

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 5.

**ПСИХОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ:
теоретичні та практичні
дослідження**

Хмельницький, 2017

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**ПСИХОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Випуск 5

Хмельницький - 2017

УДК 159.9
ББК 88.3
П 86

П 86 Психологія XXI століття: теоретичні та практичні дослідження : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2017. – Вип. 5. – 168 с.

У збірнику наукових праць «Психологія XXI століття: теоретичні та практичні дослідження» висвітлено актуальні соціально-психологічні проблеми: сучасні завдання і тенденції розвитку психології; актуальні проблеми психології особистості та індивідуальності; правова соціалізація особистості: соціально-психологічні аспекти; політичні процеси в політико-психологічному вимірі; трансформація сучасного українського суспільства: філософсько-психологічний аналіз; економічна сфера суспільства: психологічний аспект; практична психологія освіти XXI століття: сучасне бачення.

Рекомендовано науковцям, викладачам, учителям, студентам та всім, хто цікавиться психологічною наукою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП (головний редактор); **Парандій В. О.**, кандидат історичних наук, доцент, директор Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП; **Авсісвич А. В.**, доктор філософії в галузі права; **Алааред Я. В.**, методист; **Гуменюк А. Ф.**, кандидат економічних наук, доцент; **Данько О. В.**, кандидат психологічних наук; **Дубина Л. Г.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Дунець Л. М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Ковтун О. С.**, кандидат соціологічних наук; **Коцюк В. Д.**, кандидат історичних наук; **Рева Л. Г.**, кандидат філологічних наук, член-кореспондент Академії наук вищої освіти України; **Савчук Л. О.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Тафінцева С. І.**, кандидат педагогічних наук; **Федорчук В. В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Чмир О. Б.**, кандидат філософських наук; **Шепель І. М.**, соціальний педагог; **Олійник В. В.**, кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальна за випуск).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Білошицький С. В., доктор політичних наук, доцент.

Мельничук С. Л., кандидат психологічних наук, доцент.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом
(протокол № 3 від 27 березня 2017 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2017

ЗМІСТ

Білий Л. Г. ПСИХОЛОГІЧНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ ФУНКЦІЇ КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: СУЧАСНЕ ОСМИСЛЕННЯ.....	6
Адамів В. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО МЕНЕДЖЕРА	14
Алааред Я. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ МУСУЛЬМАНСЬКИХ СІМЕЙ.....	19
Бачинська С. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ.....	28
Білошицький С. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНИЙ ВІК ТА МЕНТАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ.....	39
Данько О. В. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДЕКВАТНОГО ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ МАЙБУТНІМИ СТУДЕНТАМИ.....	51
Дунець Л. М. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ТУРИСТИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ»: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	55
Жила С. Б. ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	61

Іщук Т. В., Шепель І. М. ВРАХУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....	71
Ковтун О. С., Баранова С. С. ПЕДАГОГІЧНА СЕКТА ЯК НАУКОВЕ ПОНЯТТЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ.....	78
Мельничук С. Л. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОМУ ПІДХОДІ.....	84
Олійник В. В. ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОЇ ПОЗИЦІЇ ДІТЕЙ І МОЛОДІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ.....	92
Парандій В. О. КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	96
Пугач Л. М., Тафінцева С. І. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ІДЕЇ Д. Б. ЕЛЬКОНІНА.....	100
Рашина І. О. ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	105
Рева Л. Г. МИКОЛА ПРОКОПОВИЧ ВАСИЛЕНКО: ДО ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТОСТІ ПРАВНИКА, ІСТОРИКА, ПОЛІТИЧНОГО І ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА, АКАДЕМІКА ВУАН.....	113

Тафінцева С. І. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	124
Федорчук В. В. ТРЕНІНГ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ.....	133
Т. М. Черкасова ШЛЯХ ОСОБИСТОСТІ ДО ЩАСТЯ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ ЇЇ СТАВЛЕННЯ ДО БУТТЯ.....	140
Чмир О. Б. ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	149
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	165

Л. Г. Білий,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ ФУНКЦІЇ КЕРІВНИКА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: СУЧАСНЕ ОСМИСЛЕННЯ

В умовах становлення ринкових і демократичних відносин, входження України в європейський і світовий простір висуваються нові вимоги до професійної підготовки майбутнього фахівця. Одне з головних завдань освіти – формування і розвиток інтелектуальних, моральних і духовних якостей професіонала, соціально-активної особистості, справжнього громадянина. Сьогодні вища освіта змінюється за структурою і змістом, системою фінансування і матеріально-технічного забезпечення, але найголовніше – за моделями організації навчального процесу, освітніми технологіями. Складність, багатоаспектність управлінських проблем, що визначають характер практичних змін управління вищими навчальними закладами, потребує запровадження передових освітніх управлінських моделей і технологій, які зумовлюють підвищення ефективності управління [1].

На сучасному етапі діяльність керівника розглядають як професійну, тобто управлінську, яка має свої психологічні, етичні й педагогічні особливості. Діяльність керівника визначається як вид професійної виконавчо-розпорядчої праці у сфері управлінських відносин.

Термін «керувати» означає вміти розпоряджатися людьми, економічними ресурсами і часом, які є в організації для виконання своїх певних завдань. Керівник колективу в нашому суспільстві – працівник, який має чітко означені функції, права і обов'язки, а також професійні принципи роботи [2].

У психолого-педагогічній літературі вчені виокремлюють декілька класифікацій функцій керівника, де використовують різні критерії. Багато дослідників розкривають функції, послідовно розглядаючи стадії управлінського циклу. Саме такий підхід започаткував основоположник наукової організації праці А. Файоль, який виділяв такі елементи адміністративних операцій: передбачення; організація; розпорядження; узгодження; контроль [2].

Інший учений Ю. Тихомиров до функцій керівника відносить: організацію управлінської системи, вибір цілей, прогнозування, планування, інформацію, прийняття рішень, організаційну і масовидну діяльність, контроль, оцінювання ефективності управління. В. Афанасьєв виділяє такі головні управлінські функції: вироблення і прийняття управлінського рішення, організація, регулювання і корегування, облік і контроль [2].

Розкриваючи функції керівника, психологи та соціологи беруть за основу класифікації не лише управлінський цикл, а всю структуру діяльності керівника в трудовому колективі. Керівника розглядають не тільки як виконавця адміністративної ролі, а також беруть до уваги різноманітність соціальних і виховних обов'язків, які він виконує. Вчені В. Рубахін та А. Філіппов виділяють загальні та спеціальні функції керівника. Загальні функції:

- впровадження в життя рішень державних органів;
- визначення мети та головних напрямів діяльності, а також перспективи розвитку організації колективу і виробництва в цілому;
- створення згуртованого, працездатного колективу;
- формування раціональної організаційної структури;
- розподіл функціональних обов'язків, наявних ресурсів і засобів усередині колективу;
- розробка і впровадження ефективної організації праці й управління.

Спеціальні функції – це планово-економічні, кадрові, технологічно-управлінські.

Окремо виділяють кадрову функцію, що пов'язана з:

- комплектуванням кадрів та загальним керівництвом кадрами щодо виконання ними своїх функціональних обов'язків;
- організацією роботи з метою вивчення кадрів і визначення перспектив їхнього подальшого використання;
- забезпеченням підвищення кваліфікації кадрів, оптимальних умов праці та техніки безпеки;
- виробленням системи морального та матеріального стимулювання підлеглих;
- усуненням виробничих конфліктів;
- турботою про побутове обслуговування проблем співробітників [2].

Розкриємо загальні психологічні особливості управлінської діяльності: має соціотехнічний характер, пов'язаний з управлінням,

керівництвом техніко-технологічними системами і соціально-виробничими організаціями; опосередкованість і дистанційність управління реальними об'єктами та процесами; великий обсяг і різноманітність оперативних завдань і дій; неалгоритмічний характер багатьох операцій, що пов'язано з дефіцитом інформації та діяльністю в умовах, що часто змінюються; жорстка детермінація частин операцій часовими параметрами організаційної системи в цілому; висока психічна напруженість, пов'язана з великою відповідальністю за прийняття рішень. Зазначимо, що діяльність керівника найбільшою мірою соціально зумовлена. Вона базується на широкому використанні соціальної інформації, а також соціально-психологічних знань про колектив, у якому здійснюється управління [2].

Кожний керівник, виконуючи свої функції відповідно до різних інтересів працівників, впливає на їхню поведінку відповідно до вимог суспільства, залучає їх у процес суспільного розвитку, в управління та формує суспільну свідомість і забезпечує високу ефективність діяльності кожного працівника. Так, словацький психолог І. Шипош вважає, що зміст управлінської діяльності полягає в тому, щоб передбачити оптимальну дію системи організації і реалізувати її. Відповідно психологія у сфері управління повинна допомогти прогнозувати поведінку людей і забезпечити її оптимізацію [2].

У психолого-педагогічній літературі значну увагу приділено моделі управлінської діяльності керівника навчального закладу. Психологічна складова моделі компетентності така:

- здатність до аналітично-творчого мислення, абстрагування та моделювання;
- стійка соціально значуща мотивація;
- психологічні якості;
- здатність до організації колективу;
- інтелектуальна та психологічна готовність до прийняття нестандартних рішень;
- оперативність мислення, конструктивність;
- зацікавленість у праці;
- комунікативність, відкритість, здатність до емпатії [4].

Зазначимо, що модель управлінської діяльності керівника навчального закладу розкривається через сукупність класичних, діяльнісних і модернізованих функцій. Наприклад, якщо керівник закладу освіти ставить за мету лише створити умови функціонування

системи, то він створює одну систему комунікаційних зв'язків, якщо умови розвитку – то інші, як правило більшу. Чим більше зовнішніх і внутрішніх комунікативних зв'язків має керівник закладу освіти, тим даний заклад освіти є більш «відкритим» до інновації та розвитку [4].

Учена Л. Мозгова розробила модель керівника сучасного навчального закладу. На її думку, «керівники мають забезпечити гнучкість у засвоєнні нової педагогічної ідеї та її впровадженні, презентувати власний досвід діяльності, апробувати його на всіх рівнях, мати відповідний зовнішній вигляд, рівень культури, демонструвати комунікативні вміння, лояльність до установи, володіння техніками ділового спілкування, відповідати демократичному стилю взаємодії з учнями та батьками, колегами, установами тощо» [3].

Виділено важливий аспект у створенні моделі керівника навчального закладу – врахування особистісних якостей керівника навчального закладу. Л. Мозгова розподілила їх за групами: психологічні (прагнення до лідерства, здатність здійснювати управлінську діяльність, готовність до виправданого ризику, комбінаторно-прогностичний тип мислення, стресостійкість, інтуїтивність, гнучкість, адаптивність, мобільність тощо); інтелектуальні (прагнення до постійного самовдосконалення, схильність до прийняття нових ідей, масштабність мислення, інформативність, здатність до самоаналізу, уміння приймати рішення тощо); професійні (уміння ефективно використовувати кращі досягнення науково-технічного прогресу, заохочувати персонал за гарну роботу, конструктивно критикувати, приймати нестандартні управлінські рішення, ефективно розподіляти завдання та визначати оптимальний час на їх виконання, діловитість, ініціативність, підприємливість тощо); соціальні (уміння врахувати політичні наслідки рішень, схильність керуватися принципами соціальної справедливості, толерантність, неконфліктність, посередництво, уміння заохочувати працівників до творчої результативної діяльності, відповідальність тощо) [3].

Розкриємо організаційно-педагогічні основи управління вищим навчальним закладом недержавної форми власності. Підвищення ефективності управління ВНЗ недержавної форми власності можливе, якщо впроваджена ефективна модель системи управління закладом і реалізована сукупність організаційно-педагогічних умов: впровадження організаційної структури

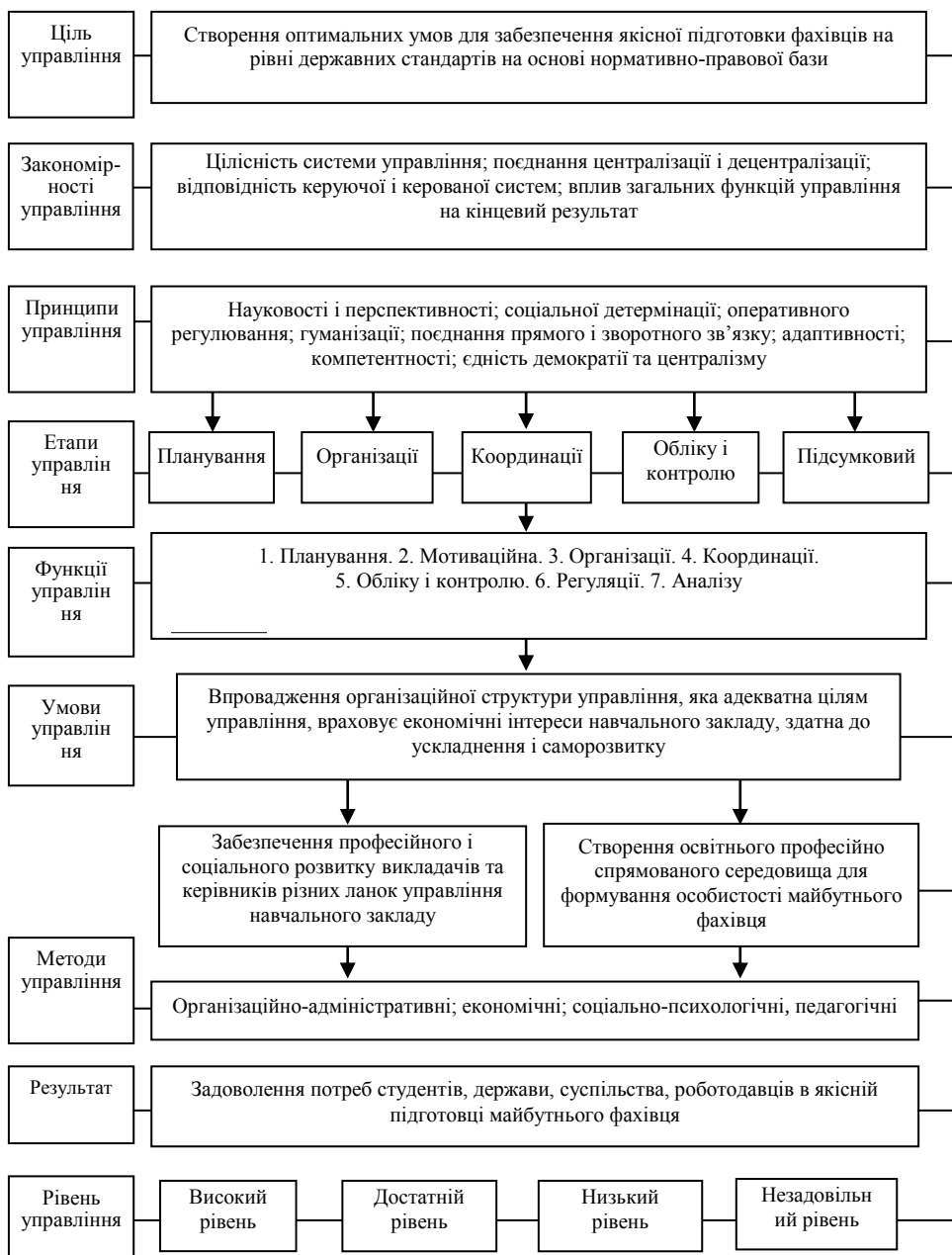
управління ВНЗ, яка адекватна визначеним цілям управління, враховує економічні інтереси недержавного навчального закладу, здатна до ускладнення і саморозвитку; забезпечення професійного розвитку викладачів та керівників різних ланок управління навчального закладу; створення освітнього професійно спрямованого середовища для формування особистості майбутнього фахівця [1, с. 8].

Організаційно-педагогічна модель основ управління ВНЗ недержавної форми власності (рис.1) розглянута нами як система зі своєю структурою, підструктурами та зв'язками між ними. Вона побудована з врахуванням економічних інтересів недержавного закладу освіти. Її мобільність, оперативність дозволяє легко орієнтуватися в постійно мінливих умовах ринку і умовах конкурентної боротьби. Вона здатна до ускладнення і організаційного розвитку. У ній оптимально поєднана централізація і децентралізація управління в системах управління, формах планування й контролю, розподілі управлінських функцій, що дозволяє врахувати інтереси особистості, колективу, громадськості та специфічні особливості кожної категорії працівників [1, с. 10-11].

Система управління розвитком ВНЗ недержавної форми власності – це цілеспрямована, динамічна система, системоутворюючим фактором якої є ціль. Загальну стратегічну ціль системи управління ВНЗ недержавної форми власності вбачаємо у створенні оптимальних умов для забезпечення якісної підготовки фахівців на рівні державних стандартів засобами цілеспрямованої систематичної взаємодії структур освітнього закладу, викладацького і студентського колективів [1, с. 10].

Функціями управління виступають види діяльності суб'єкта управління, спрямовані на об'єкт (суб'єкт) управління для досягнення поставлених цілей.

Для забезпечення ефективного функціонування ВНЗ повинен мати чітку організаційну структуру, під якою ми розуміємо такий спосіб побудови апарату управління організацією, який передбачає форми спеціалізації ланок управління, їх кількість, підпорядкованість і взаємозв'язки. Основне призначення організаційної структури – забезпечити чітку і налагоджену роботу апарату управління.

**Рис.1 Організаційно-педагогічна модель основ управління
ВНЗ недержавної форми власності**

Організаційна структура побудована, враховуючи економічні інтереси недержавного ВНЗ. Її мобільність, оперативність дозволяють легко орієнтуватися в постійно мінливих умовах ринку й умовах конкурентної боротьби. Вона здатна до ускладнення та організаційного розвитку [1, с. 10].

Кадри – головна цінність будь-якого вищого закладу освіти. Головна мета управління професорсько-викладацьким складом ВНЗ недержавної форми власності – створення умов для ефективного функціонування професорсько-викладацьких кадрів, їх самореалізації як фахівців, професійного і соціального розвитку кожного викладача.

Нове управлінське мислення пов'язане з усвідомленням необхідності включення людей у систему управління, опори на розвиток творчих здібностей працівників і самореалізацію їх особистості у ВНЗ. Воно насамперед передбачає необхідність зміни психології керівника, стилю його господарської поведінки, переоцінки менеджерами свого місця і ролі в системі управління. Основне завдання – створювати умови для розвитку творчого потенціалу; формувати почуття відповідальності, як за прийняття рішень, так і за результати діяльності. У свою чергу це потребує від управлінських кадрів постійного підвищення професійної компетенції на основі самоосвіти, самовдосконалення [1, с. 11-12].

Отже, керівник навчального закладу у ході суспільних реформ має вчасно реалізувати освітні зміни; допомагати виявленню кращого педагогічного досвіду, гідного на схвалення та застосування в практиці; розробляти і впроваджувати інноваційні технології в навчально-виховний процес.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білий Л. Г. Організаційно-педагогічні основи управління вищим навчальним закладом недержавної форми власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. Г. Білий. – Київ, 2007. – 20 с.

2. Кулініч О. І. Психологія управління : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Кулініч О. І. – Київ : Знання, 2008. – 292 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/20080215/psihologiya/funktsiyi_struktura_diyalnost_i_kerivnika. – Назва з титул. екрану.

3. Мозгова Л. А. Модель керівника навчального закладу в сучасному освітньому просторі: управлінський аспект / Л. А. Мозгова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3896. – Назва з титул. екрану.

4. Функціональна модель управлінської діяльності керівника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vaglivo.org/funkcionalena-modele-upravlinsekoyi-diyalenosti-kerivnika-meta.html>. – Назва з титул. екрану.

В. В. Адамів,
старший викладач
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО МЕНЕДЖЕРА

Сучасний стан розвитку економіки характеризується зростанням ролі керівника у всіх сферах управління виробництвом. Народному господарству України дуже потрібні енергійні, професійні, психологічно підготовлені, підприємливі, висококультурні керівники, що активно вивчають і використовують досягнення науки і передовий досвід у галузі організації управління сучасним виробництвом [1].

Нині у ході інтеграційних процесів відбуваються реформи в різних сферах. Кардинальним чином змінюються як політика, економіка, так і психологія людини. Звісно, що суспільні зміни торкнулися й управлінської діяльності. Традиційна модель управління націлювала увагу менеджера майже виключно на економічні цілі. Нова сучасна модель, що відображає зростаючу інтеграцію економічних та соціальних процесів, становить перед сучасним менеджером також і соціально-психологічні завдання – забезпечення зайнятості, гуманізація умов праці, розширення участі в управлінні та інше.

Стара система мислення оперувала принципами необмеженого зростання, що розумілося тільки в кількісних термінах – максимальні прибутки. Нова система мислення оперує поняттям рівноваги, що відповідає такому стану суспільства, при якому задоволення сьогоднішніх потреб не повинно зменшувати шанси майбутніх поколінь на гідне життя. Менеджер, який діє в рамках нової концепції мислення, буде вивчати вплив всіляких дій з точки зору їх послідовності для стану рівноваги.

Настає час всезагального усвідомлення того, що від рівня індивідуальної самореалізації кожної особистості залежить ріст і масштаби досягнень людства в галузі матеріальних і духовних цінностей. Все це вимагає інноваційного та психологічного підходу до підготовки і розвитку кадрів управління, менеджерів, в тому числі зумовлює впровадження нових психологічних та управлінських технологій, передбачає зміну нормативних вимог до керівників, до їх технічної компетентності, здатності орієнтуватися в зростаючих

інформаційних потоках, уміння створювати працездатні колективи людей, які притримуються різних цінностей і живуть в інших нових умовах, використовувати засоби комунікації. Сучасний керівник повинен вміти впливати на ефективність використання всіх природних і суспільних ресурсів, здійснювати перспективне планування, яке враховує цілі суспільного розвитку, підвищувати культуру праці.

Професійний менеджер, як і професіонал в будь-якій іншій області, розуміє певні принципи, виконує певні завдання і підтримує певні норми стандартів. Сукупність цих елементів і робить менеджера професіоналом. Як будь-який професіонал, менеджер характеризується низкою психологічних та особистісних ознак, відповідних його діяльності. До них належать здібності, емоційність, темперамент, характер, основні потреби та мотиви трудової діяльності, домінантні форми спілкування.

Під здібностями розуміють анатомо-фізіологічні та психічні якості людей, що дають змогу їм засвоювати певного роду знання й набувати навички для корисної діяльності. Керівник повинен оточувати себе людьми, які мають здібності до виконання своїх функціональних обов'язків. У разі, коли на тому чи іншому робочому місці перебуває людина, яка не має здібностей до цього виду діяльності, неминучими є помилки, прорахунки, недоліки. При цьому така ділянка потребує постійного контролю й уваги від керівника, що не гарантує від неприємностей.

На сьогоднішній день існують різні тестові методики, втім навіть вони мають рекомендаційний характер. Значно надійніше наявність здібностей людини до виконання певної діяльності можна визначити залежно від швидкості набуття нею навичок з виконання робіт, які входять до її службових обов'язків.

Навички – це способи автоматичного чи напівавтоматичного виконання компонентів процесу трудової діяльності. За умов ринкової економіки слід повертатися до системи прийому працівників з випробувальним терміном. Це дає змогу проконтролювати формування навичок до праці у претендента і вирішити питання про подальше продовження чи припинення трудових відносин.

Наступною важливою якістю особистості людини є емоційність, яка виявляється в силі характеру та спрямованості її емоцій. Під емоціями розуміють чуттєву реакцію людини на зовнішній вплив. Розрізняють позитивні й негативні емоції.

Менеджер повинен будувати свої взаємовідносини з підлеглими таким чином, щоб у них переважали позитивні емоції і мінімальними були негативні. Людина, що перебуває в полоні негативних емоцій, навряд чи зможе працювати ефективно. Тому менеджерів слід бути дуже уважним у доборі слів і виразів у звертанні до підлеглого, оскільки часто не помічені керівником словесна недбалість чи навіть жест можуть викликати негативний емоційний стан і вплинути на ефективність праці. Не можна також переносити на підлеглих свої негативні емоції, які могли бути викликані вдома чи під час контакту з вищими керівниками або іншими підлеглими.

Необхідно також знати ступінь емоційності своїх підлеглих для того, щоб бути підготовленим до емоційного вибуху в контактах з ними. Крім того, якщо серед працівників переважають жінки, які мають підвищену емоційність порівняно з чоловіками, то для усунення емоційних конфліктів менеджер повинен враховувати цей чинник. Врешті кожна людина в разі одноманітного перебігу свого життя відчуває потребу в емоційній розрядці. Сучасний менеджер має створювати умови для такої емоційної розрядки співробітників. На великих підприємствах створено спеціальні кімнати емоційної розрядки, де працівники можуть компенсувати недостатність емоцій через рутинний перебіг виробничого життя. Емоційну розрядку може організувати й сам менеджер, користуючись найпростішими способами. Як показує досвід, нерідко добре слово, комплімент співробітниці, вдалий жарт створюють не лише в цієї людини, а й у інших позитивний настрій на весь робочий день.

До важливих психологічних якостей працівника, які слід враховувати менеджерів в побудові стратегії і тактики управління, належить темперамент.

Темперамент – це індивідуально-психологічна характеристика людини, яка виявляється в думці, напруженості, швидкості й урівноваженості перебігу її психологічних процесів.

Наука розрізняє чотири типи темпераменту, зумовлені особливостями нервової діяльності людини: сангвінічний, флегматичний, холеричний, меланхолічний. Звичайно, ця класифікація, як і багато інших, має дещо умовний характер. «Чистого» темпераменту не буває. У психіці конкретної людини є ресурси всіх чотирьох типів темпераменту. Однак, як правило, один з них переважає, що дає змогу віднести конкретну людину до певного типу темпераменту.

Якості хорошого керівника безпосередньо залежать від її темпераменту. Так, управлінець з холеричним темпераментом здатний прекрасно ладити з людьми, відрізняється ініціативністю, жвавістю розуму, рішучістю. Але його схильність до авантур може поставити під загрозу всю роботу підприємства. Лідер з сангвінічним темпераментом діловитий, енергійний, товариський і чуйний. Він має високу працездатність, але ненавидить копітку праці. Тому, якщо він втратить інтерес до роботи, то її якість теж постраждає. Керівник-флегматик не здатний проявляти свої емоції, але його працездатність феноменальна. Його підхід до роботи чисто діловий, що не терпить фривольних відносин. Якщо глава колективу меланхолік, то йому протипоказано перевтомлюватися. Він дуже чутливий до критики, недовірливий і нетовариський [5].

Знання темпераменту підлеглого необхідні менеджеріві для індивідуально-психологічного підходу до людини, розуміння її можливостей, правильної розстановки людей на ділянках роботи, вибору форми розпоряджень і вказівок [3].

Втім вирішальним для поведінки людини є не темперамент, а характер. Характер – це сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, які складаються і виявляються в діяльності та спілкуванні, зумовлюючи типові для неї способи поведінки [4]. Знання характеру людини дає змогу передбачити, як вона діятиме в тих чи інших життєвих ситуаціях.

Досвід показує, що характер людини з віком не тільки розвивається, а й змінюється. І тут суттєве значення має вплив оточення, в тому числі й керівника. Знаючи характер підлеглого, можна вирізнити в нього позитивні й негативні риси. Завдання керівника полягає в тому, щоб, виявивши негативні риси характеру підлеглого, допомогти йому позбутися їх і набути позитивних.

Процес удосконалення особистого характеру людини пов'язаний з виробленням у неї життєвої позиції, тобто стійкого усвідомленого ставлення до праці, суспільства, інших людей, до себе. Це виявляється в системі установок і мотивів, цілей і цінностей, якими керується індивід у своїй діяльності

Отже, ефект управління значно зростає й підвищується завдяки врахуванню і правильному використанню людського чинника у виробництві й управлінні. Людина насамперед починає відчувати себе як особистість, яка потрібна даній організації чи підприємству.

Здійснити найкраще управління своїми підлеглими має менеджер, керівник з великої літери.

Список використаних джерел та літератури:

1. Роль психології у підготовці менеджерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainereferat.org/uaref-2604-1.html>. – Назва з титул. екрану.
2. Павелків Р. В. Загальна психологія : підруч. – К. : Кондор, 2009. – 576 с.
3. Менеджмент організацій : підруч. / [за заг. ред. Л. І. Федулової]. – К. : Либідь, 2003. – 448 с.
4. Характер, його структура та формування. Акцентуації характеру. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wikipage.com.ua/1x6.html>. – Назва з титул. екрану.
5. Якості керівника. Сучасний керівник: особисті якості та стиль керівництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stylezhinki.ru/osobistist/7810-jakosti-kerivnika-suchasnij-kerivnik-osobisti.html>. – Назва з титул. екрану.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ МУСУЛЬМАНСЬКИХ СІМЕЙ

Сім'я є і залишається природним середовищем для фізичного, психічного, духовного, культурного і соціального розвитку людини, її матеріального забезпечення і відповідає за створення відповідних гідних умов для цього. Саме в сім'ї закладаються основи характеру, ставлення людини до культури, моральності, цінностей та праці. Водночас сім'я покликана залучати до освіти, культури, прищеплювати загальнолюдські духовні цінності, суспільні норми [2].

Різномічне вивчення сім'ї необхідне насамперед тому, що вона, виконуючи багатоманітні і складні функції, чинить вагомий вплив на різні ланки суспільного життя. Знаючи особливості цього впливу, можна передбачати і коректувати його, діючи опосередковано через сім'ю на конкретну людину, а в результаті – на суспільство в цілому .

Сім'я, на думку багатьох учених з різних галузей науки, – одна з найбільших цінностей, створених людством за всю історію свого існування. Жодна нація, жодна культурна спільність не обійшлася без сім'ї. В її позитивному розвитку, збереженні, зміцненні зацікавлене суспільство, держава. Міцної, надійної сім'ї потребує кожна людина незалежно від віку.

Останніми роками все частіше сім'ю називають саме специфічною малою соціально-психологічною групою, підкреслюючи тим самим, що для неї характерна особлива система міжособистісних відносин, які в більшій або меншій мірі регулюються законами, етичними нормами, традиціями. У сім'ї є і такі ознаки, як сумісне мешкання її членів, спільне домашнє господарство [1].

Сімейні відносини регулюються нормами моралі і права. Їх основу складає шлюб – легітимне визнання відносин чоловіка і жінки, які супроводжуються народженням дітей, відповідальністю за фізичне і моральне здоров'я всіх членів сім'ї. Важливими умовами існування сім'ї є спільна діяльність, певна просторова локалізація (житло, будинок) власність (економічна основа) загальнокультурне середовище в межах загальної культури певного народу, конфесії та держави [11].

Щодо сфери вибору подружжя, шлюби поділяються на ендегамні (у межах власної спільноти) та екзогамні (між представниками різних груп). Це призводить до виникнення двох видів сім'ї: соціально-гомогенної (однорідної) та соціально-гетерогенної (різномірної) [1].

Кожна сім'я формує свій особливий мікросвіт, який характеризують спосіб організації відносин й участі у спільних справах, норми побуту, опіка і відповідальність, традиції, пам'ять, культура облаштування життєвого простору.

В умовах поліфонічності сучасного буття, коли зростають міжетнічні, міжрасові зв'язки, які відображають бурхливий суспільний розвиток, взаємопроникнення культур, зростає кількість етнічно змішаних шлюбів. Міжнаціональні шлюби відображають тенденції інтернаціоналізації в етнокультурному середовищі. Безперечно, міжетнічні шлюби існують стільки ж, скільки і сам інститут шлюбу, однак масштаби, напрями та тенденції розвитку національно змішаних сімей на сучасному етапі в нашій країні значно зросли.

Проте, не зважаючи на той факт, що сім'я як соціально-психологічний феномен і міжнаціональна сім'я зокрема є предметом уваги багатьох учених, до цього часу не було проведено ґрунтовних досліджень характерних психологічних особливостей саме міжнаціональних мусульманських сімей.

Сьогоднішній український соціум чимдалі стає поліетнічним, про що свідчить, зокрема, невинне зростання міжнаціональних шлюбів. За умов поліетнічності суспільства сучасна сім'я, зокрема, особливо етнічно змішана, виступає об'єктом впливу декількох етнокультурних традицій. І тому вивчення питань, які з цих традицій виявляються домінуючими, які етнічні цінності інтеріоризує індивід, яку роль відіграє батьківська сім'я у процесі формування етнічності особистості, набуває зараз особливої актуальності [10].

У процесі взаємодії народів на мікрорівні – через сімейні зв'язки, сусідські поселення, трудові колективи розвивається і збагачується культура, зміцнюються міжетнічні відносини. Інтенсивні соціальні зміни в українському суспільстві, що відбулися за останні десятиліття, привели до трансформації сімейно-шлюбних відносин і зміни колишньої ціннісної парадигми міжетнічних відносин [23].

Можна сказати, що міжнаціональна сім'я представляє собою шлюб жінки та чоловіка різних національностей та віросповідання.

Міжнаціональні шлюби відбивають тенденції інтернаціоналізації в етнокультурному середовищі. Найбільша кількість шлюбів, як правило, укладається у межах досить вузької суспільної групи: серед соціального прошарку, релігійного кола чи певного етносу. В силу об'єктивних та суб'єктивних умов, навіть коли етнічним та соціальним статусам кожної окремо особистості не надають особливого значення, частіше за все укладаються однонаціональні шлюби. Проте в умовах поліфонічності сучасного буття, коли зростають міжетнічні, міжпоколінні, міжрасові зв'язки, які відбивають бурхливий суспільний розвиток, взаємопроникнення культур, зростає кількість етнічно змішаних шлюбів [5].

Для міжнаціональних шлюбів значну проблему становить етнічна самоідентифікація дітей, які від моменту народження потрапляють у поліетнокультурний простір. Етнічно змішана родина є найважливішим чинником формування етнічної самоідентифікації індивіда та найважливіших механізмів трансляції етнокультурного досвіду. Батьківська сім'я завжди була тією первинною групою, яка несла відповідальність за соціалізацію молоді. Саме у родинному колі дитина починає вперше усвідомлювати, до якого суспільства, етносу вона належить, якою мовою говорять її батьки, які норми поведінки, традиції, правила є найбільш прийнятні [6].

Етнічна інтеграція відбувається більш повно і гармонійно саме у змішаних типах сімей, оскільки індивід, постійно перебуваючи у поліетнічному середовищі, стикається з проблемою етнічного самовизначення й тому частіше замислюється над своєю етнічною приналежністю. Таким чином, для міжнаціональних шлюбів домінуючим питанням є формування етнічних якостей індивіда, етнічна самоідентифікація індивіда. Міжнаціональні шлюби є свого роду структурними утвореннями суспільства, де відбувається трансформація етнічної самосвідомості, взаємопереплетення різних етнокультурних традицій, напрямів розвитку, що репрезентують чоловік та жінка [6].

Етнічно змішана сім'я є найважливішим чинником формування етнічної самоідентифікації індивіда та найважливіших механізмів трансляції етнокультурного досвіду. За умов поліетнічності суспільства сучасна сім'я, зокрема етнічно змішана, виступає об'єктом впливу декількох традицій. Наголошено, що сім'я завжди розглядалась переважно як носій досить інерційного заряду традиціоналізму, стандартів та норм. Як цей носій діятиме в складній

ситуації поліетнічності суспільства, багато в чому залежить від співвідношення позитивного та негативного потенціалу, що закладається в сім'ї від тих культурно-етнічних цінностей, які будуть домінуючими в родинному середовищі [5].

Міжнаціональні шлюби мають як позитивні, так і негативні сторони. Так, існує низка причин, які характеризують міжнаціональні шлюби з негативного боку: по-перше, невідповідність релігійних поглядів, традицій, звичаїв і культур, через що виникають різноманітні розбіжності між подружжям, а саме: яку віру будуть сповідувати їхні діти, якою мовою вони будуть розмовляти, які традиції та релігійні звичаї будуть дотримані; по-друге, можуть виникнути непорозуміння стосовно відродження і продовження роду (адже при міжнаціональних шлюбах відбувається злиття генів). Однак особи, які виступають за міжнаціональні шлюби, вважають, що вони будуються на взаєморозумінні й любові, і певним чином сприяють зміцненню відносин між народами, налагодженню соціального співжиття, від таких шлюбів народжуються здібні і талановиті діти, краще пристосовані до умов сучасної цивілізації [3].

Дослідження і вивчення психологічних особливостей міжнаціональних шлюбів і сім'ї дозволяє краще зрозуміти ці соціальні процеси, глибше розкрити їхні закономірності і наслідки, оскільки вони відображають у собі різноманіття етносоціальних та етнодемографічних чинників. Таким чином, вивчення міжнаціональних сімей стає важливим не тільки з академічної точки зору, але і для вирішення практично важливих проблем сучасного суспільства. А міжнаціональний (чи транснаціональний) підхід до виховання і формування молодого людини в сучасних умовах функціонування сім'ї надає додаткові можливості для її успішної самореалізації, адаптації, ідентифікації і соціалізації в умовах світових глобалізаційних змін [11].

Сім'я як соціальна інституція впродовж своєї історії зазнала багатьох змін, зумовлених розвитком людської цивілізації і конкретних суспільств. Особливості сімейної структури, цінностей і проблем сім'ї неоднакові в різних культурних середовищах. У західному світі під впливом протестантської етики центром ідентичності індивідуума є не сім'я, а його «Я». На Сході сім'я є частиною ідентичності людини і визначає почуття її власної гідності [9].

Мусульманська родина – це насамперед морально-психологічний союз, де кожен досягає особистісного щастя тільки шляхом забезпечення гідних умов для розвитку інших членів сім'ї. Роль мусульманської сім'ї полягає у створенні можливостей реалізації релігійних заповідей. Для мусульманської родини характерна певна структурованість та соціальні функції, її відрізняють специфічні норми поведінки, соціальні установки та ціннісні орієнтації. До того ж мусульманська сім'я є малою групою, за допомогою якої індивід реалізує свою репродуктивну потребу, а суспільство – потребу в біологічному відтворенні своїх членів та їх соціалізації. Як мала первинна група мусульманська сім'я і родинні стосунки відрізняються глибокою інтимністю, довірою, емоційною прихильністю членів один до одного і вірою в надприродне [8].

В ієрархії цінностей у країнах Близького сходу сім'я перебуває на першому місці: молоде покоління тісно пов'язане зі старшими, матеріально і морально залежне від батьків; обов'язок дітей опікуватися батьками в їх старості, пріоритетність розширеної сім'ї та соціального оточення. Основу ідентичності визначає не «Я», а «Ми». Соціальні ролі залежно від статі більше розмежовані і чіткіше окреслені: жінка – основа сім'ї, опікується дітьми; чоловік – господар, він за все відповідає. У жіночих якостях особливо цінуються ніжність, м'якість і хитрість. Домінантні характеристики батька – самоповага, гордість, строгість, мудрість і відповідальність.

Такі конфігурації якостей більш притаманні для патріархальних стосунків. У сімейних стосунках можлива відокремлена позиція батька – коаліція матері з дітьми («за» або «проти» батька). Відповідає за сім'ю майже повністю батько, ролі Батька та Вчителя нерозривні: батько вважається й учителем. Фігура батька втілює більше активних рис та відповідальності, хоч і породжує більше витіснених негативних почуттів. Фігура матері сприймається більше як пасивна [5].

Характеризуючи взаємовідносини чоловіка й жінки в патріархальному суспільстві, соціолог А. Г. Харчев небезпідставно зауважує, що чоловік поєднаний з жінкою як чоловік, господар, як частка тієї соціальної сили, яка поставила себе у привілейоване становище у ставленні до всіх жінок, ревниво оберігає свої привілеї, які в кінцевому підсумку стають звичками. Саме звички чоловіка патріархальної сім'ї, власне, знайшли своє відображення та

закріплення в мусульманстві. Часто вони розглядаються тут як такі, що є самі собою зрозумілими [6].

Виходячи з таких патріархальних поглядів, іслам намагався обмежити діяльність жінки сферою домашнього господарства. Розширення цієї діяльності за межі вказаної сфери, на думку багатьох мусульманських теологів, буде загрожувати сімейним відносинам, оскільки мусульманська жінка, у першу чергу, повинна бути хранителькою домашнього вогнища, вихователькою дітей. Це природна стихія застосування її вроджених здібностей і прояву жіночої натури [5].

Практика функціонування мусульманських сімей вимагає розмежування їх, принаймні, на дві великі групи – на сім'ї традиційні і сучасні. Відмінності між ними істотні. У традиційних мусульманських сім'ях існує міцний етичний фундамент. Найчастіше це розширені, багатодітні сім'ї. У свідомості дійсних мусульман закладено, що необхідно допомагати близьким, дорослі діти повинні жити разом з батьками, опікати їх в старості. У сучасних мусульманських сім'ях можна побачити протилежне, коли молоді подружні пари з самого початку створення сім'ї прагнуть відокремитися і жити «власним розумом». Емоційні зв'язки з найближчими родичами зберігаються, проте дистанція між поколіннями збільшується. Подібні ж протиріччя торкаються і статусно-рольових позицій в «суто» мусульманській сім'ї. Виховання дітей засноване на слухняності молодших старшим, авторитарному режимі взаємодії. Лідерство в традиційній мусульманській сім'ї обумовлене поширенням патріархальних стосунків [4].

У сучасних умовах мусульманські сім'ї стають все більш егалітарними. В ухваленні рішень беруть участь всі члени сім'ї – на відміну від традиційних сімей, в яких ніхто, окрім старшого чоловіка, права голосу не має. Цінності молодих мусульман поширюються за межі ісламу – на сфери дозвілля, культури, творчості, а також і матеріальну, економічну сферу. Тілесні задоволення приваблюють молодих людей, що сповідають іслам, не в приклад сильніше, ніж їх старших родичів. Любов до протилежної статі, особисте щастя все частіше стають для них не менш привабливими категоріями, ніж відданість ідеї Бога [7].

У цілому особливості функціонування сучасної мусульманської сім'ї значно відрізняють її від мусульманської сім'ї в

її ідеальному варіанті. Можна сказати, що сучасна мусульманська сім'я залишається мусульманською лише в її зовнішньому, візуальному вираженні. По суті ж, її структурно-функціональні особливості все помітніше нівелюють відмінності між сім'ями віруючих і невіруючих, зберігаючи лише ритуальний характер втілення ідеї Бога.

Власне кажучи, мусульманська сім'я виконує специфічні функції, властиві інституту сім'ї як такому, – репродуктивну, соціальну, виховну. В той же час однією з головних функцій мусульманської сім'ї залишається передача духовної спадщини предків – релігійних традицій і звичаїв, направлених на трансляцію культури ісламу, – кожному новому члену роду. Практика показує, що саме цю функцію сучасні мусульманські сім'ї виконують все менш і менш активно [8].

На сьогоднішній день поволі відбувається зміна ролей. Якщо в традиційному суспільстві чоловік повинен був забезпечити матеріальний статок своєї родини, а жінка, у свою чергу, займалася домашнім господарством, то в сучасних ринкових умовах жінка емансипувалася, стала більш вільною і поряд з чоловіком, а в деяких випадках навіть перевершуючи його, забезпечує сім'ю матеріально. Проте переважно ролі чоловіка і жінки у сфері господарства в мусульманських сім'ях і в даний час залишаються незмінними – традиційними.

Іслам не вимагає, щоб вихованням дітей займалася лише жінка, це заняття покладається, як вже наголошувалося, на обох батьків. Проте велика частина щоденних занять з дітьми найчастіше припадає на долю жінки, чоловік же в реальності обмежується власними владними повноваженнями, відповідає за добробут, але не за поведінку всіх членів сім'ї. Таким чином, зобов'язання для чоловіка та дружини по створенню в будинку духовної атмосфери, вибору правильного підходу до виховання дітей виконується зовсім не повною мірою і не в кожній сім'ї [7].

Слід відмітити і ту обставину, що чоловіки часто недооцінюють роль жінки у родині, внаслідок чого виникає невдоволеність міжособистісними стосунками. Тим часом поєднання жінкою професійних і родинних ролей неоднозначно позначається на її духовних можливостях. З одного боку, робота сприяє збагаченню особи, а з іншого – господарювання і виховання дітей, поєднуючись з роботою, обмежує соціальне спілкування і збагачення особи.

Жінки відчують дискомфорт, виникають конфліктні ситуації, що негативним чином позначається на соціальній взаємодії в сім'ї.

Інститут мусульманської сім'ї в даний час трансформується, як і інститут сім'ї в цілому. Жінка-мусульманка в сучасному суспільстві прагне до самостійності і розраховує на те, що її самостійність визнає чоловік. Чоловік-мусульманин очікує, що жінка підкориться його уявленням про жіночі права та обов'язки і при цьому покладе на свої плечі основний вантаж домашніх справ і турбот [8].

На сучасному етапі в Україні збільшується кількість транскультуральних сімей. Особливу їх частину становлять транскультуральні мусульманські сім'ї. Транскультуральні шлюби відбивають тенденції інтернаціоналізації в етнокультурному середовищі. Вони є свого роду структурними утвореннями суспільства, де відбувається трансформація етнічної самосвідомості, взаємопереплетення різних етнокультурних традицій, напрямів розвитку, що репрезентують чоловік та жінка.

У світлі психологічних досліджень та за результатами життєвих спостережень міжетнічні шлюби можуть виглядати часом як шлюби більш успішні в порівнянні з моноетнічними. Міжнаціональні шлюби представляють собою складні союзи, що характеризуються неоднозначними, індивідуальними міжособистісними взаємодіями партнерів у повсякденному світі подружніх відносин. Тому, безумовно, дослідження особливостей міжнаціональних шлюбів дозволить доповнити вже наявні знання з проблем міжнаціонального подружжя, глибше розібратися в етнічній взаємодії народів через кордони, виявити соціально-психологічні закономірності шлюбного вибору партнера іншої національності.

Міжнаціональна сім'я є унікальною структурою, де на мікрорівні відбувається формування не тільки міжособистісних, але і міжнаціональних відносин. Від ступеня формування в ній національної свідомості та самосвідомості подружжя, представників різних національностей, певною мірою залежать не тільки особливості особистісних взаємин подружжя, а й специфіка їх міжнаціональних зв'язків у значно широкому, позасімейному соціальному середовищі. Тому запобігання міжнаціональних конфліктів і створення сприятливої атмосфери на рівні такої малої частини суспільства, як сім'я, може зробити величезний вплив на життя суспільства в цілому, і, виходячи з цього, можна сказати, що

гармонійна міжнаціональна сім'я – це перший крок до гармонізації багатонаціонального суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреева Т. В. Психология современной семьи / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2006. – С. 427-431.
2. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський. – 3-те вид. – К. : Знання України, 2007. – 580 с.
3. Балакірева М. О. Про становище молоді в Україні : навч. посіб. / М. О. Балакірева. – К. : Знання-Прес, 2000. – 158 с.
4. Балтанова Г. Р. Экономические и политико-правовые аспекты положения женщины в традиционных исламских странах: научное издание / Г. Р. Балтанова. – Казань : Казан. гос. энерг. ун-т, 2003. – С. 100-101.
5. Волков А. Г. Этнически смешанные семьи и межнациональные браки / А. Г. Волков // Семья и межнациональная политика. – М. : Ин-т социально-экономических проблем народонаселения АН СССР, 1991. – 273 с.
6. Мацковский М. С. Социология семьи. Проблемы теории, методологии и методики / М. С. Мацковский – М. : Наука, 1989. – 116 с.
7. Роль женщины в исламском обществе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.islam.ru>. – Назва з титул. екрану.
8. Стужна Н. В. Проблеми взаємовідносин чоловіка та жінки у сімейно-шлюбних відносинах мусульманства / Н. В. Стужна // Вісн. Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – 2009. – № 91-93. – С.126-129.
9. Українське суспільство 1992-2006. Соціальний моніторинг / За ред. В. М. Ворони, М. О. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2006. – 578 с.
10. Швед М. Сучасна українська сім'я у міжнаціональному вимірі / М. Швед, М. Альчук // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : зб. доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 22 берез. 2012 р. – Львів : вид-во НУ «Львівська політехніка», 2012. – С. 436-443.
11. Шумейко О. В. Основні підходи до дослідження сім'ї в системі соціально-гуманітарного знання / О. В. Шумейко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2011. – № 1. – С. 135-144.

С. В. Бачинська,
викладач
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

Сьогодні Україна переживає надзвичайно важливі зміни у суспільстві, які безпосередньо пов'язані з проблемою розвитку особистості, формування її професійних цінностей. Пріоритетом вищої педагогічної освіти в Україні є підготовка фахівців з необхідними професійними знаннями, уміннями та навичками, створення умов для їх постійного розвитку і удосконалення компетентності в межах обраної спеціальності; особистісного розвитку і становлення. Саме проблема особистісного становлення студентів у вищому педагогічному навчальному закладі є найважливішою і це обумовлено вимогами закону України «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти, державною національною програмою «Освіта». Вирішенню проблеми якісної підготовки студентів вищого педагогічного навчального закладу можливо через глибоке дослідження психології особистісного становлення майбутнього педагога, який глибоко засвоїв би основи психолого-педагогічних знань, умів би бачити внутрішньо предметні зв'язки; вмів застосовувати знання, уміння та навички для розв'язування педагогічних ситуацій.

Основною метою реформування вищої освіти в Україні є забезпечення психолого-педагогічних умов для саморозвитку і самореалізації студента як суб'єкта освітнього процесу та майбутньої професійної діяльності.

Одним із цікавих аспектів дослідження особливостей розвитку особистості є психологічна характеристика студентського віку як періоду пізньої юності. При цьому необхідно враховувати, щоб допомогти студентові досягти вершин у духовно-моральному і професійному розвитку, потрібно знати його вікові й індивідуальні психологічні особливості та умови психічного розвитку.

Сучасна вітчизняна психологія має в своєму арсеналі значну кількість праць, присвячених різним аспектам особистісного розвитку студентів у взаємозв'язку з їхньою професіоналізацією. У контексті специфіки студентського віку як важливого етапу розвитку

особистості цю проблему розглядали Б. Г. Ананьєв, Н. В. Кузьміна, О. О. Бодальов, М. Д. Дворяшина, Н. М. Пейсахов, З'ясуванню сутності, етапів і детермінуючих чинників становлення особистості присвятили свої дослідження К. А. Абульханова-Славська, В. О. Бодров, Є. О. Клімов, А. К. Маркова. Визначенням ролі й місця здібностей, інтересів, мотивів та індивідуально-особистісних рис у формуванні професійно важливих якостей особистості займалися Е. Ф. Зеєр, В. Т. Кудрявцева, Б. Ф. Ломов.

Нині в науковій літературі ще не має єдиного повного визначення поняття «студент», «студентство», як і не має однієї думки щодо тлумачення характеру та специфіки навчально-професійної діяльності студента. Проте існує значний інтерес до цієї соціальної групи, що передусім пояснюється необхідністю підвищення якості підготовки спеціалістів для держави [1, с. 414].

Студентство, як соціальна група, виникло в XI–XII ст. із відкриттям в Європі перших вищих навчальних закладів. Воно об'єднує молодих людей, які свідомо та цілеспрямовано оволодівають професійними знаннями, уміннями й навичками, набувають професійних якостей, готуються до виконання важливих професійних, культурологічних, громадсько-політичних, сімейних та інших функцій через навчання у вищих навчальних закладах. Студентський вік – період пізньої юності. Термін «студент» (від лат. *studens* (*studentis*) – такий, що старанно працює; той, що займається) означає того, хто наполегливо працює, робить справу, тобто опановує знання, вивчає (студіює) науку [10, с. 41].

На сьогодні не існує єдиної загальноприйнятої класифікації вікових періодів розвитку людини. Е. Еріксон виокремлює 8 стадій психосоціального розвитку, з яких 5 стадія – «підлітковий вік – рання юність (12–19 років)»; Д. Бромлей виділяє 5 циклів розвитку, з яких третій цикл – «юність» – у свою чергу поділяється на стадії: старше шкільне дитинство або рання юність (від 11 до 15) та пізня юність (від 15 до 21 року); Г. Крайг виділяє такі вікові періоди: від 12 до 19 років – підлітковий і юнацький вік, від 19 до 40 років – рання дорослість, і це далеко не повний перелік вікових періодизацій розвитку особистості [2; 3; 6].

Сучасна вітчизняна вікова періодизація спирається у будові на інтеграцію декількох критеріїв – соціального статусу індивіда й проявів його власної психічної активності, а також беруться до уваги

соматичні зміни, зумовлені законами біологічного розвитку людського організму [4; 5].

Студентський вік розглядається Б. Г. Ананьєвим як особлива онтогенетична стадія соціалізації індивіда. Він дає таке визначення студентського віку: «Виховання спеціаліста, суспільного діяча і громадянина, опанування та консолідація багатьох соціальних функцій, формування професійної майстерності – все це становить особливий і найважливіший для суспільного розвитку та становлення особистості період життя, який позначається як студентський вік» [10, с. 42].

Найважливішими аспектами психологічних особливостей студентів є особливості фізичного, психофізіологічного й когнітивного їхнього розвитку.

В юнацький період фізичний розвиток в основному завершується. Зокрема, темп росту уповільнюється й стабілізується, швидко наростає м'язова сила, досягаючи максимуму до 20–25 років. Зникають диспропорції окремих частин тіла та підліткова непевність рухів. Збільшується об'єм грудної клітки. Завершується окостеніння скелету і формування тканин органів й організму в цілому. В юнацькому віці завершується дозрівання кори головного мозку, проходять процеси внутрішньоклітинного ускладнення та розвитку відповідних функцій, встановлюються характерні для дорослих корково-підкоркові взаємовідношення, складаються основні властивості нервових процесів. Таким чином, в юнацькому віці відбуваються суттєві морфофункціональні зміни, завершуються процеси фізичного дозрівання людини [6; 8].

Серед нейрофізіологічних особливостей, які пов'язані з розвитком центральної нервової системи студента, найважливіші є такі: найменший латентний (прихований) період реакцій на будь-який зовнішній вплив подразника (у т. ч. і словесний сигнал), тобто найшвидше реагування на нього; оптимум абсолютної та розпізнавальної чутливості всіх аналізаторів (порогові значення чутливості периферичного зору, слуху й рухових центрів, отримані для 20-річного віку, як припускав П. П. Лазарєв, можуть бути використані як еталон сенсорного оптимуму, порівнюючи з яким можна визначати вік будь-якої людини); в інших дослідженнях (Л. А. Шварц, С. В. Кравцова) доведено, що сенсорний оптимум досягається до 25 років; найбільша пластичність кори головного мозку та висока гнучкість в утворенні складних психомоторних та

інших навичок; найбільший обсяг оперативної (короткочасної) пам'яті зорової і слухової модальності (існує залежність динаміки розвитку мнемічних функцій від характеру діяльності людини: активна розумова діяльність сприяє вищим показникам пам'яті); високі показники уваги (величина показників рівня розвитку обсягу, переключення і вибіркової уваги поступово підвищується від 18 до 33 років); оптимум розвитку інтелектуальних функцій припадає на 18-20 років; найвища швидкість розв'язання вербально-логічних завдань (комплексний характер мислених операцій при високому рівні інтеграції різних видів мислення, гнучкого переходу від образного до логічного та навпаки); інтенсивний розвиток усіх видів почуттів, підвищена емоційна чутливість (подрозливість) до різних обставин навколишнього життя. Тому цей період життя максимально сприятливий для навчання і професійної підготовки молодого людини. Ж.-Ж. Руссо, говорячи про молодість, вигукнув: «От час для засвоєння мудрості» [10, с. 43].

На думку Г. С. Костюка, важливим аспектом психічного розвитку людини в юнацькому віці є інтенсивне інтелектуальне дозрівання.

Л. Г. Подоляк виділяє наступні показники інтелектуальної зрілості: широта розумового кругозору; гнучкість і багатоваріативність оцінок того, що відбувається; готовність приймати суперечливу інформацію, уміння усвідомлювати інформацію в термінах минулого (причини) і майбутнього (наслідки), а не в термінах «тут і зараз»; орієнтація на виявлення суттєвих, об'єктивно значущих аспектів того, що відбувається; здатність бачити явище в контексті його цілісних зв'язків з іншими явищами; вміння мислити в категоріях ймовірного (якби..., то...) [10, с. 44].

Психологічний критерій «входження» в юнацький вік, пов'язаний зі зміною внутрішньої позиції – ставлення до майбутнього. Якщо підліток, за словами Л. І. Божович, дивиться на майбутнє з позиції теперішнього, то юнак дивиться на теперішнє з позиції майбутнього. В юності відбувається розширення часового горизонту – майбутнє стає головним мірилом і теперішньої і перспективної ситуації розвитку. Змінюється основна спрямованість особистості (одночасно й новоутворення особистісної сфери), яка може бути визначена як устремління (спрямованість) в майбутнє, визначення подальшого життєвого шляху, спрямованість на вибір професії. «Зверненість в майбутнє», побудова життєвих планів та

перспектив – «афективний центр» життя юнака (за Л. І. Божович) [7; 12].

Суспільство, в свою чергу, ставить перед юнаками цілком конкретну й життєво важливу задачу професійного самовизначення (ще одне новоутворення віку, що стосується реалізації як особистісної, так і пізнавальної сфери), і, таким чином, створюється характерна соціальна ситуація розвитку в пізньому юнацькому віці – це етап переходу у самостійне життя [9; 12].

За результатами лонгітюдного дослідження (проведеного під керівництвом Б. Г. Ананьєва протягом 60–70 рр., в якому брали участь понад 1800 осіб віком від 18 до 35 років) було встановлено, що студентський вік («золота пора людини») – сенситивний період для розвитку основних соціогенних потенцій людини як особистості: 1) формування професійних, світоглядних і громадянських якостей майбутнього фахівця; 2) розвитку професійних здібностей і сходження до вершин творчості як передумова подальшої самостійної професійної творчості; 3) центральний період становлення інтелекту і стабілізації рис характеру; 4) відбувається перетворення мотивації та всієї системи ціннісних орієнтацій; 5) інтенсивно формуються соціальні цінності у зв'язку з професіоналізацією [10, с. 45].

У професійному самовизначенні у віковій психології розрізняють ряд етапів: перший етап – дитяча гра, протягом якої дитина приймає на себе різні професійні ролі, «програючи» окремі елементи пов'язаної з ними поведінки; другий етап – підліткова фантазія, коли підліток бачить себе у мріях представником тієї чи іншої привабливої для нього професії; третій етап, який охоплює весь підлітковий та більшу частину юнацького віку – попередній вибір професії (різні види діяльності сортуються та оцінюються спочатку з точки зору інтересів підлітка, потім з точки зору його здібностей, і, нарешті, з точки зору його цінностей; четвертий етап – практичне прийняття рішення, власне вибір професії, включає в себе два головних компоненти: визначення рівня кваліфікації майбутньої діяльності, обсягу та часу підготовки до неї, вибір конкретної спеціальності [8; 12].

Самовизначення означає не автономію від дорослих, а чітку орієнтацію та визначення свого місця у дорослому світі. Поняття «самовизначення» у вітчизняній психології введено Л. С. Виготським, подібне до поняття «ідентичність», розробленого американським вченим Е. Еріксоном [10, с. 128]. Головною суперечністю юності є

потреба в самовизначенні та неадекватний життєвий досвід. В процесі вирішення цієї суперечності юнак шукає своє місце в дорослому світі, формує свої подальші життєві плани та шляхи їх реалізації, тому головним особистісним новоутворенням юності є самовизначення.

Самовизначення – центральне особистісне новоутворення юнацького віку, що виявляється як формування його представниками подальшого життєвого плану та способів його реалізації. Юнацьке самовизначення має комплексний характер, так як розповсюджується не тільки на професійну сферу (вибір майбутньої трудової діяльності), а й на сімейну (вибір шлюбного партнера, створення сім'ї), громадянську (суспільні позиції, вибір друзів) тощо. Його формування ускладнюється дисбалансом між швидким дорослішанням, статевим дозріванням і повільнішим настанням соціальної зрілості юнака [11, с. 228].

Серед суперечностей студентського віку особливо важливу роль має криза ідентичності, пов'язана з системою «Я». Ідентичність (психосоціальна тотожність) – баланс, узгодженість між внутрішніми психічними якостями особистості та її соціальними ролями, діяльністю й поведінкою [11, с. 233]. За Е. Еріксоном, процес самовизначення – формування ідентичності, довготривалий і складний. Ідентичність забезпечує неперервність минулого, теперішнього і майбутнього індивіда. Сутність кризи ідентичності: відбувається зіткнення цінностей, які інтеріоризовані в ранній юності, з тими, які формуються під час навчання у вищій школі через ідентифікацію себе з професійною моделлю. Е. Еріксон пише: «Юнак повен бажання злитися з ідентичністю інших, і водночас уперто, наполегливо відстоює свою ідентичність, неповторність, самобутність («як всі, але Я – особистість»). Вся складність у тому, що людина в цей період амбівалентна, наприклад, суперечливі почуття можуть виникати навіть щодо однієї і тієї ж людини. Поширений погляд на ідентичність як динамічну структуру, що містить у собі потреби, здібності, переконання та власний досвід людини [10, с. 52].

Канадський психолог Д. Марша (1968) виокремив 4 етапи розвитку ідентичності, які визначаються ступенем професійного, релігійного й політичного самовизначення молоді людини: 1) «невизначена», розмита ідентичність – індивід ще не виробив якого-небудь певного чіткого переконання, не обрав професію та не зіткнувся з кризою ідентичності; 2) «дострокова», передчасна ідентичність – індивід включився у відповідну систему відношень,

але зробив це не самотійно, не в результаті пережитої кризи й випробувань, а на основі чужих думок, йдучи за чужим прикладом чи авторитетом; 3) етап «мораторію» або проба ролей – індивід перебуває у процесі нормативної кризи ідентичності, самовизначення, обирає з багатьох варіантів розвитку той єдиний, котрий можна вважати своїм; 4) «досягнута», зріла ідентичність – криза завершена, індивід перейшов від пошуку себе до практичної реалізації власного «Я». Чим успішніше індивід подолає цю першу кризу ідентичності, тим легше йому буде подолати подібні переживання в майбутньому [10, с. 53].

Окрім того, Л. Г. Подоляк наводить такі кризові ситуації студентського віку: криза професійного вибору, криза залежності від батьківської родини, криза інтимно-сексуальних стосунків та кризові ситуації в навчально-професійній діяльності [10, с. 54].

Зважаючи на концепцію ієрархії потреб людини А. Маслоу, можна уявити потребнісну сферу студентської молоді так: 1) фізіологічні потреби, серед яких виділяються потяги до фізичної та сексуальної активності, до високої оцінки свого фізичного розвитку; 2) потреба в безпеці, захисті і стабільності посилюється і реалізується не тільки в середовищі ВНЗ і родини, а у сфері уявлень про майбутню професійну діяльність, життєві перспективи і плани; 3) потреба в приналежності, прийнятті і любові найповніше реалізується в спілкуванні, зміст і характер якого визначається проблемами, пов'язаними із становленням й реалізацією їх як суб'єктів відношень у значущих сферах життєдіяльності; 4) потреба в самоповазі, соціальному статусі, компетентності – це прагнення до успіху в діяльності, до соціального визнання і високої оцінки її результатів, бажання досягнути поваги з боку членів референтної групи, зокрема викладачів; 5) потреба в самоактуалізації, самореалізації та індивідуальному розвитку (самовдосконаленні) спрямована на становлення самосвідомості «Я-концепції» особистості, розвиток власного «Я»; означає прояв своїх здібностей та їх подальше удосконалення. Вона пов'язана з мотивацією досягнення та перегукується з потребою у визнанні й прийнятті як члена суспільства [10; 12].

Реалізація основних потреб у пізній юності призводить, таким чином, до становлення якісно нової самосвідомості та «Я-концепції» особистості. Цілий ряд досліджень присвячено розвитку і якості Я-концепції у молодих людей, співвідношенням між

Я реальним і Я ідеальним, особливо важливих в цей віковий період. За визначенням Р. Бернса, цілісна «Я-концепція» – це цілісний образ власного «Я», який містить сукупність знань та уявлень людини про саму себе, систему її самооцінок та форми поведінки. Компоненти «Я-концепції»: когнітивний («Образ-Я» – уявлення індивіда про самого себе, про свої якості, здібності, зовнішність, соціальну значущість); оцінний («Ставлення-Я» – самооцінка, самоставлення, самоповага); поведінковий («Вчинок-Я» – потенційні поведінкові реакції, конкретні дії, самопрезентації, викликані «Образом-Я» та «Ставленням-Я») [9, с.68].

Разом із розквітом психічних функцій студентському вікові притаманна нестійкість особистісних структур. Образи власного «Я» є складними й неоднозначними, серед них: реальне «Я» (яким бачить себе студент у цей момент), динамічне «Я» (яким намагається бути), ідеальне «Я» (яким повинен бути на підставі засвоєних моральних принципів) і низка інших уявних, часто фантастичних образів себе. Для студентського віку характерним є активізація самопізнання і подальшого формування самооцінки [10, с. 49].

На думку Л. Г. Подоляк, наслідками негативної «Я-концепції» студентів можуть бути такі виявлення: 1) замикання в собі, «закривання» від інших; 2) демонстрація іншим «маски», «хибного обличчя» («Я», яке подається людям навколо радше за «Я-ідеальне» та суперечить «Я-реальному»); 3) надмірно чутливе реагування на критику, сміх, осуд; 4) болісне переживання невдач у навчанні (роботі) та виявлених власних хиб; 5) надмірна сором'язливість, некоммунікабельність, схильність до психічної ізоляції, відхід від дійсності у світ мрій; самотність [10, с. 85]. Позитивна «Я-концепція», почуття самоповаги, самоцінності сприятливо відображається на постановці перспективних цілей й активному прагненні до їх досягнення. Разом з тим, переоцінка власних можливостей «юнацька самовпевненість» зустрічається досить часто й часом штовхає молодих людей на невиправданий ризик [9; 12].

В юності виробляються ціннісні орієнтації (науково-теоретичні, філософські, моральні, естетичні), в яких виявляється сама сутність людини. Складається світогляд як система узагальнених уявлень про світ в цілому, про навколишню дійсність та інших людей і самого себе та готовність керуватися ним в діяльності. Формується усвідомлене «узагальнене, підсумкове ставлення до життя»

(С. Л. Рубінштейн), яке дозволяє вийти на проблему сенсу людського життя.

Активно розвивається в студентському віці сфера почуттів. Спрямованість на майбутнє, відчуття розквіту фізичних та інтелектуальних можливостей, які створюють у юнаків і дівчат оптимістичне самопочуття, підвищений життєвий тонус. Емоційна сфера в юності стає значно багатшою за змістом і тоншою за відтінками переживань, підвищується емоційна сприйнятливість і здатність до співпереживання. Водночас емоційна сприйнятливість часто поєднується з категоричністю і прямолінійністю юнацьких оцінок оточуючого, з демонстративним запереченням моральних аксіом, аж до морального скепсису. Це є відображенням власного інтелектуального і морального пошуку, прагнення критично переосмислити «абеткові істини» і прийняти їх уже не як нав'язані ззовні, а як вистраждані і змістовні [6; 8].

Юність характеризується і розширенням кола особистісно значущих стосунків, які завжди емоційно забарвлені (моральні почуття, емпатія, потреба в дружбі, співробітництві і коханні, політичні, релігійні почуття тощо). Це пов'язано також зі встановленням внутрішніх норм поведінки, а порушення власних норм завжди пов'язане з актуалізацією почуття провини. В юності помітно розширюється сфера естетичних почуттів, гумору, іронії, сарказму, дивних асоціацій. Одне з важливих місць починає займати емоційне переживання процесу мислення, внутрішнього життя – задоволення від міркування та творчості [1; 11].

Організуючи навчальну діяльність у студентській групі, необхідно знайти можливість враховувати особливості студентського віку, також слід звернути увагу на індивідуально-психологічні особливості студентів, адже переживаючи кризу ідентичності, професійного вибору у студентів загострюються прояви властивостей темпераменту, акцентуацій характеру та можливостей прояву їх здібностей. А. Дістервег чітко і лаконічно сформулював знамените правило: «Ураховуй індивідуальність своїх учнів!», без якого, на його погляд, неможливе плідне навчання [7; 9].

Таким чином, головною ознакою цього періоду є потреба юнака зайняти внутрішню позицію дорослої людини. Студентський вік є сприятливим для вибору професії, формування та розвитку професійних здібностей, підґрунтям яких є інтенсивне інтелектуальне дозрівання, становлення «Я-концепції», стабілізація рис характеру.

Слід зазначити, що постійне вивчення особливостей студентського віку та врахування індивідуально-психологічних особливостей студентів є необхідною складовою ефективною побудови навчального-виховного процесу у педагогічних навчальних закладах з урахуванням тих соціально-психологічних змін, яких зазнає студентський колектив і його члени. Важливо розуміти, що тільки за допомогою викладачів студент зможе стати суб'єктом діяльності, в основі якої лежить самоствердження, самовиховання, самовдосконалення. Тому в умовах демократизації суспільства і вищого навчального закладу, як його соціального інституту, більш доцільною є суб'єкт-суб'єктна взаємодія в системі «викладач-студент»; що виявляється у: розвитку творчого потенціалу студентів на основі взаємозбагачуваного співробітництва; прагненні до самореалізації суб'єктів (викладач, студент) навчального процесу; допомозі студенту у його професійному становленні; удосконаленні педагогічного процесу в руслі особистісно-орієнтованого навчання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бабатіна С. І. Психологічні особливості розвитку особистості студента / С. І. Бабатіна // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2011р. – № 1(4). – С. 413-418.
2. Варій М. Й. Загальна психологія / М. Й. Варій ; навч. посіб. [2-ге видан., випр. і доп.]. – К. : «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
3. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури / С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
4. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О. І. Власова. – К. : Либідь, 2005 р. – 400 с.
5. Загальна психологія : навч. посіб. / Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
6. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб., Питер, 2000. – 992 с.
7. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. / В. П. Кутішенко ; [2-ге вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 128 с.

8. Основи вікової психології : навч. посіб. // М. М. Заброцький. – Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2001. – 112 с.

9. Основи особистісного зростання майбутнього педагога: [навч. посіб. / укл. Т.М. Северина]. – Хмельницький : Вид-во ХГПА, 2011. – 133 с.

10. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : навч. посіб. для магістрантів і аспірантів / Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. – К. : ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.

11. Сергеєнкова О. П. Вікова психологія : навч. посіб. / О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасека. – К. : ТОВ «Центр учбової літератури». – 2012. – 376 с.

12. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська. – К. : Просвіта, 2001. – 164 с.

С. В. Білошицький,
доктор політичних наук, доцент,
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНИЙ ВІК ТА МЕНТАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ

Суспільне життя українців, як і кожної політичної нації, має яскраво виражений аксіологічний аспект, у якому відбиваються узагальнені емоційно-почуттєві реакції, оцінки, думки та настрої населення країни в цілому та його окремих груп щодо різноманітних суспільних явищ, процесів та інститутів.

Сучасній Україні притаманний свій набір психологічних особливостей, соціокультурних цінностей, установок, пріоритетів, очікувань, поведінкових моделей і традицій, які не тільки визначають ставлення до минулого історичного досвіду, але й формують сучасну суспільно-політичну практику, а також програмують «образ майбутнього».

Для усвідомлення перспектив суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку українського соціуму вкрай важливо отримати чітке уявлення про цілий ряд притаманних йому психологічних феноменів, серед яких важливе місце займають питання, пов'язані із визначенням соціального віку (ступеня соціальної зрілості) українців та домінуючими ментальними стереотипами, які відображаються на поведінковому рівні.

Важливою психологічною характеристикою суспільства є його диференціація за віковою ознакою. Для сучасної демографічної ситуації характерне поступове старіння населення України. Унаслідок постійного зниження народжуваності впродовж останнього століття частка дітей знизилась із приблизно 40% на початку XX ст. до 15% на поч. XXI ст. За 1989–2013 рр. середній вік населення України збільшився на 4 роки, з 36,5 до 40,5 років. Особливо швидко цей процес проходив серед міського населення, де середній вік збільшився на 5,6 років, з 34,8 до 40,4, тоді як серед сільського лише на 0,9 років – з 39,8 до 40,7. Відповідно зростає електоральна роль людей пенсійного віку, яких, за офіційною статистикою, понад 21% населення України [1].

Водночас крім хронологічного (паспортного, біологічного) віку психологи виділяють такий важливий феномен, як соціальний (психологічний) вік, який може значно відрізнятися від хронологічного, оскільки орієнтується на міру соціальної зрілості особистості.

Соціальний вік вимірюється за допомогою співвіднесення рівня соціального розвитку людини (наприклад, міра володіння певним набором соціальних ролей) із тим, що є статистично нормальним для її однолітків.

У соціальній психології поняттям «соціальний вік» послуговуються для характеристики не тільки особи, а й соціальних груп (професійних, вікових, соціально-демографічних тощо). Саме в цих групах реалізуються шанси індивіда на прискорене соціальне просування або зростає ризик відставання від середньостатистичного життєвого розкладу.

Використовуючи методологію теорії «Спиральної динаміки» американського психолога К. Грейвза, аналітик Е. Пулман отримав цікаві результати щодо соціального віку українців.

Зазначена теорія виходить із твердження, що всі люди в процесі свого розвитку проходять один і той самий шлях, що складається з восьми послідовних етапів – шести систем мислення першого рівня і двох систем мислення другого рівня. При цьому кожному етапу відповідають свої цінності, мотиви і конкретна поведінка. Застосування цієї теорії дозволяє: розуміти людей і знати, чого від них очікувати; передбачати рішення і дії людей перш, ніж вони самі зрозуміють, як вчинять, оскільки їхні шаблони мислення є відомими й очевидними [2].

Кожному рівню відповідає соціальний еквівалент хронологічного віку та присвоюється індивідуальний колір для зручності оперування інформацією (послідовно: бежевий – вік людини до 6 місяців, фіолетовий – до 3 років, червоний – до 12 років, синій – до 21 року, оранжевий – до 40 років, зелений – до 60 років, жовтий – до 70 років і бірюзовий – старше 70 років). Відповідно із кожним етапом зменшується роль інстинктів й емоцій і зростає роль раціональності та свідомості в оцінці ситуації й прийнятті рішень.

При цьому слід розуміти, що:

1. Не всі особи здатні пройти через усі етапи розвитку, хтось може застрягти на третьому або четвертому рівні до кінця життя.

2. Перескочити або поміняти рівні місцями неможливо. Усе йде своєю чергою, і кожен рівень для наступного виступає фундаментом.

3. У різних конкретних сферах життя (сім'я, робота, політика, спорт, релігія) люди знаходяться на різному рівні розвитку.

4. Ціннісний зріз можна застосовувати не тільки до конкретної людини, а ще й до групи людей (сім'ї, колективу, нації в цілому).

Інтерпретація результатів дослідження ЦСД «Софія» «Український характер (Характерні соціально-психологічні особливості населення України)», проведеного в березні 2011 р., та окремих матеріалів загальноєвропейського моніторингового проекту «Європейське соціальне дослідження» (2009 р.) дозволила Є. Пулману отримати наступні результати.

Найбільша група – це представники «синьої» парадигми – 50–55% респондентів (соціальний вік 12–21 рік). Переважають цінності «порядок, стабільність, правила, справедливість, свій проти чужого, добро проти зла».

На другому місці (15–20%) більш високий рівень розвитку – «помаранчеві» (соціальний вік 22–40 років). Переважають цінності «розвиток, кар'єра, багатство, можливості».

Далі «червоні» – 15% респондентів (соціальний вік 4–12 років) – «влада, сила, контроль».

Переважають цінності «безпека, сховатися і перечекати, щоб хтось захистив» у 10% населення України – «фіолетовий» рівень мислення (соціальний вік 0,5–3 роки).

І найменша група (5%) – «зелені» (соціальний вік 41–60 років). Найбільш зрілі з високим рівнем рефлексії щодо політичного і громадського життя країни. Цінності: «гармонія», «загальне благо».

Із проведеного дослідження видно, що середньостатистичний українець – це носій «синьої» парадигми (соціальний вік 12–21 рік) з дещо помітним «помаранчевим» вектором (соціальний вік 22–40 років).

Як зазначає Є. Пулман, у країнах Західного світу превалює «помаранчева» парадигма мислення з відчутним «зеленим» напрямком. Ці суспільства завершили процес індустріалізації (модерн) і почали рух до постіндустріального суспільства (постмодерну). Суспільства з переважаючою «зеленою» парадигмою (найближчі до такого типу сьогодні США та країни Скандинавії) – це країни з постіндустріальним укладом, в економіці якого переважає

інноваційний сектор економіки з високопродуктивною промисловістю, індустрією знань, а також дуже високою часткою населення, зайнятого в сфері послуг.

У той же час суспільство з переважаючим «синім» рівнем розвитку – це типове традиційне суспільство: традиційна економіка, домінування аграрного устрою (аграрне суспільство), стабільність структури, станова організація, низька мобільність. Відповідно робить висновок аналітик, Україна – це поки ще стійке суспільство з традиційним укладом, у якому помітна тенденція до переходу в модерновий стан [3].

Судячи з отриманих результатів, соціальний вік сучасного українського суспільства – це пізній підлітковий період (18–25 років). Тобто фактично соціальний вік середньостатистичного українця на років 15 нижчий, ніж хронологічний вік, що знаходить своє відображення у формуванні суспільних інтересів. Зазначена обставина пояснює високий рівень екстернальності суспільства, яка проявляється в низькому рівні суб'єктивного контролю, переоцінюванні ролі зовнішніх обставин та емоційному світосприйнятті.

Звісно, подібна аналітика не може претендувати на наукову коректність, проте вона задає в цілому вірний орієнтир для розуміння багатьох соціокультурних процесів в українському суспільстві.

Побічно подібні спостереження роблять й інші інтелектуали. Так, сімейний психолог С. Ройз наголошує: «Дорослість – не біологічна категорія. До Революції Гідності середній психологічний вік українця становив 13 років. Якщо прослідкувати, як поведуться політики, – це часто підлітковий рівень реагування. Я впевнена, що політики – відображення загального середнього стану країни...».

Причина цього феномену, на думку психолога, у тому, що в радянські часи за старше покоління брала відповідальність соціальна структура, проте це є певною мірою спрощене пояснення, яке не враховує цілий ряд цивілізаційного та соціокультурного характеру [4].

Розвиваючи цю тему, журналіст П. Казарін констатує, що сьогодні в Україні є дві «капітальні» групи людей. Одні здатні бачити весь процес цілком і розуміти його закономірності. Інші від логіки подій відмахуються і підганяють реальність під свої переконання.

«Раціоналів» (умовно дорослих, інтерналів) і «нераціоналів» (умовно дітей, екстерналів) розділяє ціла прірва. Прірва освіти, готовності чути, бажання розуміти. Перші здатні прийняти той факт,

що у світі живуть люди, несхожі на них, чиї переконання та цінності відрізняються від їхніх власних. Другі вважають себе і свою позицію виключно правильними. Перші знають, що в них є певні класові й національні інтереси, і з ними можна домовлятися про засади взаємосусідства. Другі звикли бачити в опонентах руку «абсолютного зла», яке хоче знищити їхній світ просто тому, що хоче знищити.

За спостереженнями самого П. Казаріна, українське суспільство відсуває дефіцит людей, спроможних приймати рішення на раціональній основі та керуватися категоріями здорового глузду [5].

Важливою характеристикою українського суспільства, що впливає на специфіку вироблення суспільних інтересів, виступає диференціація жителів країни на носіїв міського і сільського менталітетів (системи переконань, уявлень і поглядів індивіда або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь). При цьому даний феномен не прив'язаний суворо до поселенського аспекту (формальне співвідношення міських і сільських жителів – 7 до 3[6]), оскільки значна частина жителів міст є носіями цінностей традиційного аграрного суспільства.

Як зазначає В. Чернега, незважаючи на існування розвиненої індустрії (головним чином на Південному Сході), українське суспільство значною мірою зберегло аграрний характер. Переселення селян у міста в Україні сталося пізніше, ніж у країнах ЄС, багато городян зберігають економічний і культурний зв'язок із селом. Навіть у майже тримільйонному Києві таких жителів до моменту проголошення незалежності України було більше половини, а в провінційних містах та містечках вони залишаються домінуючою соціокультурною силою [7].

Більше того, у результаті деіндустріалізації в країні відбувається знищення міського укладу, що призводить до домінування сільського менталітету і у великих містах. Зокрема український журналіст В. Каменський фіксує сповзання міської соціальної середи Києва від розвиненого і потужного індустріального та культурного центру до сільського побуту кінця XIX – початку XX століття. На повсякденному рівні це проявляється у відновленні атмосфери зовнішньої фольклористики, на ментальному – у «наступі хуторських ментальності і світогляду, що супроводжується втратою здатності сприймати світ системно і цілісно». У результаті більшість киян демонструє нездатність формувати власні соціальні

інтереси на раціональній основі, стикувати конкретику та ідеї, корелювати траєкторію розвитку своєї родини і господарства з макроекономічними та макрополітичними тенденціями [8].

Експерт ГО «Фонд суспільної безпеки» Ю. Гаврилечко підкреслює наступні поведінкові якості і соціальні установки носіїв українського традиційного аграрного (селянського) менталітету:

1. Особиста самодостатність, під якою розуміють здатність у рамках натурального господарства вирішити свої побутові завдання і забезпечити виживання сім'ї. Для цього селянину не треба ні держава, ні розвинена інфраструктура, ні допомога сусідів або будь-яких професіоналів.

2. Індивідуалізм, який спирається на відсутність зацікавленості у співпраці. Спільна робота виходить за межі його уявлень про життя. Саме тому змусити селянина діяти спільно може тільки значна зовнішня загроза. Сусіди є «найлютішими ворогами», оскільки це конкурент у постійній боротьбі за ресурси. Краще відношення до іноземців, оскільки останні не претендують на ресурси, потрібні селянину для виживання.

3. Нездатність до планування, яка проявляється у звичці жити одним днем. Ця звичка не просто не сприяє розвитку здібностей до планування, але й знищує навіть найменші потуги самостійно структурувати своє життя. Замість планів селянин використовує традиції, екстраполюючи образи міфологізованого минулого на майбутнє.

4. Лояльне ставлення до незаконних доходів, через невпевненості в завтрашньому дні, обмеженому ресурсі натурального господарства і переконаності у тому, що все безхазяйне або пропаде, або дістанеться його конкурентам.

5. Нестабільність моральних імперативів і договірних відносин. Носій аграрного типу мислення розглядає будь-яку владу, об'єднання і партнерські стосунки як тимчасові, такі, що лише ситуаційно збігаються з його інтересами.

6. Самоізоляція, що є наслідком впевненості у тому, що світ є потенційно ворожим. Результатом цього є повне нерозуміння складних суспільних процесів.

7. Заздрисність та недоброзичливість до успіху ближніх, оскільки успіх сусіда знижує самооцінку оточуючих.

8. Економність та звичка робити запаси «на чорний день», викликана недовірою до влади і похідним соціальним песимізмом.

9. Традиціоналізм і конспірологічність. Селянин гранично сконцентрований на своєму основному процесі – виживання, який пов'язаний з циклічністю аграрних процесів. Все, що виходить за межі його понять про побут, – є для нього таємницею і загадкою. Відповідно уявлення про глобальні процеси в нього ґрунтуються на міфах і конспірологічних стереотипах [9].

Аксіологічні особливості національного аграрного менталітету займають увагу багатьох дослідників. Зокрема, як підкреслює Ю. Романенко, національною філософією традиційного українця є відомий вислів: «Моя хата з краю». Політолог наголошує: «Українець знаходиться в ланцюгах повсякденності. Він не мислить в цілому історичними категоріями, як мислять великі народи. Мислити історично – означає усвідомлювати, куди рухається світ, і бачити себе в цьому потоці зі своїми достоїнствами і недоліками» [10].

Білоруський політолог І. Тишкевич констатує, що у надрах української побутової культури існує певний феномен «хохляцтва», який представляє собою маргіналізовану форму еволюції автохтонного світогляду в сучасних умовах, який демонструє «генетичну» відсутність поваги до влади, вибіркову законотриманість та послаблене почуття соціальної відповідальності [11]. Водночас йому притаманний завищений рівень соціальних очікувань та критиканства щодо діяльності державних, корпоративних і суспільних інституцій [12].

Науковий співробітник Інституту філософії НАН Білорусі П. Петровський, характеризуючи рівень політичної культури сучасного українського суспільства, констатує, що Україна залишається «провансальською, хutorянською і відсталою у внутрішньополітичному порядку денному», що ускладнює рекрутування значного прошарку сил, здатних мислити державницькими масштабами і категоріями та раціонально і адекватно світовим реаліям формувати національні інтереси [13].

Український блогер О. Бобик в іронічній формі наголошує: «Якщо запитати пересічного українця щось про його країну, то він наголосить, що українські жінки – найкрасивіші, землі – найплодючіші, клімат – найкращий, пісні наймелодійніші, а самі українці – найстарший народ у світі і, як носії великої генетичної спадщини і унікальної культури, відповідно – в усіх сферах най...».

На його переконання, з точки зору сприйняття навколишнього світу для багатьох сучасних українців є характерним аборигенне мислення, яке характеризується закритим інформаційним простором, неспроможністю досягнути інформаційні конструкції, якими живуть більш цивілізовані суспільства. Ця частина суспільства не здатна зрозуміти, як функціонує сучасна держава, відтак – вплинути на її формування, а тому – добитися ефективного виконання суспільно важливих функцій її представниками. Відповідно, зазначає блогер, аби сформувати суспільство на вищому якісному рівні, «потрібні абсолютно нові люди, іншого генетичного складу, іншого рівня мислення та відповідно з абсолютно іншим ставленням до надбань українства. І цих людей повинна бути критична маса...» [14].

Відомий український публіцист, директор Інституту регіональної політики Ю. Топчій (Г. Водичка) відмічає, що вплив селянської культури на загальну культурну традицію носить масштабний характер. «Переважає більшість українських культурних традицій пов'язана з культурою народною, тобто селянського. Культури аристократичної Україна позбавлена геть. Протягом багатьох століть вона не мала усвідомленої солідарної надбудови. Дефіцит активної лідируючої свідомості – головна причина всіх українських бід...», – зазначає він [15].

Зростання ролі автохтонної селянської культури в суспільно-політичному житті країни певною мірою іде в розріз із тенденціями ядра Європейського Союзу. Як відомо, європейська західна цивілізація – це цивілізація насамперед міська, що зросла переважно на ідеях протестантської реформації. Вільні самоврядні міста, як адміністративні, торговельно-промислові, фінансові, інтелектуальні, культурні та релігійні центри, явили собою основу феномена сучасного Заходу. Ціннісна опора українського суспільства на традиціоналізм вступає в конфлікт з європейським постмодернізмом, орієнтованим на різноманітність, толерантність та нестандартне мислення.

«Україна ж, – констатує О. Петрачков, – крім того, що історично є частиною ретроградної візантійської православної культури, була і досі залишається переважно сільською країною. Сільська цивілізація за визначенням традиційна, архаїчна і застійна, схильна до централізації і загнивання, ворожа розвитку і прогресу» [16].

Свою чергою, Д. Видрін акцентує увагу на тому, що селянський світ несе протест проти поліетнічності, приватності особистого життя та автономії особистості, що напряду суперечить цінностям урбаністичного Заходу [17].

Як зазначає український аналітик С. Удовік: «Рушійною силою історії (України) було призначено селянство і сільську інтелігенцію. Історія розглядалася з позиції Традиції, згідно з якою в заслугу селян ставився опір ідеям і новаціям... Масова свідомість вимагає простих рішень і бінарної системи координат – свій vs. чужий. Вона не сприймає складні конструкції, тому рустикальна еліта запропонувала народу просту односкладну міфологізовану історію з ясними і чіткими народними героями й одвічними ворогами – аристократією та буржуазією».

С. Удовік констатує, що конкуренція цих світоглядних інтерпретацій за право бути домінантною послаблює українське суспільство і виводить його за межі європейського постмодерністського культурного процесу. На його думку, при формуванні концепції минулого і майбутнього Україні необхідно «відірватися від селянських коренів і вийти на мета-рівень, рівень символічного простору, що передбачає безумовну рівність усіх без винятку громадян України та їх право на свою історію, мову, культуру, оскільки в універсумі постмодерну всі історії і культури рівноцінні» [18].

Запропонований аналіз дозволяє зробити наступні висновки та припущення:

Ситуація в країні характеризується неоднозначними соціально-демографічними процесами. Унаслідок постійного зниження народжуваності впродовж 1989–2013 рр. середній вік населення України збільшився на 4 роки (з 36,5 до 40,5 років). Відповідно, зростає електоральна роль людей пенсійного віку, яких, за офіційною статистикою, налічується понад 21% населення. Водночас соціальний (психологічний) вік сучасного українського суспільства близький до пізнього підліткового періоду (18–25 років). Тобто фактично соціальний вік середньостатистичного українця є на років 15 нижчим, ніж хронологічний вік, що знаходить своє відображення у формуванні суспільних інтересів. Зазначена обставина пояснює високий рівень екстернальності суспільства, яка проявляється в низькому рівні суб'єктивного

контролю, переоцінюванні ролі зовнішніх обставин та емоційному світосприйнятті.

Важливою характеристикою українського суспільства, що впливає на специфіку вироблення суспільних інтересів, виступає диференціація жителів країни на носіїв міського і сільського менталітетів. При цьому даний феномен не прив'язаний суворо до поселенського аспекту (формальне співвідношення міських і сільських жителів – 7 до 3), оскільки значна частина жителів міст є носіями цінностей традиційного аграрного суспільства. Цьому типу суспільства притаманні деякі риси, які ускладнюють раціональне суспільне цілепокладання: вибіркова законослухняність, послаблене почуття соціальної відповідальності, завищений рівень соціальних очікувань тощо. Зростання ролі автохтонної селянської культури в суспільно-політичному житті країни певною мірою іде в розріз із тенденціями ядра Європейського Союзу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Невзоров Б. О. Загальна характеристика статеві-вікового складу населення України на 1 січня 2015 року [Електронний ресурс] / Б. О. Невзоров // Сайт Держ. служби статистики України. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2015/dem_zag_0115.pdf. – Назва з титул. екрану.

2. Валерий Пекар. Разноцветные миры. Популярное введение в «спиральную динамику» / Валерий Пекар // Управление персоналом. – 2010. – № 10 (205). – С. 52-58.

3. Пулман Евгений. Причины инфантильно-феминного состояния украинцев [Електронний ресурс] / Евгений Пулман // Сайт «Хвиля». – 2016. – 23 апр. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/prichinyi-infantilno-feminno-go-sostoyaniya-ukraintsev.html>. – Назва з титул. екрану.

4. Струк Елена. До Майдана средний психологический возраст украинца был 13 лет, – Светлана Ройз [Електронний ресурс] / Елена Струк // Сайт «Фокус». – 2016. – 9 февр. – Режим доступу: <https://focus.ua/society/344894/>. – Назва з титул. екрану.

5. Казарин Павел. Майдан и разруха в головах [Електронний ресурс] / Павел Казарин // Сайт «Хвиля». – 2014. – 22 февр. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/maydan-i-razruha-v-golovah.html>. – Назва з титул. екрану.

6. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 серпня 2016 року та середня чисельність у січні-липні 2016 року [Електронний ресурс] // Сайт Держ. служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ds/kn/kn_u/kn0716_u.html. – Назва з титул. екрану.

7. Чернега Владимир. Украинский урок России следует извлечь выводы из поражения [Електронний ресурс] / Владимир Чернега // Россия в глобальной политике. – 2015. – № 4 (июль/авг.). – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Ukrainskii-urok-17645>. – Назва з титул. екрану.

8. Каменский Виктор. О социально-экономической и культурной деградации Киева [Електронний ресурс] / Виктор Каменский // Сайт «ИАП «Inpress.ua». – 2014. – 15 сент. – Режим доступу: <http://inpress.ua/ru/speech/33629-g-2359>. – Назва з титул. екрану.

9. Гавриленко Юрий. Привычка выживать мешает украинцам жить по-человечески [Електронний ресурс] / Юрий Гавриленко // Сайт «Хвиля». – 2013. – 21 марта. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/privyichka-vyizhivat-meshaet-ukraintsam-zhit-po-chelovecheski.html>. – Назва з титул. екрану.

10. Романенко Юрий. Украинцы, чуда не будет: пришло время прощания с иллюзиями [Електронний ресурс] / Юрий Романенко // Сайт «Хвиля». – 2014. – 30 септ. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/politics/ukraintsyi-chuda-ne-budet-prishlo-vremya-proshhaniya-s-illyuziyami.html>. – Назва з титул. екрану.

11. Тышкевич Игорь. Украинцы должны избавиться от хохлов [Електронний ресурс] / Игорь Тышкевич // Сайт «Хвиля». – 2014. – 22 дек. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/ukraintsyi-dolznyi-izbavitsya-ot-hohlov.html>. – Назва з титул. екрану.

12. Тышкевич Игорь. Украинцы – дети Всевышнего. Период взросления [Електронний ресурс] / Игорь Тышкевич // Сайт «Хвиля». – 2015. – 16 марта. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/ukraintsyi-deti-vsevyishnego-period-vzrosleniya.html>. – Назва з титул. екрану.

13. Петровский Петр. Украина на перепутье: между хуторянством и планетарным господством [Електронний ресурс] / Петр Петровский // Сайт «Хвиля». – 2014. – 2 дек. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/ukraina-na-perepute-mezhdu>

hutoryanstvom-i-planetarnyim-gospodstvom.html. – Назва з титул. екрану.

14. Бобик Олександр. Чому Україна ближче до Папуа Нової Гвінеї, ніж до Європи [Електронний ресурс] / Олександр Бобик // Сайт «Хвиля». – 2014. – 6 листоп. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/chomu-ukrayina-blizhche-do-papua-novoyi-gvineyi-nizh-do-yevropi.html>. – Назва з титул. екрану.

15. Водичка Густав. Портрет грядущего цезаря [Електронний ресурс] / Густав Водичка // Сайт ЦГІ «Звездный час» – Режим доступу: <http://www.startime.org.ua/articles/103-portret-gryadushchego-cezarya>. – Назва з титул. екрану.

16. Петрачков Александр. Почему народ не прав [Електронний ресурс] / Александр Петрачков // Сайт «Хвиля». – 2016. – 1 июня. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/aleksandr-petrachkov-rochemu-narod-ne-prav.html>. – Назва з титул. екрану.

17. Выдрин Дмитрий. Майданпост – план побега из мегаполиса [Електронний ресурс] / Дмитрий Выдрин // Сайт «The Kiev Times». – 2013. – 23 дек. – Режим доступу: <http://thekievtimes.ua/society/295092-dmitri-vydrin-majdanpost-plan-pobega-iz-megapolisa.html>. – Назва з титул. екрану.

18. Удовик Сергей. Украина в постмодерне – 1. Uniformitas [Електронний ресурс] / Сергей Удовик // Сайт «Хвиля». – 2016. – 31 июля. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/ukraina-v-postmoderne-1-uniformitas.html>. – Назва з титул. екрану.

О. В. Данько,
кандидат психологічних наук
(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДЕКВАТНОГО ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ МАЙБУТНІМИ СТУДЕНТАМИ

Термін «забезпечення» вживається у зв'язку з вирішенням соціальних і психологічних проблем. Тобто забезпечення розглядається як процес додання властивостей надійності, неуклінності здійсненню певних заходів, досягненню поставлених цілей шляхом створення необхідних і достатніх умов для цього [2].

Психологічне забезпечення професійного самовизначення оптантів може зводитися до проведення таких заходів:

1. Вивчення мотивів професійної діяльності.
2. Виявлення професійних схильностей оптантів до різних сфер професійної діяльності.
3. Дослідження особливостей типології особистості і сфери професійної діяльності, якій він надає перевагу.
4. Вивчення «Я – концепції» (визначення рівня сформованості соціального «Я», усвідомлення своїх індивідуально-психологічних якостей як інструментальних цінностей образу «Я» для наступної самореалізації).
5. Визначення соціальної зрілості (стійкість і широта життєвих цінностей, активність і відповідальність особистості за події свого життя, висока рефлексія себе і навколишнього світу) [6, с. 26].

Ці заходи зводяться до психологічної діагностики адекватності вибору професії і не мають на увазі якого-небудь активного впливу на оптанта. Таку форму психологічного забезпечення можна використовувати лише як компонент цілісної системи заходів, які вживаються з метою професійного самовизначення майбутнього спеціаліста.

Основними напрямками психологічного забезпечення професійного самовизначення є:

- а) професійна орієнтація, що містить у собі професійну освіту і професійне консультування суб'єкта професійного самовизначення;
- б) психологічна діагностика професійної придатності до професійної діяльності під час професійно-психологічного відбору абітурієнтів та її подальша корекція під час навчання у ВНЗ;

в) формування професійної переконаності слухачів у правильності вибору професії офіцера-прикордонника;

г) забезпечення психологічної готовності слухачів до професійної діяльності офіцерів.

Ефективність експериментального впливу за допомогою певних методів на кожному напрямку вимірюється за допомогою наявних показників і критеріїв когнітивного, мотиваційного, емоційно-вольового і діяльнісного компонентів професійного самовизначення.

Вирішення проблеми психологічного забезпечення професійного самовизначення має на увазі активну взаємодію усіх учасників цього процесу, а результати оцінюються за такими показниками:

а) високий рівень мотивації тих, кого навчають, до навчальної і, у перспективі, професійної діяльності;

б) високий рівень мотивації професорсько-викладацького складу щодо діяльності за призначенням;

в) відсутність у суб'єктів освітнього процесу нервово-психічного напруження, пов'язаного з навчальною і службово-бойовою діяльністю;

г) об'єктивно вимірюваний високий рівень навчання, виховання і розвитку особистості;

д) психологічно обґрунтоване керівництво ВНЗ [3, с. 18].

У центрі психологічного забезпечення повинна перебувати людина, яка розглядається як міра всіх цінностей, зі своєю самобутністю, унікальністю і неповторністю її долі. Основою людського існування є його свідомість. Переживання життя та його окремих подій, як осмислених, роблять її багатшою, повнішою і більш цінною. Психологічне забезпечення покликане розкривати цінності, до яких спрямована людина – воїн за своєю природою, і реалізація яких найбільшою мірою відповідає актуалізації закладених у ній потенцій і потреб [4]. Таким чином, для психологічного забезпечення адекватного професійного самовизначення майбутніх офіцерів необхідні спеціальні технології, що дозволяють зробити цей процес більш ефективним і контрольованим. Як правило, абітурієнти, які помилилися у виборі професії, при правильно організованому соціально-психологічному вивченні самі забирають документи і поступають до інших ВНЗ.

Ідеальним варіантом для професійного психологічного відбору абітурієнтів на навчання у ВНЗ є моделювання професійних контрольованих ситуацій з метою усвідомлення ними елементів майбутньої професійної діяльності. Основним призначенням мотиваційного напрямку в професійному відборі є створення за допомогою спеціальних психологічних методик і прийомів контрольованої ситуації, що, по-перше, стимулює у юнака рефлексію свого ставлення до обраної професії, спеціальності і ВНЗ загалом; по-друге, дозволяє створити умови для прояву не до кінця усвідомлюваних або свідомо приховуваних спонукань; по-третє, скорочує до мінімуму надходження до ВНЗ юнаків з неадекватною мотивацією; по-четверте, виступає необхідною умовою для подальшого розвитку у слухачів мотивації навчання. У цьому випадку абітурієнт, не маючи навички дій у подібних ситуаціях, залишається пасивним спостерігачем і не може бути об'єктивно оцінений екзаменатором. Подібні методики повинні використовуватися поряд із традиційними.

Тому під час проведення заходів професійного психологічного відбору до ВНЗ психологічне забезпечення професійного самовизначення абітурієнта полягає у:

а) вивченні рівня розвитку професійного самовизначення абітурієнта по документах, зокрема особовій справі, а, при необхідності, запитом додаткових матеріалів;

б) раціональному комплектуванні навчальних груп абітурієнтів залежно від наявного рівня професійного самовизначення;

в) поглибленому соціально-психологічному і психофізіологічному вивченні сформованості професійного самовизначення абітурієнта;

г) спеціальному профвідборі, що полягає у вивченні стійкості професійного самовизначення абітурієнтів;

д) наданні повного обсягу інформації про умови навчання у ВНЗ за фахом на прикладах випускників цього ВНЗ;

е) проведенні демонстраційних занять із обов'язковим застосуванням військової техніки, озброєння та імітаційних засобів їхнього бойового застосування;

є) відпрацюванні самими абітурієнтами спеціальних ігрових технологій з використанням спеціальних засобів, що моделюють елементи професійної діяльності, на навчальних місцях;

ж) проведенні психологічної корекції вибору професії абітурієнтами, що мають неадекватне професійне самовизначення, і перенацілювання їх на інші спеціальності (факультети) або інші ВНЗ.

Таким чином, психологічним забезпеченням професійного самовизначення майбутнього студента називається багаторівнева система психологічних методів і технологій, що дозволяють:

а) здійснювати діагностику не лише актуальної відповідності оптанта (абітурієнта) вимогам майбутньої професійної діяльності, але й прогнозувати з достатнім ступенем вірогідності його перспективу професійного розвитку;

б) управляти у просторово-тимчасовій, логічній послідовності процесом стійкого розвитку суб'єкта професійної діяльності у військовому середовищі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Анциферова Л. И. Психология формирования и развития личности / Л. И. Анциферова. – М. : Наука, 1981. – 368 с.
2. Бехтерев В. М. Личность и условия её развития и здоровья / В. М. Бехтерев // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Питер, 2000. – С. 146-151.
3. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учеб. пособ. для вузов / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
4. Князев А. М. Психологическое обеспечение личностно-профессионального становления в вузе / А. М. Князев. – М. : Академия ФПС России, 2002. – 252 с.
5. Кудрявцев Т. В. Влияние характерологических особенностей личности на профессиональное самоопределение / Т. В. Кудрявцев, А. В. Сухарев // Вопросы психологии. – 1985. – № 1. – С. 86-93.
6. Практикум по психологии профессиональной деятельности и менеджмента : учеб. пособ. – 2-е изд. / Под ред. Никифорова Г. С., Дмитриевой М. А., Снеткова В. М. – СПб. : Изд. СПб. ун-та, 2001. – 240 с.

Л. М. Дунець,
кандидат психологічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ТУРИСТИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ»: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Істотні зміни в економічній, політичній і духовній сферах нашого суспільства спричиняють кардинальні зміни у психології особистості, її ціннісних орієнтаціях та вчинках людей.

Особливої гостроти сьогодні набуває проблема вивчення змін, що відбуваються у свідомості сучасної молоді людини. Неминуча в умовах прагматичного знецінення ідеалів, ламання устоїв, соціальної нестабільності переоцінка цінностей та їх криза позначилися у свідомості, насамперед молоді.

Суспільне життя переконує, що без культивування таких моральних цінностей, як людяність, добро, почуття власної гідності, відповідальність, толерантність; та національних: патріотизм, любов до України, рідного краю – навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в нашій країні.

Такі моральні феномени в період розбудови нашої держави, який ще не став цивілізованим, виконують функцію гармонізації особистих і суспільних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу літературних джерел свідчать про те, що нині ще не існує єдиного підходу у науковців стосовно формування національних та загальнолюдських цінностей у майбутніх фахівців спеціальності «Туристичне обслуговування». Тому, щоб проаналізувати психологічні аспекти формування національних та загальнолюдських цінностей у таких майбутніх фахівців, автором розглянуто різні підходи науковців, які в своїх працях висвітлюють поняття «ціннісні орієнтації», «цінності».

Проблема цінностей стала предметом дослідження у філософському (О. Дробницький, І. Зязюн, М. Каган та ін.), соціологічному (В. Водзінська, В. Ольшанський, В. Ядов та ін.), психологічному (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук та ін.) та

педагогічному аспектах (О. Алексюк, Ш. Амонашвілі, В. Білоусова, Д. Донцов, Л. Пуховська та ін.).

Як відзначає науковець Н. Кирилова, «ціннісні орієнтації – це складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і змістову активність особистості, є складовою частиною системи відносин особистості, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надає сенсу і спрямованості особистісним позиціям, поведінці, вчинкам» [2, с. 126].

До проблеми дослідження ціннісних орієнтацій людини, і зокрема молоді, тією чи іншою мірою звертались К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, М. Боришевський, Н. Володарська, О. Киричук, А. Капічіна, Н. Кирилова, Р. Пасічняк, В. Чудновський та багато інших вітчизняних і зарубіжних науковців [2, с. 127].

На жаль, незважаючи на велике значення морально-духовних цінностей у житті людей, вони ще не посіли належного місця в системі цінностей підростаючого покоління. Нині в студентському середовищі нерідко зростає агресія; спостерігається крайній егоцентризм, невисокий рівень культури спілкування, небажання покладати на себе відповідальність, втрата життєвого оптимізму та інші негативні прояви.

У глибині наукової проблеми кожен із дослідників знаходить нові значущі аспекти. Проте питання формування національних і загальнолюдських цінностей у майбутніх фахівців спеціальності «Туристичне обслуговування» розглядається вперше.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути деякі психологічні аспекти формування національних та загальнолюдських цінностей у фахівців спеціальності «Туристичне обслуговування».

Становлення особистості у кожному віковому періоді характеризується домінуванням тих чи інших цінностей, які залежать від змісту потреб, розвитку свідомості та самосвідомості загалом, а також від суспільних умов, в яких вона перебуває.

Зміна поглядів, ставлень як до дійсності, так і до бачення самої себе відбувається у процесі розвитку особистості. Своя ієрархічна структура цінностей існує у кожної людини, яка і утворює певну систему ціннісних орієнтацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ціннісні орієнтації – це система, що утворює змістовну сторону спрямованості особистості і виражає внутрішню основу її ставлення до дійсності. У процесі спільної діяльності, що визначає стосунки людей у групах,

створюються ціннісні орієнтації [3, с. 91].

Національні та загальнолюдські цінності є основою виховання кожного громадянина, для формування в нього навичок моральної, адекватної поведінки в процесі суспільних відносин [3, с. 95].

У кожній місцевості виникають загальнолюдські цінності і формуються протягом століть. Вони є визначальними у поведінці кожної людини у даній соціальній групі і можуть дуже відрізнятися в залежності від віри даної соціальної групи, її історії, державного устрою і навіть расової ознаки даної групи.

Згодом, коли у світогляді людей почало формуватися поняття нації, до поняття загальнолюдських цінностей почало додаватися слово національні. І цей момент зіграв значну роль у формуванні національної свідомості багатьох народів, адже загальнолюдські національні цінності стали лакмусовим папірцем у визначенні приналежності кожного індивіда до того чи іншого народу.

Важливою цінністю українського народу є любов до своєї землі, до її краси та неповторності. Родючість нашої землі стала поштовхом для формування у наших людей поняття працелюбності. Ця тема неодноразово впливає як і у народному фольклорі, так і в літературі, а також у прислів'ях і легендах.

Після проголошення України незалежною державою, Державна національна-програма «Освіта», підписана Президентом України 3 листопада 1993 року, також визначила національну спрямованість освіти, навчання і виховання найважливішим принципом реформування загальноосвітньої, професійної і вищої школи: «Національна спрямованість освіти полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом розвитку і гармонізації національних відносин» [1, с. 3].

Освіта у будь-якій державі спрямована на виховання громадянина і патріота своєї держави зі сформованою національною свідомістю.

Якісні зміни, що відбуваються в соціально-політичному та економічному житті України, зумовлюють необхідність пошуку нових концептуальних підходів до удосконалення змісту та методів навчання, спонукають до впровадження нових технологій організації навчального процесу.

Поява ґрунтовних наукових та принципово нових за змістом і формою науково-методичних розробок вітчизняних авторів збагачує навчальний процес, робить його дієвим фактором економічного зростання, активізує інтелектуальне життя в Україні.

Розбудова самостійної держави потребує висококваліфікованих фахівців спеціальності «Туристичне обслуговування», здатних продовжувати кращі традиції державності. Засвоєння національного досвіду допоможе їм зайняти чітку громадянську позицію, розібратися у труднощах сучасного життя.

Готуючи майбутніх фахівців спеціальності «Туристичне обслуговування» у Хмельницькому економічному університеті, ми бачимо своїх студентів у майбутньому дійсно елітою нашого суспільства, патріотами України, по-справжньому закоханими у свій народ та рідний край.

Майбутні фахівці спеціальності «Туристичне обслуговування» нашого вищого навчального закладу знають і пишаються тим, що серед двох тисяч мов світу українська за своєю милозвучністю – третя в світі. Так визнав 1934 року Всесвітній конгрес краси мови у Парижі.

Вищий навчальний заклад покликаний переконати своїх студентів у тому, що володіти духовним багатством мови українського народу – велике і неповторне щастя.

Визначальними якостями людини споконвіку є не знання, як відбиток сущого та інтелектуальна здатність розуміти навколишній світ, а духовність і моральність як душевні порухи відчуття оточуючого світу, природи, злиття з ними. Знання самі по собі нічого не варті, якщо вони не осяяні вищою метою, не зігріті натхненною духовністю. Підвалинами пізнання є духовність, що опирається на знання доцільності існування, здатність відчувати буття, розчинитися в ньому для найвищої насолоди.

Базовими в структурі життєдіяльності особистості, її суспільно-моральної позиції є вищі цінності, які залучають особистість до суспільних відносин на основі гуманістичних принципів, сенсу життя, свободи, людської гідності. Цінності перехідного значення (прикладні) пов'язані з інтересами, потребами, корисністю.

Вищими є ті цінності, заради яких люди поступаються іншими цінностями. Ціннісну систему можна уявити в формі зрізаної піраміди: багато цінностей біля підніжжя і декілька на вершині.

Декілька, а не одна, інакше мова йтиме не про мораль, а про фанатизм.

Вищі (базові) цінності забезпечують гуманістичну моральність лише групою. Вони виступають «мірою міри», задають генеральний напрям життєдіяльності. Базові цінності уявляються і переживаються індивідом у конкретно-історичному контексті. Реалії сучасного життя вимагають відображення в змісті виховного процесу базових гуманістичних цінностей, які акумулюють в собі як загальнолюдське, так і національне [4, с. 56].

Сьогодні ми будуємо свій дім, у якому, як писав геніальний Т. Шевченко, своя правда і воля. В домі цьому ми пізнаємо себе в собі і в світі, пізнаємо своє внутрішнє «Я», глибше розуміємо, чому ми такі, які є нині з нашими перевагами і вадами. Дане самопізнання нам потрібне, щоб позбутися невірних комплексів – відчуття неповновартості й ущербності. Знання свого національного характеру – це пізнання світлого і темного у собі. Не можна творити добро, не пізнавши свого зла і не борючись з ним [5, с. 152].

Щоб національна система виховання була більш успішною, ми маємо розуміти «Хто ми?» і «Які ми?» в радості і горі, в добрі і труднощах, у праці і на відпочинку, у ставленні до друзів і ворогів, що і як ми відчуваємо, переживаємо, як мислимо та ін.

Одним словом, ми повинні знати свої національні та загальнолюдські цінності, свій характер, всі його особливості. Це продиктовано тим, що в жодній країні немає виховання «взагалі». Воно завжди має конкретно-історичну національну форму прояву.

Безнаціонального виховання немає і бути не може. В даному процесі необхідно опиратися на характерні особливості вдачі українців, яка складалась століттями під впливом різноманітних факторів та умов, у яких проходив розвиток нашого народу, української нації, кожної етнічної групи.

Україні потрібна своя система виховання, «яка максимально враховувала б національні риси і самобутність українського народу» [2, с. 126]. Відповідно повинні бути передбачені принципово нові засади, основи національного виховання – народності, як єдності загальнолюдського і національного; психологічних, національних і регіональних особливостей; наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадян.

Висновки. Сьогодні, ґрунтуючись на значно ширшій науково-джерельній базі, ми по-новому оцінюємо ті умови, в яких

формувалася українська національна психіка і найбільш істотна її складова – національні та загальнолюдські цінності.

Отже, вищі навчальні заклади мають перш за все зрозуміти особливість призначення своїх закладів у справі підготовки національної еліти із сформованою національною самосвідомістю, без якої про будівництво незалежної і високорозвиненої Української держави навіть мріяти нереально.

Маємо знати, що вищий навчальний заклад є тією силою, яка формує національні та загальнолюдські цінності у майбутніх фахівців спеціальності «Туристичне обслуговування», які спроможні компетентно й відповідально брати участь у житті суспільства.

Таким чином, у нашому Хмельницькому економічному університеті науково-педагогічні працівники докладають усіх зусиль до формування національних та загальнолюдських цінностей у майбутніх фахівців спеціальності «Туристичне обслуговування», які, проявляючи національну самосвідомість, навчаються бути активними учасниками вирішення політичних, соціально-економічних, морально-етичних, культурно-освітніх та інших життєвих проблем.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державна національна програма «Освіта» Україна ХХІ століття // Освіта. – 2003. – № 44-46. – С. 3-4.
2. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості [Текст] / Бех І. Д. // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124-129.
3. Боришевський М. Й. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості: монографія / М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Н. Д. Володарська, Л. І. Пилипенко, В. В. Антоненко ; [ред.: М. Й. Боришевський; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, лаб. психології особистості ім. П. Р. Чамати]. – К. : Пед. думка, 2011. – 199 с.
4. Боришевський М. Й. Виховання духовності особистості : навч.-метод. посіб. / М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова, Т. М. Яблонська, Н. Д. Володарська ; [ред.: М. Й. Боришевський; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка]. – К., 2013. – 103 с.
5. Тараненко І. Г. Демократичні цінності у процесі становлення громадянина [Текст] / І. Г. Тараненко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 150-155.

С. Б. Жила,
старший викладач
(м. Полтава)

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

За роки незалежності українське суспільство переживало вкрай болісний період зміни суспільного устрою, руйнації звичних соціальних структур та інститутів, становлення нової політичної і економічної системи.

Перетворення України в незалежну державу і реформування її економічної системи викликало до життя цілий ряд процесів, що протікають більш менш бурхливо в умовах суспільства перехідного типу. Вони відбуваються на тлі глибокої кризи, що охопила всі сфери життєдіяльності суспільства. Її причини криються не тільки в розриві єдиного фінансового простору колишнього Союзу, його інтегрованих економічних зв'язків, а й багато в чому породжені неефективністю колишньої системи господарювання, консервативною структурою виробництва з явною перевагою галузей важкої промисловості, ВПК, застарілими, енергоємними та ресурсоємними, високо «відхідними» технологіями виробничого природокористування. Трансформаційні процеси в Україні охопили економіку, управлінську і соціальну сфери; вони дуже специфічні в різних галузях і структурах і територіально диференційовані. Найбільш помітні їх позитивні та негативні результати в динаміці галузевих і виробничих параметрів і пропорцій, в характері участі країни в територіальному поділі праці, в демографічній ситуації, якості життя населення. Просторові відносини і структури більш інерційні, насамперед через обумовленість їх такими «консервативними» за своєю суттю феноменами як система розселення, територіальна структура природних ресурсів і виробництва. Виняток складає насамперед територіальна організація господарства, яка різко змінюється у зв'язку зі зміною всієї системи внутрішніх та зовнішніх територіально-виробничих зв'язків і відносин у країні. Вивчення трансформації простору України демонструє важливу роль як об'єктивних макроекономічних факторів, так і суб'єктивних – державних, регіональних і місцевих політичних орієнтацій та інтересів. Разом з тим об'єктивною основою просторово-

трансформаційних процесів виступають властивості і характеристики конкретних регіонів. Сюди корисно віднести «базові», вихідні ознаки – геополітичне положення, інтегральний (природно- та трудоресурсний, промисловий, науково-технічний, інтелектуальний, інформаційно-комунікаційний, рекреаційний та інший) потенціал, демографічну ситуацію; «похідні» – структура виробництва, зовнішня функція, рівні економічного та соціального розвитку та інше; «вихідні» – екологічна ємність, екологічна (природна, соціальна, економічна) ситуація, якість життя та інше. Ці властивості виступають зараз у ролі: 1) потенційно дуже важливих, але поки що не задіяних факторів, як наприклад, інтеграційний потенціал території; 2) факторів, що певною мірою реалізують себе, факторів дії: геополітичне положення, зовнішня функція, структура виробництва; 3) бар'єрів росту: це насамперед екологічна ситуація, що є одним з трьох важливіших бар'єрів розвитку багатьох країн СНД, разом із гострою інвестиційною недостатністю та пострадянським менталітетом [4, с. 13].

Всі суспільства знаходяться у постійному розвитку, у процесі змін, переходів від одного стану в інший – трансформацій.

Трансформація – це процес набуття суспільством нових рис, що відповідають вимогам часу. Відбуваються зміни в життєвих стандартах, зразках поведінки і потребах. Зміни в усіх сферах життя суспільства частково супроводжуються негараздами і негативними явищами, які завдають страждань багатьом людям. Але оцінювати такі явища тільки з погляду очікувань катастрофи теоретично невірно. Категорія «трансформація суспільства» дає змогу більш виважено характеризувати суть процесів, що відбуваються в суспільстві. Такий підхід, з одного боку, уникає надмірно катастрофічних, песимістичних оцінок сучасності; а з іншого – не схильний до безоглядно оптимістичних прогнозів. Концепцію трансформації суспільства можна порівняти з розглядом теперішнього етапу для України як перехідного етапу від тоталітарної системи до ринкової економіки з політично оформленою демократією. Кожен етап у розвитку суспільства не є раз і назавжди заданим станом, а являє собою динамічний комплекс. Тому перехід може не мати ні чіткого початку, ні визначеного кінця. Поняття ж «трансформація» більш чітко характеризує це явище [5, с. 38].

Таким чином, трансформація – це дія або процес зміни форми, виду, природи або характеру суспільства чи окремої структури. Вона

означає перетворення суспільних компонентів соціуму, всіх сторін та сфер суспільного життя.

Трансформація не передбачає вектора змін: вони можуть бути як прогресивними, так і регресивними. При цьому виділяють два можливих напрями і три форми трансформації суспільства.

Основними напрямками трансформації суспільства можуть бути прогрес і регрес. Прогрес – (від лат. *progressus* – рух вперед, успіх) означає розвиток із висхідною тенденцією, рух від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого. Він веде до позитивних змін в суспільстві і проявляється, наприклад, у вдосконаленні засобів виробництва і робочої сили, у розвитку суспільного поділу праці і зростанні її продуктивності, у нових досягненнях науки і культури, покращенні умов життя людей, демократизації політичного життя та ін.

Регрес – (від лат. *regressus* – зворотній рух), навпаки передбачає розвиток, за низхідною тенденцією, рух проти, перехід від вищого до нижчого, що веде до негативних наслідків. Він може проявлятися, скажімо, у зниженні ефективності виробництва і рівня добробуту людей, у розповсюдженні у суспільстві асоціальної поведінки, зростанні п'янства, наркоманії, злочинності, депопуляції населення, падінні духовності, моральності людей, корупції управлінського апарату, у загальній деградації суспільства.

Головне в трансформації – саме перетворення форм і змісту суспільного поняття, його інституціональної сфери, норм, цінностей, ментальності та інших соціокультурних сторін соціуму.

Для людства в цілому характерний розвиток по висхідній лінії. Свідомствами світового соціального прогресу, зокрема, можуть бути не лише:

- зростання матеріального становища і соціальної захищеності людей;
- послаблення конфронтації між соціальними групами і народами;
- устремління до миру і співробітництва, відмова від війни, як засобу вирішувати конфлікти;
- утвердження політичної демократії;
- розвиток і визнання загальнолюдських цінностей і гуманістичної культури.

Україна знаходиться у своєрідному стані суспільства, «що наздоганяє». Таке суспільство містить риси традиційного, модерного і

постмодерного етапів. Суспільство розвивається і співвідношення цих рис змінюється. Відстежити такі зміни можна за допомогою ознак, зміст яких виявляється з аналізу модерних суспільств.

Ознаки модернізації:

1. Посилення конфліктності інтересів різних політичних сил, соціальних груп і поява проблеми їх координації.

2. Підвищення самодостатності соціальних суб'єктів, усвідомлення ними власних політичних інтересів, намагання їх задовольнити.

3. Зростання значення універсальної етики і взаємодії на загальнонаціональному рівні. Націоналізм активізується як своєрідна реакція на модернізацію.

4. Поєднання централізації і децентралізації управління. Централізм пов'язаний з авторитарним інтегруванням господарства. Децентралізм посилює потребу в комунікативній централізації. Стабільність суспільства досягається за рахунок його інформованості, а не структурно-управлінської жорсткості.

5. Характер людських відносин описується парними категоріями:

а) раціональність–ірраціональність (за пізнавальними критеріями);

б) універсалізм–партикуляризм (за критерієм груп примусу);

в) функціональна специфічність–функціональна дифузність (за критерієм визначеності відношень);

г) ізоляція–включеність (за критерієм емоційного зачеплення індивідів процесами модернізації).

6. Розвиток узагальнених засобів обміну і ринків.

7. Зростання ролі і значення бюрократії як засобу координації.

8. Сім'я як сфера функціональної реорганізації (зменшення організаційної і зростання рекреаційної функції у зв'язку із збільшенням вільного часу в суспільстві, що модернізується).

Отже, модернізація є одним із аспектів трансформації суспільства. Ознаки модернізації різною мірою притаманні сучасному українському суспільству. Аналіз модернізаційних ознак дає змогу ідентифікувати етап розвитку суспільства [1, с. 11-15].

Вже сам термін «трансформація» містить у собі зародок парадокса. Якщо процес трансформації відбувається досить довго, а терміни його для України не визначені, то трансформація набуває стійкого стабільного характеру, рис постійності. Люди звикають до

трансформації, пристосовуються і живуть у такому суспільстві як у стабільному. Зміни в суспільстві не обов'язково були на краще, варто згадати горезвісні перші роки 90-х минулого століття. Але сталість змін не давала сприймати їх як щось тимчасове, а, навпаки, факт мінливості став звичкою. Зміни стали елементом побуту, по-своєму стабільного і стійкого. Криза стає перманентною характеристикою суспільства й особистості. Але це не викликає почуття безвихідності, а стимулює вироблення нових способів пристосування до умов існування, що змінюються. Отже, перший парадокс: мінливість як чинник стійкості.

Трансформація в розвинутих країнах пов'язується, як правило, з мікросоціальними і духовними процесами, тобто зі змінами в особистості, у сім'ї, у релігії, ідеологіях, цінностях і поглядах на життя, на сприйняття різних моделей політичного влаштування суспільства. В українському суспільстві трансформація пов'язується, насамперед з макросоціальними процесами. У західній реальності панує принцип: змінити світ, змінюючи себе. У нашій же країні інша модель: змінити світ, змінюючи зовнішні умови існування.

Другий парадокс полягає в тому, що трансформація у нашому варіанті – це очікування ззовні без готовності змінити себе.

Зміни психічного, духовного характеру можуть бути в Україні проблемою невеликої частини духовної, творчої, політичної, інформаційної еліти столиці і великих міст. На відносно невеликому, обмеженому просторі відбуваються «європейські» експерименти, пов'язані із трансформацією свідомості, сприйняттям необхідності зміни життєвих стандартів, подібних до західних. Але тут позначається третій парадокс. Справжня особистісна трансформація сприймається як перекручення.

Одним із моментів трансформації суспільства є криза. Криза виявляється у відсутності успіхів у процесі діяльності, у некерованості соціально-політичної сфери, у регресії до більш ранніх форм існування суспільної системи в цілому. Але паралельно формуються новотвори зі складною структурою, виробляється нова знакова система, інша концепція розвитку, що прагне спрямувати суспільство розвиватися в іншому напрямі, переструктурувати ситуацію. Криза – це перерва у функціонуванні соціальної системи з позитивним для неї чи негативним виходом. Характерні риси динаміки кризи: швидкість, несподіванка, затяжний характер, хоча суспільство очікує, а політики обіцяють, що криза не буде тривалою.

З одного боку, криза, глибоко впливаючи на соціум, вказує, що в таких умовах розвиватися далі не можна, що вичерпані ресурси і сенс існування, існує опір ззовні, й в таких умовах розвиток має певні межі. А, з іншого боку, криза несе в собі проект нового способу існування, тобто, криза несе в собі не тільки негативні аспекти. Позитив полягає в тому, що її можна розглядати як перехід в нову якість, як утворення якісно нової системи, тобто криза виступає як момент розвитку. Вона іноді несе нові відкриття та варіанти розвитку. Отже, четвертий парадокс: криза може бути джерелом позитивних змін.

На створення нового стилю життя, нового способу управління і нової моделі суспільства витрачається багато енергії, що певною мірою породжує хаос, який є характерним для суспільств у перехідному стані. У хаотичних змінах суспільства, що трансформується, потенційно закладені різні складові і стає можливим незвичайне, непрогнозоване їх поєднання. Криза розхитує стереотипи соціальної і політичної поведінки. І на базі ослаблених старих норм створюється новий порядок. Отже, п'ятий парадокс: новий порядок поступово вибудовується з хаосу.

Ослаблення нормативної основи, яке характерне для кризи, пов'язують з наявністю аномії. Аномія є таким станом суспільства, при якому значна частина людей нехтує соціальними нормами. Таке відбувається у перехідні, кризові часи громадянських війн, революційних переворотів, глибоких реформ та інших соціально-політичних потрясінь, коли раптом, вибухоподібно руйнуються старі, зрозумілі людям спільні цілі та цінності, втрачається віра у звичні моральні та правові норми. Подібні болісні періоди у своїй історії переживали у тій чи іншій мірі всі народи.

Однією з причин аномії є криза ідентифікації, коли людина не може впевнено зарахувати себе до певної соціальної спільноти. Аномія насправді перешкоджає трансформації. Подолання аномії, поява правил, які властиві трансформації, забезпечує її більш ефективне здійснення. Але правила ці особливі, тому що трансформація соціальних норм – це іманентна характеристика суспільства, що трансформується. Те, що виглядає як аномія, насправді є переходом у такий нормативний стан, який характеризується модифікацією норм на основі моделей раціональності, що постійно змінюються. Норми різноманітні в різних ситуаціях, у різних співтовариствах і при реалізації різноманітних

концепцій розвитку для суспільства, що трансформується, характерний нормативний плюралізм. Аномія дійсно існує, але вона притаманна періоду трансформаційної кризи. Для умов трансформації відносно аномії є необхідними інший дослідний інструмент та інший теоретичний підхід, ніж для умов стабільного суспільства. Таким чином, трансформаційна криза закладає основи якісно нового нормативного стану суспільства, що дає йому змогу вийти на новий рівень розвитку. Отже, шостий парадокс полягає в тому, що аномія є насправді ознакою нового специфічного нормативного ладу.

Суспільство, що трансформується, існує синхронно відповідно до різних парадигм: традиційних, модерних і постмодерних. Це особливо позначається на відносинах еліти і маси. Зміни, що відбуваються в суспільстві, багато в чому зумовлені прагненням до його модернізації з боку еліти: політичної, економічної, культурної (творчої). Про це можна судити зі змісту запропонованих реформ, численних публічних заяв, гасел, передвиборних програм тощо. Модернізаційні заяви політичної й економічної еліти не завжди і не в усьому відповідають масовим настроям, менталітету більшої частини суспільства. Традиційні складові менталітету залишаються значно поширеними. Розбіжність позицій еліти і маси виявляється в різноманітних формах: явному чи неявному опорі, інформаційних бар'єрах. Виникають області політичної та соціокультурної невідповідності еліти і значної частини суспільства. Наприклад, виникає суперечність між слабкістю передумов модернізації і запитами на її результати. Запити формуються не внутрішніми можливостями їх задоволення, як це буває в закритих суспільствах чи державах, що випереджають інші країни, а завдяки інтенсивному інформаційному обміну між відсталими країнами й іншим світом, тому з'являються потреби, що не забезпечені внутрішніми економічними можливостями країни. Звідси випливає, що потреби відповідно до їх нового рівня може задовольняти тільки еліта. Існує також суперечність між централізацією і децентралізацією управління в політичній і економічній сферах. Еліта прагне до централізації, а провінція чинить опір цьому процесу, тому що обмежені ресурси не дають змоги задовольнити запити населення регіонів. З іншого боку, саме від центру ініціюються трансформаційні зміни, яким різною мірою протидіють регіони.

Можна також визначити суперечність між авторитарною формою державного ладу на різноманітних його рівнях і

демократичними складовими суспільства. Як це не парадоксально, але саме еліта, яка зацікавлена в авторитаризмі, найчастіше й досить активно впроваджує демократичні процеси. Отже, сьомий парадокс: засобом розвитку демократизму в умовах трансформації є авторитаризм [2, с. 62-66].

Перспективи розвитку країни на найближчий період характеризуються подальшим і все більш глибоким розшаруванням суспільства за матеріальною ознакою. Зрозуміло, що неможливість задовольняти соціально типові стандарти споживання викликає в людях почуття незадоволеності життям. Але вирішення проблем подолання матеріальних труднощів для більшості населення на даному і ближньому майбутньому не є можливим, як і даремними є сподівання на більш справедливий спосіб розподілу багатства в Україні. Тому більшість населення повинна вчитися жити більшою мірою в бідності, а не в багатстві. У цьому полягає основна спрямованість особистої трансформації: навчитися в бідності бути щасливим і самодостатнім. Отже, восьмий парадокс: трансформація обіцяє нам не достаток и задоволення потреб відповідно до нинішніх запитів, а бідність. Необхідність же трансформації полягає не в тому, щоб зробити багатими людей, а в тому, щоб вижити в перехідному періоді, зберегти народ, націю, державу і не втратити особистої гідності в умовах бідності, постійних технологічних катастроф і економічної депресії.

Наступний парадокс трансформації полягає в тому, що негативний компонент суспільного розвитку може стати джерелом позитивного соціально-політичної динаміки, становлення нової інтеграції. Усвідомлення єдності, спільної тяжкої долі єднає суспільство і мобілізує його для нових трансформацій.

Отож, дев'ятий парадокс: джерелом інтеграції суспільства є спільне лихо.

Таким чином, державно-ідеологічна, економічна, політична сфери суспільства розвиваються за власними закономірностями. Вони взаємопов'язані і в такому вигляді виступають єдиним середовищем трансформаційного процесу. Звичайно, при аналізі суспільної динаміки описують індустріальне, постіндустріальне, модерне і постмодерне суспільства. Враховують також і певну стадіальність цієї динаміки: стабільне або інерційне суспільство, і суспільство, що трансформується.

При аналізі сучасного українського суспільства варто розрізняти трансформацію і період трансформаційної кризи. Трансформація – це особливий стан суспільства, коли воно перебуває в процесі модифікації, зі структурою, що постійно змінюється. Трансформаційна криза – це стан, перехідна стадія від стабільного суспільства до суспільства, що трансформується.

З перших років незалежності та прийняття Конституції України в країні відбувається трансформація політичної системи; значні зміни у політиці. Декларується мета створити демократичну політичну систему, правову державу на зразок європейських держав. Проте реформи почали здійснюватися людьми з радянським «компартійним» менталітетом, а, отже, непослідовність уже містилася у свідомості діючих осіб. Відповідно, радикальність політичних процесів мало впливає на покращення життя громадян, тому більшість скоріше роздратована, ніж задоволена появою нових політичних інститутів. Поступово склалася думка, що держава діє не в інтересах народу, а у своїх власних (державно-корпоративних, кланово-олігархічних) інтересах.

Політичні позиції значної частини населення характеризуються невизначеністю і нечіткістю. На виборах люди голосують не за програми політичних блоків та партій, а за лідерів, яким симпатизують. Після 2014 року рівень політичної активності людей значно знизився, а політична відчуженість народу і влади продовжує відтворюватися. Згідно з опитуванням, велика частина громадян вважає, що влада в країні належить комерційним структурам, а не конституційним політичним інститутам. Фактично влада, за уявленням громадян, належить знеособленим анонімним комерційним структурам, що не підвладні контролю. Немає чіткої інформації про характер і представників цієї структури. Можна говорити про психологічну легітимність, джерелом якої є не закон, а таємна влада грошей та насильства.

Отже, в уявленні громадян України влада не легітимізована конституційними засобами, а конституційні органи влади не є такими, що повною мірою відповідають уявленням людей щодо повноцінної влади. Подальша політична модернізація залишається актуальною і гострою проблемою суспільства. Таким чином, Україна з одного боку є частиною загальних світових модернізаційних процесів, тому ми можемо спостерігати наявність світових тенденцій в її політичних процесах; з іншого боку, як і будь-яка інша країна, Україна має свої

особливості перебігу модернізаційних процесів, з огляду на її історію, політичну та економічну ситуацію [3, с. 37-39].

Список використаних джерел та літератури:

1. Гресь М. Ю. Філософсько-психологічний аналіз українського суспільства, його трансформація та вплив навколишніх факторів / М. Ю. Гресь, А. В. Коломієць // Трансформація українського суспільства. – 2007.
2. Смірнов О. Д. Трансформація українського народу, види / Олег Дмитрович Смірнов // Філософія українського народу. – 2010.
3. Прокопенко І. Г. Проблеми сучасної України / Ігор Генадійович Прокопенко // Моральні та духовні проблеми українців. – 2005.
4. Суздаль С. І. Трансформація суспільства / Сергій Іванович Суздаль // Вища шк. – 2010. – № 1. – С. 12-14.
5. Пензін О. Д. Чи потрібна Україні національна ідея? / Олексій Дмитрович Пензін // Молодь України. – 2014. – С. 36-42.

Т. В. Ішук,
викладач-методист
І. М. Шепель,
соціальний педагог
(м. Хмельницький)

ВРАХУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Постановка проблеми. У сучасних умовах в Україні відбувається становлення нової системи освіти, орієнтованої на світовий освітній простір. Тому пріоритетним напрямом оновлення змісту навчально-виховного процесу є гуманізація освіти. Принципи гуманістичної психології, закладені ще К. Роджерсом та А. Маслоу, знайшли своє яскраве відображення в запитах сучасності, тому що лише людина може бути найвищою цінністю у світі, яка має право на визнання, авторитет, самореалізацію. Дитиноцентризм, орієнтація на суб'єкт-суб'єктні відносини, зосередження уваги на створенні умов для формування дитини як повноцінної особистості, розвитку її здібностей є пріоритетними напрямками державної політики в галузі освіти. Рівноправність взаємовідносин між тими, хто виховує, і вихованцями закладається ще в родині. Батьки й дитина в системі професійно сформованих родинних відносин взаємодіють саме як суб'єкти, батьки не сприймають свою дитину як об'єкт свого впливу. До того ж від народження особистість вже має потенційні можливості протидії небажаним для неї впливам. Дитячі «не хочу» й «не буду» є не проявом з точки зору виховання природної «впертості» чи негативізму, а реакцією на спроби ставитись до нього як до об'єкта, ігнорування рівноправної ролі дитини [3, с. 70].

Модель взаємовідносин між старшими і молодшими в сім'ї є не чим іншим, як моделюванням ціннісних установок, успадкованих батьками від своїх батьків і таких, які діти в дорослому віці будуть передавати власним дітям. В основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії і в родині, і в освіті лежать одні й ті ж принципи: взаємної довіри і поваги, взаємної підтримки і допомоги, терпіння і співчуття по відношенню один до одного, вміння побачити світ з позиції дитини, ставлення до неї як до рівного собі, врахування сильних і слабких

сторін з наголосом на перших, готовність надати емоційну підтримку тощо.

Аналіз останніх досліджень. Ідея суб'єкт-суб'єктних взаємин бере свій початок у гуманістичній системі виховання, в якій виховання зорієнтоване на розвиток внутрішнього світу учня, на міжособистісне спілкування, діалог, на допомогу в особистісному зростанні, на формування реальних оптимістичних життєвих планів, готовності свідомо реалізовувати ці плани. Така система виховання передбачає розкриття і розвиток цілісної сукупності якостей особистості, її здібностей, задатків, талантів з урахуванням потенційних можливостей; стимулювання позитивних морально-етичних якостей; повагу і любов до дитини, розуміння її унікальності, її потреб та мотивів поведінки; створення довірливих стосунків з учнем, сприятливого психологічного клімату, ситуації успіху. Яскравими представниками гуманістичного напрямку виховання є Д. Дьюї, А. Макаренко, А. Маслоу, К. Роджерс, М. Монтессорі, В. Сухомлинський, С. Франкл, Р. Штейнер, Ш. Амонашвілі та інші [1, с. 18].

Метою статті є розкриття необхідності врахування індивідуально-психологічних характеристик в системі суб'єкт-суб'єктних взаємин.

Виклад основного матеріалу. У якості суб'єкта навчально-виховного процесу дитина постає як індивідуальність, яка розвивається, прагне до активно-діяльнісного самовияву, самосвідомості, самопізнання і самоствердження. Іншим повноправним суб'єктом освітньої діяльності є педагог. Тенденції у розвитку сучасної освіти недвозначно виокремлюють його роль і місце: педагог перестає бути «інженером людських душ» або ж гончарем, який із глини виліплює особистість. Сучасний учитель покликаний створювати умови, за яких особистість стає самотворцем, а освіта – сферою людинотворення. Найважливішим завданням педагога є навчання вмінно бути суб'єктом життєдіяльності, що й визначатиме не тільки якість здобутої освіти, а й усього життя особистості, її самодостатність.

Важливим етапом на шляху до суб'єкт-суб'єктних відносин є застосування в навчально-виховному процесі педагогічних засобів, які стимулюють активну суб'єктну позицію того, хто навчається, створення мікроклімату, за якого розвиток особистості відбувається в процесі власної діяльності через осмислення цієї діяльності й себе в

ній у діалогічному емоційному контакті з іншою людиною. Кожен педагог повинен знати і враховувати індивідуально-психологічні особливості дітей, а саме: їх фізичний розвиток, темперамент, риси характеру, здібності, волю, мислення, пам'ять, почуття. Індивідуально-психологічні особливості є неповторною своєрідністю психіки кожної людини.

Необхідність врахування індивідуальних особливостей дитини у навчально-виховному процесі є дуже давньою традицією. Вона знаходить своє відображення в психолого-педагогічній теорії як «принцип індивідуального підходу», реалізація якого в історії розвитку наукової думки мала свої особливості, здійснювалась за допомогою різноманітних засобів та передбачала певну систематизацію. Природною передумовою індивідуальних особливостей людини є передусім спадкові та вроджені біологічні особливості будови та функцій організму. Дитина народжується з властивими їй конкретними задатками, на ґрунті яких за життя залежно від умов виховання розвиваються й формуються притаманні певному індивіду будова та функції організму, особистісне психічне життя [2].

Однією з таких характеристик є темперамент. Ці природні властивості визначають динамічну сторону психічної діяльності людини, а саме:

- швидкість виникнення психічних процесів та їх стійкість (швидкість запам'ятовування, тривалість уваги);
- психічний темп і ритм (швидкість виконання певних дій);
- інтенсивність психічних процесів (сила почуттів, активність волі);
- спрямованість психічної діяльності на певні об'єкти (бажання контактувати з новими людьми, прагнення нових вражень).

Індивідуальний підхід, який декларується сучасними закладами освіти, передбачає врахування індивідуально-типологічних особливостей школярів з метою ефективної організації навчально-виховного процесу. Педагогам постійно доводиться зустрічатися з індивідуальними відмінностями між дітьми. Кожен із них повинен знати основні вияви типів темпераменту в дітей та особливості роботи з дітьми, що належать до різних типів темпераменту. Вони повинні пам'ятати, що не буває «гарних» і «поганих» темпераментів. Як писав Б. М. Теплов, у процесі виховання необхідно шукати не шляхи зміни нервової системи учнів, а важливо знаходити ефективні форми, шляхи

і методи виховання з урахуванням особливостей нервової системи вихованця. Завдання педагога повинно полягати не в тому, щоб намагатися переробити один темперамент в інший (що є неможливим), а в тому, щоб шляхом систематичної праці сприяти розвитку позитивних сторін кожного темпераменту і одночасно допомагати контролювати ті негативні моменти, які можуть бути пов'язані з даним типом темпераменту. Знання рис темпераменту дітей дає змогу правильно розуміти деякі особливості їхньої поведінки, варіювати належним чином прийоми виховних впливів. Ігнорування ж може стати основною причиною розвитку негативних рис: у сангвініка – розпорошеності інтересів; у флегматика – безініціативності, байдужості, лінощів, млявості, апатії; у холерика – нестриманості, різкості, імпульсивності; у меланхоліка – сором'язливості, замкнутості, невпевненості, образливості [4, с. 203].

Компетентний педагог має спрямовувати діяльність дітей, щоб сприяти формуванню позитивних рис темпераменту і запобігати прояву негативних. У сангвініка слід формувати стійкі уподобання та інтереси, не допускати поверхового, недбалого виконання ним завдання, вимагати від нього доводити почату справу до кінця, стимулювати позитивне ставлення до досягнень інших, уміння зважати на їхню думку, вчити бути уважним до товаришів, надійним у стосунках з ними.

У вихованні дітей-флегматиків головне – формувати трудові навички, стежити, щоб вони завжди були зайняті, залучати до діяльності в колективі, вчити за допомогою ігор і занять пришвидшувати темп дій, заохочувати найменші прояви рухливості, спритності. Завдяки цьому їхня повільність не перетвориться на лінощі, урівноваженість почуттів – на слабкість.

Енергію холерика слід спрямовувати на корисні справи, ставити перед ним складні завдання, допомагаючи осмислювати їх. Важливо обережно застосовувати все, що збуджує нервову систему, розвивати і зміцнювати процес гальмування шляхом організації розміреної діяльності, домагатися стриманої поведінки, створювати можливості для реалізації потреби в руховому навантаженні. Особливо необхідно систематично контролювати їхню поведінку і діяльність, дотримання правил, якості і повноту виконання завдань, вимог дорослих, вчити рахуватися з іншими.

У вихованні меланхоліків слід враховувати їхню вразливу нервову систему, швидко втомлюваність, слабкість нервових

процесів, допомагати подолати сором'язливість, нерішучість, невпевненість у своїх силах, оскільки це може стати причиною слабого характеру. Виявляючи до них чуйність і доброзичливість, потрібно розвивати активність, уміння переборювати несприятливість, труднощі, підтримувати позитивні емоції [2].

Наступною індивідуальною властивістю, яку необхідно враховувати в суб'єкт-суб'єктних взаєминах є характер. Характер особистості можна зрозуміти тільки в її суспільній діяльності, суспільних відносинах. Про характер вихованців ми робимо висновки і за тим, як вони мислять і поведуться за різних обставин, якої вони думки про інших людей і про самих себе, яким чином здебільшого поведуться. Для педагога знати характер дітей дуже важливо. Це дає можливість передбачити, як вони будуть себе поводити за певних умов, чого від них можна чекати, як вони виконуватимуть доручення тощо.

Суттєвими відмінностями особистості є її здібності. Людські здібності виникли і розвинулись у процесі праці; в діяльності і в праці вони й виявляються. Здібності, як рушійна сила, відіграли провідну роль у розвитку науки і техніки, створенні матеріальних і духовних багатств, суспільному прогресі. Здібність є складною властивістю людини, її внутрішня можливість відповідати вимогам, які ставить перед нею діяльність. Вона опирається на низку інших властивостей, до яких належать життєвий досвід, здобуті знання, вміння та навички. Кожна здібність – до малювання, музики, техніки, науки – це синтетична властивість суб'єкта, яка охоплює цілу низку загальних і часткових властивостей у певному їх поєднанні. Здібності виявляються в процесі оволодіння діяльністю в тому, наскільки індивід за інших рівних умов швидко і ґрунтовно, легко і міцно освоює засоби її організації і здійснення. Вони тісно пов'язані з загальною спрямованістю особистості, з проявом інтересу до певної діяльності. В основі однакових досягнень при виконанні діяльності можуть лежати різноманітні здібності; у той же час одна здібність може бути умовою успішності різних видів діяльності. Це забезпечує можливість широкої компенсації здібностей. Науково обґрунтовано, що формування здібностей відбувається на основі задатків. Серйозною помилкою педагога є передчасні, без серйозної перевірки висновки, що в даного школяра немає здібностей, на тій лише підставі, що в дитини немає ще в наявності необхідних систем умінь і навичок, міцних знань та прийомів роботи. Відомо чимало випадків,

коли з дитинства не було визнання тих здібностей, подальший розвиток яких приніс особистості заслужену славу. Так, Альберт Ейнштейн у середній школі вважався дуже пересічним учнем, і нічого не передбачало йому прийдешньої геніальності [4, с. 305].

Успішність формування суб'єкт-суб'єктних відносин великою мірою залежить від особистості педагога, який повинен володіти високими моральними якостями, ґрунтовними знаннями, педагогічними технологіями, здатністю отримувати додаткові знання, необхідні для практичної діяльності. Особистий приклад педагога – це могутній фактор виховного впливу. Завдяки спілкуванню педагог виховує не тільки словом, а й всіма якостями своєї особистості. І доречно згадати, що К. Д. Ушинський «Золотим правилом» науки виховання вважав тезу: «Вчителеві треба бути таким, якими він хоче бачити своїх вихованців» [5, с. 73].

У науково-методичній літературі психологічними умовами суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчені називають:

1. Співробітництво, доброзичливі стосунки між педагогом та вихованцем.
2. Високий рівень емпатії, знання особистості дитини.
3. Знання закономірностей вікового розвитку дитини та сензитивних періодів.
4. Урахування детермінант виховання (спадковості, здоров'я дитини, взаємин у сім'ї, вплив класу, референтної групи).

Концепція суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освіті орієнтована на врахування природи кожного суб'єкта, його здібностей, можливостей, інтересів та особистих потреб. Нова освітня парадигма, що пронизана такою взаємодією, сприятиме формуванню європейської культури. У своїй взаємодії з вихованцем педагог має використовувати різні види компетентностей, завдяки яким можна ефективно й успішно впливати на розвиток дитини в суб'єкт-суб'єктній взаємодії.

Висновки. Сучасний педагог має глибоко усвідомлювати й аналізувати свій вплив на вихованця: чи сприяє він позитивному зростанню та розвитку, чи, навпаки, шкодить, а отже, повинен змінити свою стратегію навчально-виховної діяльності, гнучко перебудуватися заради навіть однієї дитини. Пізнаючи вихованця, вчитель має зрозуміти мотиви його вчинків, дій, а відтак і професійно спрогнозувати свій вплив на нього як на суб'єкта взаємодії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Амонашвили Ш. А. Основы гуманно-личностного подхода к детям в образовательном процессе : курс лекций / Ш. А. Амонашвили. – Хмельницкий : Изд. Хмельниц. гуманитарно-педагогического ин-та, 2006. – 156 с.
2. Марусинець М. М. Професійна діяльність педагога: рефлексивний аспект / М. М. Марусинець // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – № 43 (1). – С. 39-40.
3. Моложанова С. В. Гуманизм: к новой системе ценностей / С. В. Моложанова. – Минск : Белорусская наука, 1998. – 143 с.
4. Русинка І. І. Психологія : навч. посіб. / І. І. Русинка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2011. – 407 с.
5. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський : в 2-х т. ; пер. з рос. / [редкол.: В. М. Столетов та ін.]. – К. : Рад. шк., 1983. – 488 с.

О. С. Ковтун,
кандидат соціологічних наук
(м. Хмельницький)
С. С. Баранова,
здобувач
(м. Київ)

ПЕДАГОГІЧНА СЕКТА ЯК НАУКОВЕ ПОНЯТТЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

Сучасний «кризовий» дискурс в українській науці і суспільстві стосується більшості сфер життєдіяльності нашої країни, в тому числі освітньої системи, для якої, крім загальних кризових тенденцій, характерні специфічні мутації. Сьогодні для України особливої важливості набуває явище «альтернативних» освітніх доктрин, освітніх і виховних центрів, які у багатьох випадках своєю метою мають не вдосконалення існуючої системи освіти, а протиставлення їй. Якщо однією з основних функцій інституціалізованої системи освіти є соціалізація, адаптація особистості до культури суспільства, шляхом засвоєння притаманних даному суспільству культурних універсалій, уявлень, цінностей, поведінкових зразків, що забезпечують органічне, відносно несуперечливе співіснування особистості і суспільства, то «альтернативні» протиставляють особистість інституціональному середовищу.

У цьому контексті, дослідницька увага часто оминає різного роду неінституціалізовані освітні організації, які виникають в надрах українського суспільства на базі певних ідейних систем та інколи виступають в якості інструменту виховування adeptів сект. Такі організації не лише використовують свою «опозиційність» в якості ринкового позиціонування, але й часто цілком відкидають загальноприйняті освітні принципи в якості ефективних та таких, що мають право на життя. Це означає суттєве звуження модельованої картини світу, адже такі організації використовують свої педагогічні системи як єдино правильні й універсальні.

У суто науковому смислі з ідентифікацією та науковим описанням таких організацій проблеми починаються на понятійному рівні, адже сучасна соціологія освіти не виробила адекватної мови інтерпретації цього явища.

У соціології освіти існують спроби осмислення авторитарної педагогіки або педагогіки авторитету [1, с. 25-28]. Але це поняття не відображає характеру відповідних організаційних форм. Авторитарна педагогіка будується навколо фундаментальних цінностей поваги до педагога, свідомого прийняття високої компетентності вчителя, на основі реальних його особистісних якостей, що відрізняється від слідування, наприклад, харизматичному лідеру в релігійних чи політичних організаціях.

У релігійній публіцистиці відносно «опозиційних» освітніх організацій широко використовується поняття «педагогічної секти» [3], яке хоча і є, на наш погляд, досить влучним, все ж потребує додаткового наукового осмислення. До таких організацій, зазвичай, відносять освітні центри, що практикують учення Рона Хабарда (міжнародна система організацій), Школа Міхаїла Щетініна (Росія), школа Т. Акбашева (Росія) та ін.

Саме поняття «секти» у загальному використанні, зазвичай, має релігійну конотацію, відображаючи відповідні типи організацій. У соціології релігії, релігієзнавстві та юриспруденції розуміння цього поняття сягає веберівської соціології релігії [1, с. 174-176], у якій секта протиставляється церкві. Це протиставлення у науковому і обивательському дискурсі зберігається і сьогодні. Але з соціологічної точки зору використання поняття «секти» у протиставленні з «церквою» може не тільки відображати боротьбу релігійних течій і конфесій, але й звужувати сферу застосовності даного поняття. Крім цього, існують тонкощі використання поняття в контексті політкоректності.

Але за словниковим соціологічним визначенням поняття «секти» (від лат. *sesta* – школа, вчення) має дві проєкції: по-перше, відображає неінституціалізовану згуртовану соціальну групу, об'єднану на добровільних засадах вірою у виключне вчення. Така група, як правило, ізольована, опозиційна або навіть ворожа по відношенню до загальноприйнятих цілей, норм, що створює власну систему цінностей і норм та визнає її єдино правильною; по-друге, відображає тип релігійної організації, що часто протиставляє себе пануючій у даному суспільстві церкві і світській владі. Характеризується претензією на винятковість власних доктрин, цінностей і ролі; настроями обраності; спрямованістю до морального самовдосконалення; строгим слідуванням нормам і установкам;

підкресленням рівності всіх її членів; запереченням інституту священства [4].

Дане визначення дозволяє сформувати систему ознак, за якими групове утворення можна охарактеризувати в якості сектантського: 1) неінституціалізований характер соціального утворення або доктрини, яку воно практикує. У багатьох випадках такі організації функціонують легально, але доктрина, яка широко практикується може мати сумнівний характер. Наприклад, педагогічна система «Вчись вчитися» Р. Хабарда, засновника «церкви сасентології», яка заборонена у деяких країнах як секта тоталітарного типу; 2) формальна добровільність участі в організації; 3) віра у виключність доктрини; 4) протиставлення загальній освітній системі, опозиційність їй; 5) жорсткий внутрішній порядок.

Таким чином, можемо дати визначення поняття «педагогічна секта», яке, на нашу думку, відображає тип організацій, які здійснюють освітню та виховну діяльність, застосовуючи специфічні, офіційно не прийнятні освітні та педагогічні вчення, які різко протиставляються здобуткам академічної педагогіки та інституціалізованої системи освіти. Такі організації позиціонують себе як «альтернативні» та орієнтовані на агресивне відчуження від офіційної освіти.

Так, на основі спостереження за функціонуванням організацій, що практикують учення Рона Хабарта у м. Хмельницькому, можемо виділити ряд характерних ознак, які повністю або частково відповідають означеним вище. Такими ознаками є наступні:

1. Акцентуація на унікальності педагогічної концепції, її незаперечних перевагах. Така акцентуація виявляє себе в першу чергу у поширених висловлюваннях і деклараціях, таких як: «перша справжня технологія». Заперечення з боку «педагогів» й ідеологів ефективності будь-яких інших педагогічних концепцій поєднуються із претензіями на виключну експертність у цій сфері. Керівники й ідеологи організації часто використовують такі заяви: «я знайома з усіма педагогічними концепціями, але усі вони не такі ефективні, як наша», «наша система насправді працює». При цьому наявність педагогічної освіти не є вимогою до потенційних працівників.

2. Особливості мови: часто підміна значень загальноприйнятих понять іншими, що дозволяє таким педагогічним концепціям відносно легко інкорпороватись у колективну свідомість,

яка оперує цими поняттями Використання малозрозумілих псевдонаукових понять. Прикладом може слугувати використання слова «маса», яке означає певну субстанцію, з якої все складається (стосується як матеріального, так і не матеріального прояву буття), тому будь-яка форма навчання є роботою із масою. Предметним утіленням маси є пластилін. Саме цей матеріал використовується для освоєння матеріального світу і особистісного зростання.

3. Корпоративна культура у таких організаціях може мати прояви на двох основних рівнях: явному (декларативному) та латентному (прихованому). Саме на другому рівні така культура спрацьовує в якості дієвого засобу регуляції поведінки. Декларативний рівень виявляє себе у певних заявах, цінностях креативності, свободи творчості, ініціативності, рівності, солідарності. На латентному рівні креативність виключається необхідністю використання лише визначеної педагогічної системи. Декларативна рівність виключається цілковитою лояльністю керівнику і організації з обов'язковим прийняттям основних цінностей та ідеологем. Основною вимогою у відносинах керівника і персоналу є конформність останнього, яка досягається селекцією і відбором особистостей, які легко піддаються впливу. Один керівник так характеризувала свій персонал: «інші дівчата слабкі особистості, вони добре піддаються впливу».

4. Орієнтація на «переламування» особистості, заміну усталеної картини світу особистості іншою, співвідсною з основними ідеями педагогічної. За висловом однієї із керівниць такої організації «людей доводиться ламати», «вони виходять зовсім іншими».

5. Орієнтація на замкненість, сепарацію від загальної системи освіти, протиставлення їй. Загальною місією таких організацій є створення системи «альтернативних» шкіл. Тактичні завдання, які досягаються на шляху до цієї мети – це зміна відносин учнів із державною системою освіти: переведення учнів на домашнє навчання, що дозволяє цілком інкорпорувати їх у «альтернативну» освіту. Однією з форм здійснення освітньої діяльності є організація дитячих таборів, у яких обмежується доступ сторонніх осіб на територію табору, а дітям забороняється використання, крім крайніх випадків, мобільних телефонів. Доступ обмежується навіть для

батьків. Це означає створення відокремленого й ізольованого соціокультурного середовища.

Варто також зазначити, що крім описання діяльності таких освітніх організацій необхідним є осмислення причин їх виникнення і поширення. На нашу думку, до таких причин у першу чергу належать наступні: 1) невідповідність системи освіти ринку праці, що створює дисбаланс між кількістю випускників тих чи інших спеціальностей і об'єктивними потребами у них ринку праці. Це спричиняє до ускладнення пошуку роботи випускниками; 2) зниження загальної якості освіти через втрату освітнього потенціалу радянської освітньої системи з одного боку та неефективними реформами, з іншого; 3) загальна ідеологічна невизначеність українського суспільства та освіти, зокрема. Даний аспект проявляється у несформованому уявленні суспільства про бажане майбутнє, відсутності стратегічних орієнтирів, що призводить до ослаблення держави в якості спрямовуючої та організовуючої сили; 4) низький рівень свідомості батьків, їхня загальна педагогічна некомпетентність та відсутність осмисленого ставлення до тих педагогічних методик, які застосовуються в тих чи інших організаціях.

Отже, у сучасній Україні поширені організації, що здійснюють освітню і виховну діяльність та позиціонують себе в якості альтернативних. Такі організації у багатьох аспектах свого функціонування відображують характеристики, притаманні організаціям сектантського типу. До них, зокрема, можна віднести: 1) акцентуація на унікальності педагогічної концепції, її незаперечних перевагах; 2) модифікація мови; 3) особливості корпоративної культури; 4) орієнтація на «переламування» особистості, заміну усталеної картини світу особистості іншою, співвідносною із основними ідеями педагогічної; 5) орієнтація на замкненість, сепарацію від загальної системи освіти, протиставлення їй. З цього приводу варто зауважити те, що запропоновані критерії педагогічної секти відображають певний ідеальний тип, який рідко зустрічається у чистому вигляді. Але він дозволяє визначати рівень відхилення від норми освітніх організацій.

Звичайно, якісне дослідження таких форм освітньої діяльності потребує більш глибокого дослідницького занурення у соціокультурну ситуацію. Його якість залежить від точності використовуваних понять, неупередженості дослідника та дотриманням ним наукової етики. Тому важливими напрямками

подальших досліджень подібних організацій є, по-перше, подальша розробка понятійного апарату; по-друге, виділення системи критеріїв віднесення тієї чи іншої організації до сектантського типу; по-третє, подальше вивчення конкретних технологій модифікації свідомості об'єктів педагогічного впливу; по-четверте, осмислення причин виникнення та поширення педагогічних доктрин сектантського типу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богуславский М. В. Авторитарная педагогика – педагогика авторитета [Текст] / М. В. Богуславский // Директор школы. – 2002. – № 5. – С. 25-28.
2. Вебер М. Избранные произведения [Текст] / М. Вебер. – М., 1990. – С. 174-176.
3. Новопашин А. Педагогические секты. Деятельность деструктивных групп в Новосибирске / Протоиерей Александр Новопашин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusk.ru/st.php?idar=110039>. – Назва з титул. екрану.
4. Секта // Социологический энциклопедический словарь [Текст] / под. ред. Г. В. Осипова. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2000.

С. Л. Мельничук,
кандидат психологічних наук
(м. Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОМУ ПІДХОДІ

Важливим завданням сучасної вищої школи є обов'язкове надання знань, вмінь та навичок відповідно до галузевих стандартів, але також не менш важливим завданням є навчити вчитися, прищепити студентам смак до самостійного пошуку та отримання нових знань, формування практичних умінь та навичок. Часто випускники навчальних закладів після закінчення навчання, починаючи своє трудове життя, показують себе пасивними, безпомічними, безвідповідальними, малокомпетентними в основних сферах людської діяльності й слабо орієнтованими в житті особистостями. Таким чином, настав час поступових змін у підготовці кваліфікованих спеціалістів. За період навчання студент повинен не тільки отримати великий обсяг теоретичних і практичних знань, але й сформуватися як особистість, а для цього в процесі навчання повинні бути створені комфортні умови навчання для формування особистості, як фахівця «нового типу». Проблемі підготовки фахівців різних галузей присвячено багато досліджень, але не має єдиної розробленої моделі особистості майбутнього фахівця. Як свідчить здійснений нами аналіз наукових джерел, процес комплексного формування особистості в професійній діяльності раніше не виступав предметом спеціального дослідження. Однак окремі аспекти названої проблеми, на які звертається увага в даній статті, розглядалися в працях вітчизняних і зарубіжних учених.

Провідну роль у процесах формування особистості відіграють навчання й виховання, що здійснюються переважно в групах і колективах. Формування особистості розглядається як розвиток, процес і результат. У цьому значенні формування особистості є предметом психологічної науки, завдання якої – виявлення того, що є в наявності (експериментально виявляється, знаходиться) й що може бути в особистості в умовах цілеспрямованих виховних і навчальних дій. Це є, власне, психологічний підхід до формування особистості [10]. В сучасній психології існують, щонайменше, чотири підходи до вивчення формування особистості професіонала як в процесі

навчальної діяльності, так і в процесі трудової діяльності: профорієнтаційний, діяльнісний, акмеологічний, комплексний.

Розглянемо більш детально профорієнтаційний підхід. У рамках даного підходу вивчаються професійна мотивація школярів, умови її формування, способи підтримки й розвитку мотивації у студентів вищих навчальних закладів. Прикладне застосування полягає в діагностиці професійних переваг і дійсної професійної придатності.

Під профорієнтацією розуміємо науково обґрунтовану систему форм, методів і засобів впливу на тих, хто навчається, з метою раціонального розподілу, ефективного використання на робочому місці на основі об'єктивної оцінки й врахування здібностей та інших індивідуально-психологічних властивостей [9]. Професійна орієнтація є складною науково-практичною системою роботи. Її інформаційну й методичну основу складають глибокі знання змісту й умов професійної діяльності, правильні уявлення про вимоги професій до психофізіологічних та особистісних якостей людини, психодіагностична оцінка індивідуально-психологічних особливостей людини, порівняння отриманих результатів з вимогами різних видів діяльності. Відсутність знань про психологічний зміст професій може мати негативні наслідки при виборі чи зміні професій, проведенні профконсультації чи профвідбору. Тому потреби практичної профконсультації викликають сьогодні значний інтерес до психологічного вивчення професій і вимагають підготовки необхідних кваліфікованих кадрів [9]. Профорієнтаційний підхід представлений у працях таких дослідників, як В. Н. Дружиніна, В. А. Крутецького, Г. В. Резапкіна, Д. І. Фельдштейна, Л. М. Фрідман, В. В. Чебишева, Л. І. Божович, Є. О. Климова, К. М. Гуревича і багатьох інших. Автор популярної сьогодні теорії компромісу з реальністю Є. Гінзберг [3] зазначає, що професійне самовизначення як вибір професії – це процес, що розвивається в часі, й остаточне рішення у людини виникає не миттєво, а протягом певного, доволі тривалого періоду, а саме: період дослідження (17-18 років); період кристалізації (19-21 рік); період спеціалізації (від 21 року).

Професійне самовизначення молодшої людини розуміється в теперішній час більшістю авторів [12; 15] як суттєва сторона загального процесу розвитку особистості. Воно не зводиться до акту вибору професії, виступаючи як змістовний процес духовного розвитку особистості. Тому для побудови наукової теорії

профорієнтації важливе значення має дослідження закономірностей формування внутрішньої, психологічної основи самовизначення. Остання не виникає як проста рівнодіюча всіх внутрішніх передумов, але складається в процесі безперервної взаємодії суб'єкта зі зовнішнім світом. О. І. Корнієнко відзначає, що головною умовою успішного професійного самовизначення є повноцінний психічний та особистісний розвиток людини, сформованість її мотиваційної сфери, наявність різноманітних інтересів та потреб, достатній рівень самосвідомості. Формування майбутньої професійної придатності залежить передусім від мотивації, відносин у соціальній групі, сформованості найважливіших життєвих цінностей особистості [11]. Виявлення особливостей прояву принципу детермінізму в процесі професійного самовизначення передбачає аналіз взаємозв'язку двох систем. З однієї сторони, це особистість як складна саморегулююча система, з іншої – система суспільного орієнтування молоді під час вирішення питання в свідомому виборі професії. Ця система включає ціленаправлений вплив школи, сім'ї, суспільних організацій, літератури, мистецтва й т.д. на мотиви вибору професії [15]. Вибрати професію – це не тільки вподобати собі майбутню роботу, але й влитися в певне товариство людей, прийняти й відповідний образ мислення, образ життя [7]. Вибір – це фактор розвитку особистості. Це вирішення соціальної етичної задачі. Тут сфокусоване ставлення людини до праці як самостійної творчої діяльності, яка дозволяє реалізувати себе [13]. Вибір тієї чи іншої професії залежить значною мірою від об'єктивних умов, серед яких можна виділити соціальне становище й матеріальний стан сім'ї, рівень освіти батьків. Багато залежить від соціального престижу професії в суспільстві, який, як правило, обернено пропорційний її масовості. Шавір П. А. [15] відмічає, що в підлітковому віці вибір може виявитися психологічно навіть не вибором, а актом наслідування товаришам, батькам чи рішенням, яке прийняте під безпосереднім впливом зовнішніх обставин або інтересу, який випадково виник. Захоплення учнів старших класів практичною діяльністю, яка пов'язана зі сферою їх професійних інтересів, сприяє успішному розв'язанню особистісних протиріч, які спонукають до розвитку професійної направленості й професійної самосвідомості. Головною умовою успішного професійного самовизначення є повноцінний психічний та особистісний розвиток людини,

сформованість її мотиваційної сфери, наявність різноманітних інтересів та потреб, достатній рівень самосвідомості.

Формування майбутньої професійної придатності залежить передусім від мотивації, відносин у соціальній групі, сформованості найважливіших життєвих цінностей особистості [11]. Аналіз літератури й результати досліджень [2] Н. П. Анісімової, В. Д. Шадрікова показують, що важливими мотивами вибору професії й одночасно специфічними вимогами до професійної діяльності особистості є: ступінь механізації і автоматизації праці; наявність гностичних і виконавчих компонентів у діяльності; ступінь самостійності працівника в процесі діяльності; ступінь різновидності і стереотипності праці.

За даними Г. І. Щукіної учні, які мають нахил до певної практичної діяльності не надають значення теоретичним знанням, а потребують у знаннях прикладного характеру, вони самі шукають відповідну літературу, яка містить поради і рекомендації, що могли б допомогти в їх практичній діяльності [12]. Людині, яка шукає свій шлях в світі професій, слід займатися спеціальною роботою у самопізнанні, самовихованні, саморозвитку. Це обов'язковий етап вибору професійного майбутнього [1]. Усвідомленість вибору професії школярем, його професійне самовизначення залежить від сформування уявлень про професії – про засоби, цілі, умови праці. Перераховані численні характеристики професій, згідно з дослідженнями О. М. Борисової, Г. П. Логінової, менше за все впливають на первинний вибір професії школярами, а формування цих уявлень вимагає додаткового циклу профорієнтаційних занять [1]. На вибір професії впливають багато факторів: з одного боку, соціальне оточення, мода, престиж, сімейні настанови й т. п.; з іншого боку, так звані, внутрішні умови, а саме індивідуальні інтереси, здібності й захоплення, бажання самої людини займатися тією чи іншою справою [4]. Як показало опитування, яке було проведено серед студентів 1-го курсу Хмельницького економічного університету, серед факторів, що вплинули на вибір майбутньої професії, найвищі рейтингові оцінки отримали такі чинники, як престиж професії (48,3%), реальна можливість працевлаштування (41%) й можливі заробітки (31%). На вибір майбутньої професії, як вказує А. Б. Орлов, впливає апробація (перевірка) нахилів в практичній діяльності. Форми такої перевірки можуть бути різні

(гуртки, факультативи, клуби майбутніх спеціалістів, заняття в навчально-виробничих майстернях) [12].

У рамках підходу профорієнтації розробляється психодіагностичний напрям. Це діагностика, яка побудована на безпосередніх спостереженнях, бесідах, аналізі продуктів діяльності [5]. Борисова О. М, Логінова Г. П. виражають думку про те, що слід обережно ставитись до можливих пророкувань майбутньої професійної успішності людини на основі діагностичного обстеження, яке по суті, виявляє лише зріз, «момент» розвитку здібностей і нічого не говорить про подальше їх формування [1]. Методики опитування дозволяють виявити найбільш виражені професійні здібності школярів. Разом з тим стало все чіткіше виявлятися, що цей громіздкий інструментарій, що вимагає для свого застосування багато часу, не охоплює деяких індивідуально-психологічних особливостей. Поза діагностикою залишаються багато рис особистості, наприклад, такі, які проявляються в спільній діяльності, в спілкуванні. Гуревич К. М. відзначає, що в зарубіжній літературі з'явився термін «тести вчителя». Це мало формалізовані діагностичні засоби, які не слід протиставляти суворим формалізованим тестам й іншим методикам. Як правило, вони взаємно доповнюють один одного. Одна з важливих переваг неформалізованої діагностики вчителя – її послідовність [5]. Але й вона має свої недоліки, а саме: зацікавленість і психологічна підготовка вчителя. Методики, що дозволяють визначити реальні особистісні особливості (рухливість нервових процесів, товарииськість) також розроблені в рамках підходу до профорієнтації школярів [14].

Сучасні професійно орієнтуючі методики мають характер тренінгів і направлені, зокрема, й на формування в учнів здібностей до самопрезентації, уміння складати ділове резюме і т. д. У сучасній літературі [9] широко визнається, що підставою та вихідним етапом вирішення організаційних і методичних питань профвідбору є психологічне вивчення конкретних видів професійної діяльності та виявлення їх вимог до людини як суб'єкта праці. Стійка позитивна професійна стереотипність особистості передбачає наявність професійного покликання як єдності суб'єктивних нахилів і здібностей до професійної діяльності, в якій особистість бачить основну форму реалізації [8]. Климов Є. О. відмічає, що спланувати трудовий життєвий шлях хоча б на найближчий період «професійного старту» неможливо за один прийом. Це процес творчий.

Щоб побудувати професійні плани, треба мати найдоцільніший «будівельний матеріал», перш за все – знання про світ праці, світ професій [8]. В сучасних умовах професійна праця є не лише способом досягнення матеріального благополуччя, а й сферою самореалізації, джерелом духовного зростання людини. Професійна спрямованість є стрижнем процесу професійної самореалізації особистості й визначає основні напрямки збагачення професійного досвіду, подальшої диференціації та інтеграції Я-концепції, набуття нових знань, умінь та навичок тощо [6]. Профорієнтація виступає одним із найважливіших завдань психологічного супроводу професійного самовизначення учня. Вона спрямована на виявлення й розвиток його професійної придатності.

Проаналізувавши літературні джерела [2; 3; 6], в системі професійної орієнтації можна виділити такі функції:

а) соціальну – зорієнтовану на передачу учневі певної системи знань, норм і цінностей, які дають змогу в майбутньому здійснювати соціально-професійну діяльність як повноправному й повноцінному членові суспільства;

б) економічну – пов'язану з необхідністю покращення якісного складу працівників, підвищення їхньої професійної активності, кваліфікації та продуктивності праці;

в) психолого-педагогічну – спрямовану на виявлення, формування й врахування індивідуальних особливостей кожного, хто обирає певну професію;

г) медико-фізіологічну, що передбачає врахування вимог до здоров'я й окремих фізіологічних якостей, необхідних для виконання певної професійної діяльності.

Мета всієї системи професійної орієнтації – знайти оптимальне поєднання особистих бажань і суспільних потреб. Правильність вибору індивідом професії полягає в знаходженні відповідності його психофізіологічних даних, нахилів і інтересів вимогам професії, вибраному виду трудової діяльності й інтересів суспільства [2]. Проблема професійного становлення – одна з важливих в житті людини. Професія представляє нам можливість задовольнити основну гаму своїх потреб, які часто стають головним стрижнем у побудові відносин з людьми і – найголовніше – дає можливість актуалізувати свої здібності, самореалізуватися. У багатьох людей, особливо представників творчих професій, їх

робота стає основною лінією розвитку й формування особистості [1]. Дуже важливо для профорієнтаційної і профконсультаційної роботи знати вікову динаміку формування психологічної готовності до професійного самовизначення й ті орієнтири, які визначають перевагу видів діяльності в тому чи іншому віці, але ця проблема ще малодосліджена.

Особистість, отримуючи різноманітну соціально-психологічну інформацію про професії, вимоги професійної діяльності, може зіставляти ці дані зі своїми індивідуальними якостями та прагненнями. Правильність вибору індивідом професії полягає в знаходженні відповідності його психофізіологічних даних, нахилів і інтересів вимогам професії, вибраному виду трудової діяльності. Навчання в ВНЗ повинно стати більш дієвим, в процесі навчання студенти повинні не тільки отримувати знання, але й формуватись як особистості. Формування має на меті створення системи певних відносин, ціннісних орієнтацій, переконань людини, виховання соціально та професійно значущих якостей, вироблення в неї концепції життя.

Список використаних джерел та літератури

1. Борисова О. М. Индивидуальность и профессия / О. М. Борисова, Г. П. Логинова. – М. : Знание, 1991. – Сер. «Педагогика и психология». – 80 с.
2. Боровский А. Б. Система методов профессиональной ориентации : учеб.-метод. пособ. / А. Б. Боровский, Т. М. Потапенко, Г. В. Щекин. – К. : МЗУУП, 1993. – Кн. 1 : Основы профессиональной ориентации. – 164 с.
3. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О. І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
4. Голубева Э. А. Способности и склонности: комплексные исследования / Э. А. Голубева. – М. : «Педагогика», 1989. – С. 151.
5. Гуревич К. М. Что такое психологическая диагностика / К. М. Гуревич. – М. : Знание, 1985. – Сер. «Педагогика и психология». – 80 с.
6. Збірник наук. пр. ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2005. – Том III; Вип. 3. – 388 с.
7. Климов Е. А. Введение в психологию труда / Е. А. Климов. – М. : Изд. Московс. ун-та, 1986. – С. 89-115.

8. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
9. Корольчук М. С. Психодіагностика / М. С. Корольчук, В. І. Осьодло. – К. : Ельга, 2004. – С. 79-193.
10. Лозниця В. С. Педагогіка і психологія : навч. посіб. / В. С. Лозниця. – Київ : «Екс об», 2000. – 304с.
11. Психологія та соціальна робота. – 2000. – № 5. – С. 35-38.
12. Орлов А. Б. Склонность и профессия / А. Б. Орлов. – М. : «Знание», 1981. – 96 с.
13. Федоров В. Д. Психологічний тезаурус і стиль педагогічної діяльності / В. Д. Федоров. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 280 с.
14. Фридман Л. М. Изучение личности учащихся и ученических коллективов / Л. М. Фридман, Т. А. Пушкина, И. Я. Каплунович. – М. : Просвещение, 1988. – 207 с.
15. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. – М. : «Педагогика», 1981. – 96 с.

В. В. Олійник,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПОЗИЦІЇ ДІТЕЙ І МОЛОДІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ

Нині у ході розбудови суспільства освіченого загалу, високої культури і рівних можливостей актуальною проблемою є формування та розвиток особистості. Важливе місце у формуванні та розвитку молодого покоління посідають національні цінності – громадянськості, патріотизму, поваги до людини, людської гідності тощо. Про це свідчить низка нових нормативних документів: Концепція середньої загальноосвітньої школи України Національної академії педагогічних наук України (2016), Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років (2016), Концепція Нової української школи (2016), проект Закону України «Про освіту» (2016) та ін. Так, у Концепції Нової української школи зазначається, що «в школі формується особистість, її громадянська позиція та моральні якості. Вона буде працювати на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси» [3, с. 5, 17]. Отже, випускник нової школи – цілісна особистість, усебічно розвинена, здатна до критичного мислення; патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини; інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, учитися впродовж життя [3, с. 6].

У проекті Закону України «Про освіту» (2016) наголошується, що «метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [4].

Про виведення громадянського та національно-патріотичного виховання на новий якісний рівень зазначено у державних

документах: «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки», затвердженій Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року; «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», затвердженій наказом МОН України від 16 червня 2015 року; Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України» на 2016–2020 рр. [2, с. 79].

Розкриємо психологічну характеристику старшого шкільного, тобто молодшого юнацького, віку. Вчений С. Д. Максименко в одному із розділів навчального посібника, написаного колективом авторів, «Загальна психологія» (2007) характеризує психологічні особливості молодшого юнацького віку. На його думку, цей вік «є періодом поглиблення розумового і морального розвитку особистості. У центрі уваги молодшого юнака стають самопізнання та самокритичність, які при неправильному вихованні можуть набрати негативних рис самовпевненості, самозакоханості або невпевненості, невіри у свої сили» [1, с. 54]. Саме в цьому віці чітко окреслюються пізнавальні інтереси, схильність займатися певною науковою діяльністю, видом спорту, визначаються професійні нахили. Проте ці особливості, як зазначає С. Д. Максименко, не завжди бувають глибокими та стійкими, якщо не спрямовуються й не зміцнюються школою, вчителями, досвідченими старшими людьми. Отже, молодший юнацький вік – це період формування стійкої дружби і приятелювання, зокрема між юнаками та дівчатами, усталення вольових якостей, рис характеру, дійового застосування засвоєних морально-політичних позицій. Також властива старшому шкільному вікові спрямованість на прагнення разом з колективом реалізувати свої задуми є важливим чинником морального і розумового формування особистості в цей період [1, с. 55].

Українська педагогічна і психологічна науки стали підґрунтям процесу розбудови системи громадянського і національно-патріотичного виховання дітей та молоді. З огляду на важливість даної проблеми вчені Національної академії педагогічних наук України звертають особливу увагу на розробленні нових концепцій, проєктів, програм, наукових розробок тощо. Так, у 2016 р. установами НАПН України створено наукові дослідження, спрямовані на вдосконалення громадянського і патріотичного виховання дітей та молоді в різнотипних освітніх закладах, громадських об'єднаннях, а також упровадження інноваційних виховних технологій: «Трансформація комунікативних практик як чинник громадянської і

національної самоідентифікації молоді різних регіонів України» (2016–2018 рр.; Інститут соціальної та політичної психології); «Особистісно орієнтовані технології патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях» (2016–2018 рр.; Інститут проблем виховання); «Становлення громадянських якостей вихованців інтернатних закладів» (2016–2018 рр.; Інститут проблем виховання); «Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни» (2017–2019 рр.; Інститут проблем виховання) [2, с. 79, 89].

Для вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення процесу громадянського та національно-патріотичного виховання Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського розроблено і надано доступ до інформаційно-бібліографічного ресурсу: «Національно-патріотичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів в умовах модернізаційних суспільних змін» і «Національно-патріотичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів» [2, с. 82]. Таким чином, це є гарний практичний матеріал, який можна використовувати у навчально-виховній роботі навчальних закладів.

У вихованні в молодого покоління почуття патріотизму виокремлюються три основних аспекти: особистісний, коли молода людина своєю діяльнісною любов'ю до Батьківщини прагне створити умови для вільного духовно-морального саморозвитку і збереження власної індивідуальності; суспільний полягає в тому, що демократичне суспільство зацікавлене у повноцінному саморозвитку людини, становленні її патріотичної самосвідомості на міцній моральній основі; державний, який передбачає забезпечення умов для становлення національно свідомих громадян, здатних нині й у майбутньому забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі, а в разі військової загрози спроможних відстояти її незалежність і суверенітет [2, с. 80].

Отже, нині питання громадянського і національно-патріотичного виховання дітей та молоді є актуальними. Професійне керування формуванням особистості вимагає знання психологічних особливостей розвитку дитини. Створено державні документи, а також концепції, програми, наукові розробки Національної академії педагогічних наук України з питань громадянського та національно-патріотичного виховання дітей та молоді в різних закладах освіти. У навчально-виховній роботі

навчальних закладів основним завданням постає розроблення інноваційних навчальних програм і виховних технологій, спрямованих на формування та розвиток у дітей і молоді почуття патріотизму, національної самосвідомості, любові до українського народу, толерантності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. – 3-тє вид., стереотип. / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – К. : МАУП, 2007. – 256 с.

2. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка, 2016. – 448 с. – Бібліогр.: с. 21. – (До 25-річчя незалежності України).

3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Заг. ред. М. Грищенко. – К. : Міністерство освіти і науки України, 2016. – 40 с.

4. Проект Закону України «Про освіту» № 3491-д 04. 04. 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2OZ7LA.html. – Назва з титул. екрану.

В. О. Парандій,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Нині у ході реформування освітньої галузі, зокрема вищої школи, важливим є питання комунікативної компетентності педагога.

У сучасній психології поширеним є діяльнісний підхід до розкриття особливостей та вивчення психіки, зокрема проблеми спілкування та комунікативної компетентності особистості. Л. Виготський у контексті культурно-історичної теорії проаналізував процеси спілкування особистості. На його думку, «джерело психічного розвитку знаходиться не всередині дитини, а в її стосунках з дорослим. Дитина не може жити і розвиватись поза суспільством. Вона відвічно включена в суспільні стосунки, і, чим молодша дитина, тим більш соціальною істотою вона є [3]. Отже, вчений ставить на перший план роль спілкування з дорослим. Відповідно до міркувань Л. Виготського соціальний світ і дорослі, що оточують дитину, є органічно необхідною умовою її людського розвитку. Дорослий виступає як абстрактний і формальний носій знаків, сенсорних еталонів, інтелектуальних операцій, правил поведінки, тобто як посередник між дитиною і культурою, а не як жива конкретна людина [3].

Діяльнісний підхід до проблеми спілкування і комунікативної компетентності особистості розглянув у своїх дослідженнях О. Леонтьєв. Він приділяв значну увагу стосункам між людьми, їх ролі у виникненні, розвитку і освоєнні індивідом людської діяльності. Отже, за О. Леонтьєвим діяльність – це насамперед процес, що розгортається між суб'єктом та об'єктом. Головною ознакою діяльності є предметність. Сам предмет є лише посередником міжособових стосунків. Ці ж стосунки реалізуються у формі різних видів діяльності, включаючи і діяльність комунікативну, тобто спілкування. На думку вченого, «стосунки між людьми зводяться до процесів діяльнісного типу» [3].

Зазначимо, що такий підхід до розуміння спілкування як особливого самостійного виду діяльності досить продуктивний для розкриття змісту, структури та особливостей комунікативної компетентності особистості. Аналізуючи схему предметної діяльності

(за О. М. Леонтьєвим) у контексті реальності спілкування, на думку психологів, дає ряд переваг: 1) структура діяльності достатньо опрацьована в операційному плані, має чіткі структурні компоненти; 2) підхід до спілкування як до діяльності дозволяє співвіднести спілкування з іншими видами діяльності і зрозуміти його місце в системі життєдіяльності людини; 3) розуміння спілкування як діяльності (на відміну від поведінки) висуває на перший план внутрішній, потрібно-мотиваційний шар спілкування, що виводить дослідження за межі вивчення поверхового прояву комунікативних операцій [3].

Під комунікативною компетентністю розуміють сукупність якостей особистості, які забезпечують комунікативний зміст спілкування як діяльності. У психолого-педагогічній літературі є інше трактування комунікативної компетентності як готовності особистості до професійної діяльності. Різні трактування психологічної готовності обумовлені як специфікою структури діяльності, що вивчалась у кожному конкретному випадку, так і неспівпаданням теоретичних підходів дослідників. Одні автори розглядають готовність до діяльності на особистісному фоні, інші – на функціональному, тобто враховують передусім стан психічних функцій [3].

Розкриємо суть понять «компетентність» і «компетенція». Компетентність – це особистісна якість, а компетенція – коло питань, за якими зазначену якість характеризують. Нині в контексті соціально-економічних перетворень зростає роль особистісної активності, відповідальності та професіоналізму. Шляхи самоздійснення особистості на життєвому шляху значною мірою пов'язуються із виборами тактик міжособистісної взаємодії та взаємостосунків. У цих формах соціальної активності виявляються здібності індивіда, його провідні потреби, цілі, цінності, спрямовані на успішне особистісне самоствердження. На сучасному етапі зростає увага психолого-педагогічної науки до вивчення різних виявів життєтворчості, особистісних виборів, життєвої компетентності як передумов на шляху особистості до успішного самоствердження та взаємодії з оточуючими [1].

Вчені у структурі соціально-психологічної компетентності виділяють такі компоненти:

- когнітивний (система знань про сутність, структуру, особливості взаємодії, знання про стилі спілкування);
- фонове знання, тобто загальнокультурна компетентність;

– творче мислення; поведінковий (загальні та специфічні вміння, що дозволяють успішно керувати ситуацією взаємодії, застосовувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях);

– експресивні вміння; перцептивно-рефлексивні вміння;

– мотиваційний (розширення простору соціальних інтересів, спрямованість на взаємодію, високий рівень домагань та потреби у спілкуванні, готовність до прояву компетентності, відповідальність);

– емоційний компонент (гуманістична установка на взаємодію, готовність вступати з іншою людиною в особистісні, діалогічні взаємини;

– високий рівень емпатії та рефлексії; позитивна Я-концепція

[1].

Є ще й інші погляди на дану проблему, кожен з яких має свої особливості. Для різних видів діяльності вчені визначають різноманітні види компетентності. Педагогічна діяльність є особливою за своєю складністю, у ній діє безліч закономірностей, а головне в ній є високою міра відповідальності виконавця. Адже від умілості та успіху в цій діяльності залежить майбутнє дитини. Розв'язання психологічних питань становлення професіонала сприяє розвиткові творчості, підвищенню ефективності та якості педагогічної діяльності. Професійна успішність спеціаліста залежить не тільки від його здібностей, особистісних якостей, мотивацій і цінностей, а й від їх відповідності обраній професії. Одним із найважливіших чинників професійної успішності педагога є формування його професійних якостей, його психологічної компетентності [2].

Самостійною підсистемою в структурі професійної компетентності є психологічна компетентність. Під поняттям психологічна компетентність педагога розуміють можливості людини, яка займається педагогічною діяльністю. Це комплексний термін, і він не зводиться до ні до педагогічних здібностей, ні до освіченості учителя в сфері педагогіки та психології, ні до комплексу особистісних рис. Термін «психологічна компетентність» трактується як сукупність визначених якостей особистості, які зумовлюються високим рівнем її психолого-педагогічної підготовленості і забезпечують високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності. Психологічна компетентність розглядається як максимально адекватна, пропорційна сукупність професійних, комунікативних та особистісних якостей педагога, які забезпечують

не тільки загально професійну підготовленість, а й високий рівень професійної самосвідомості, уміння керувати своїм психічним станом [2].

Психологічна компетентність – це багатопараметрична система, компонентами якої є:

- ціннісно-мотиваційний (мотивація досягнень, мотивація до оволодіння психологічними знаннями, ціннісні орієнтації педагога);

- рефлексивний (усвідомлення сприйняття себе суб'єктами навчально-виховного процесу з метою вибору стилю взаємодії, управління, тактики спілкування);

- організаторський (передбачає організацію професійної діяльності з метою підвищення її ефективності);

- когнітивний (являє собою комплекс професійних знань, а також загальної, соціальної, вікової, педагогічної психології, які є необхідними в професійній діяльності педагога);

- емоційно-вольовий (комплекс знань про афективну сферу суб'єктів педагогічного процесу, вміння застосовувати ці знання у своїй діяльності, вміння керувати своїми власними емоційно-вольовими станами, емпатійність);

- самоактуалізуючий (включає самоконтроль, саморегуляцію та самовдосконалення особистості педагога) [2].

Отже, компетентність розглядається як психолого-педагогічна характеристика особистості, що одночасно поєднує знання, уміння з поведінковими відносинами. Поняття компетентності включає в себе комунікативну, мотиваційну, етичну, поведінкову, соціальну складові.

Список використаних джерел та літератури:

1. Поняття соціально-психологічної компетентності та його аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/psychology/28085>. – Назва з титул. екрану.

2. Казаннікова О. В. Психологічна компетентність педагога / О. В. Казаннікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/140/1/statya_doc_kazan.pdf. – Назва з титул. екрану.

3. Кобзар Т. Л. Комунікативна компетентність: психологічний підхід до проблеми / Т. Л. Кобзар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7423/97>. – Назва з титул. екрану.

Л. М. Пугач,
студентка
С. І. Тафінцева,
кандидат педагогічних наук
(м. Хмельницький)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ІДЕЇ Д. Б. ЕЛЬКОНІНА

Одним із важливих напрямів сучасних педагогічних досліджень в Україні є вивчення спадщини видатних діячів. Без цього неможливі з'ясування, аналіз, висвітлення основних психолого-педагогічних тенденцій в науці на різних етапах її розвитку та їхнє вирішення, встановлення спадковості наукових традицій, створення всебічної картини розвитку історичних знань.

Дослідження наукового доробку вчених, педагогів, психологів ХХ ст. зумовлене значним інтересом, що має велике значення для з'ясування окремих важливих питань минулого. Розв'язання багатьох із них було започатковано в той час саме їхніми працями і продовжує залишатись актуальним. До таких учених належить Д. Б. Ельконін. Аналіз життєвого шляху та наукової спадщини Д. Б. Ельконіна дозволить зрозуміти хід думок ученого, дізнатись про культурне та наукове життя, безпосереднім учасником якого він був, дослідити окремі сторінки минулого, сприятиме аналізу певних галузей знань і їх внеску в українську науку загалом та удосконаленню організації навчально-виховного процесу в початковій школі зокрема.

Данило Борисович Ельконін, радянський психолог, автор оригінального напрямку в дитячій і педагогічній психології, жив на рубежі віків, у важкі і неспокійні часи світових війн і революцій. Його життя – яскравий приклад чесного, патріотичного служіння народу своїми розробками та відкриттями. Він володів неабиякою щедрою душею життєлюбної і життєстійкої людини, що зуміла до останніх днів зберегти великий розум і доброту. Він мав дійсно благородний характер ученого та громадянина.

Данило Борисович Ельконін належав до тієї славної плеяди радянських психологів, яка становить кістяк всесвітньо відомої наукової школи Л. С. Виготського. Д. Б. Ельконін з гордістю говорив про те, що він є учнем Виготського і спілником інших його учнів та послідовників. Глибоко сприйнявши ідеї цієї школи, Д. Б. Ельконін протягом десятиліть оригінально їх конкретизував у своїх

експериментальних і теоретичних роботах, створивши тим самим власний науковий напрям у дитячій і педагогічній психології.

Данило Борисович поєднував у собі талант ученого, який вмів глибоко аналізувати фундаментальні наукові проблеми, і здібності дослідника, який ефективно вирішував прикладні психологічні питання, що мають серйозне значення для педагогічної практики. Йому належать ідеї щодо теорії періодизації дитячого розвитку і дитячої гри, а також методики навчання дітей читанню.

Народився Данило Борисович Ельконін в селі Мала Перещепина Полтавської губернії. З 1914 року навчався у полтавській гімназії, але у зв'язку з важким матеріальним становищем сім'ї, змушений був припинити навчання в 1920 році. Працював діловодом воєнно-політичних курсів, згодом – вихователем в колонії малолітніх правопорушників. У 1927 році закінчив педологічне відділення педагогічного факультету Ленінградського педагогічного інституту ім. А. І. Герцена. Згодом став працювати в ЛПІ, де темою його роботи (у співробітництві з Л. С. Вигоським) були проблеми дитячої гри. Викладав на кафедрі педології.

З 1937 року працював учителем початкових класів в одній із ленінградських шкіл, створював шкільні підручники по російській мові. В 1940 році захистив кандидатську дисертацію, присвячену розвитку мовлення школярів.

Роки війни Данило Борисович Ельконін провів на фронті, за що був нагороджений орденами та медалями. Після завершення війни отримав призначення на викладацьку роботу в Московський обласний воєнно-педагогічний інститут Радянської Армії, де не лише викладав психологію, а й розробляв основні принципи побудови курсу радянської воєнної психології.

З 1959 року почалась хвиля репресій під виглядом боротьби з космополітизмом. Засідання комісії, присвячене «розбору і обговоренню допущених підполковником Ельконіним помилок космополітичного характеру», було призначене на 5 березня 1953 року, але було відкладено, а згодом і скасовано у зв'язку зі смертю Сталіна. Підполковника Д. Б. Ельконіна було звільнено в запас.

У вересні 1953 року Д. Б. Ельконін став штатним працівником Інституту психології Академії педагогічних наук АПН РРФСР, де і пропрацював до кінця життя. В інституті він завідував декількома

лабораторіями в 1962 році, захистив докторську дисертацію, а в 1968 був обраним членом-кореспондентом АПН СРСР.

Свої дослідження з дитячої психології він проводив спільно з учнями Л. С. Виготського: А. Н. Леонтьєвим, А. Р. Лурією, А. В. Запорожцем, Л. І. Божович, П. Я. Гальперіним.

Д. Б. Ельконін написав кілька монографій і наукових статей, які були присвячені огляду проблем теорії й історії вивчення дитинства, його періодизації та психодіагностикою.

Займався такими питаннями, як психологічний розвиток дітей у різному віці, психологією гри і питаннями навчальної діяльності школярів, а також проблемою розвитку мовлення і навчання читання дітей [4; 6].

Основним внеском Данила Борисовича в радянську і світову педагогіку була розробка і впровадження нової системи навчання – «розвивальне навчання».

Також кілька статей Д. Б. Ельконіна були присвячені аналізу поглядів Л. С. Виготського. Данило Борисович у своїх роботах спирався на ідею культурно-історичного розвитку людини, у восьми теоретичних роботах Ельконіна було детально розкрито загальне положення Л. С. Виготського. Дане положення (про те, що дитинство розвивається і має конкретно-історичний характер) було також висловлено П. П. Блонським і А. Н. Леонтьєвим. Це означає, що дитинство в періоди різних історичних епох має різні закономірності і зміст. Дослідники прийшли до висновку, що не існує однакового дитинства, його немає «взагалі». Саме тому важливо зрозуміти теорію історичного розвитку дитинства, спираючись на історію психології, етнологію, історію освіти і т. д. [5].

Д. Б. Ельконін вважав, що всі види діяльності дітей громадські за своєю природою, змістом і формою, тому дитина з першої хвилини народження і з перших сходенок свого розвитку є суспільною істотою. Для Данила Борисовича було неприйнятним положення «дитина і суспільство», він вважав за правильне «положення дитини в суспільстві».

Також Данило Борисович Ельконін вважав дитину активним суб'єктом перетворення і присвоєння досягнень людської культури, які завжди носять діяльнісний характер. Завдяки процесам перетворення дитина відтворює і створює в собі людські здібності.

Д. Б. Ельконін притримувався точки зору, що дитина в процесі перетворення діяльності здійснює таку практичну або пізнавальну

діяльність, яка адекватна, але не тотожна діяльності, яка втілена в людській діяльності в попередньому поколінні.

Розглядаючи проблему співвідношення навчання і розвитку дитини Д. Б. Ельконін писав: «Між навчанням і розвитком варто розглядати діяльність суб'єкта і діяльність самої дитини» [4]. В емпіричній частині вивчення даної проблеми Ельконін спирався на ідеї Л. С. Виготського про те, що навчання передуює розвитку, а також положення «розвиток навчання» є основним фактом педагогічної діяльності.

Д. Б. Ельконін протягом усієї своєї наукової діяльності вивчав питання психологічного розвитку дитини. Ельконін вважав, що його розуміння розвитку дитини дозволить подолати ту натуралістичну постановку питання дитячої психології, яка так довго побутувала в даному питанні.

Данило Борисович у процесі вивчення розвитку дитини сформулював такі принципи:

- умови (розвитку) – ріст і дозрівання організму;
- джерела – середовище, ідеальні форми, тобто чим розвиток має завершитися;
- форма – засвоєння;
- рушійні сили – протиріччя між засвоєнням предметної та громадської сторонами дії [3].

Роботи Д. Б. Ельконіна були також присвячені психології гри і проблемам періодизації ігрової діяльності. В своїх роботах він описав структуру і виділив основні елементи ігрової діяльності:

1. Сюжет (у що грають).
2. Зміст (як грають).
3. Роль.
4. Уявна ситуація.
5. Правила.
6. Ігрові дії й операції.
7. Ігрові відносини [1].

Також Данилом Борисовичем Ельконіним був зроблений великий внесок в науку, зокрема його періодизація, в якій він виділив дві сторони діяльності дитини: пізнавальну та мотиваційну. Дані аспекти існують у всіх видах діяльності, але розвиваються нерівномірно, а чергуються за темпом розвитку у кожному віковому періоді [2].

Отже, вивчивши життєвий шлях та наукові здобутки і відкриття Д. Б. Ельконіна, ми з'ясували, що видатний психолог приклав немало зусиль для покращення освіти. Він відомий у багатьох країнах, як талановитий психолог і педагог. Серед його наукових здобутків виділено розгляд проблеми теорії й історії дитинства, його періодизації, психічного розвитку дітей різних віків, психології ігрової та навчальної діяльності, психодіагностики, а також питань розвитку мовлення дитини і навчання дітей читанню. Таким чином, аналіз його життєвого шляху дає можливість нам краще зрозуміти специфіку організації розвивального навчання у діяльності сучасної початкової школи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Леонтьєв А. Н. Проблеми розвитку психіки / А. Н. Леонтьєв. – М. : 1959. – С. 412.
2. Марцинковська Т. Д. Історія дитячої психології : підруч. для студ. пед. вузів / Т. Д. Марцинковська. – М. : Гуманіт. вид. центр ВЛАДОС, 1998. – 272 с.
3. Ельконін, Д. Б. Вибрані психологічні праці / Д. Б. Ельконін. – М. : Педагогіка, 1989. – 560 с.
4. Ельконін Д. Б. Мислення молодшого школяра / Д. Б. Ельконін – М. : Педагогіка, 1951.
5. Ельконін Д. Б. Проблема навчання і розвитку в працях Л. С. Виготського / Д. Б. Ельконін // Питання психології. – 1966. – № 6. – С. 2-3.
6. Ельконін Д. Б. Усна і писемна мова школярів / Д. Б. Ельконін – М., 1940. – 112 с.

І. О. Рашина,
викладач
(м. Хмельницький)

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Початок навчання в школі – один із найбільш складних і відповідальних моментів у житті дітей як в соціально-психологічному, так і у фізіологічному плані. Проблема підготовки майбутніх учнів початкових класів до життя в новому соціально-економічному і культурному середовищі знаходить особливу актуальність, оскільки адаптаційний період першокласників має важливе значення для їх подальшої соціальної діяльності в школі.

З початком навчання дитини у першому класі відбувається багато змін. Це не тільки нові умови життя та діяльності, а й нові контакти, нові стосунки, нові обов'язки. Змінюється соціальна позиція, соціальний інститут навчання і виховання [2].

Проблемі готовності до шкільного навчання приділяється значна увага в методологічних, теоретичних, експериментальних і прикладних дослідженнях педагогів, психологів, фізіологів: Л. І. Божович, Л. С. Виготського, Н. І. Гуткіної, З. І. Калмикової, Г. Г. Кравцової, Р. В. Овчарової, Н. Г. Салміної, Г. Чуткіної, Д. Б. Ельконіна ті інших.

Початковий період навчання викликають перебудову всього способу життя й діяльності дитини. Цей період однаково важкий для дітей, які вступають до школи і в 6, і в 7 років. Спостереження фізіологів, психологів, педагогів показують, що серед першокласників є діти, які через індивідуальні психологічні особливості важко адаптуються до нових умов, лише частково можуть упоратися (або не можуть зовсім) з розкладом роботи й навчальною програмою.

Дитина, яка вступає до школи, має бути зрілою у фізіологічному та соціальному сенсі, повинна досягти відповідного рівня розумового та емоційного розвитку. Навчальна діяльність потребує відповідного рівня знань про навколишній світ, сформованості елементарних понять. Дитина повинна вміти узагальнювати й диференціювати предмети і явища, планувати свою діяльність та здійснювати самоконтроль. Важливе позитивне

ставлення до навчання, здатність до саморегуляції поведінки, вияв вольових зусиль для виконання поставлених завдань. Не менш важливі й навички розмовного спілкування, розвинена дрібна моторика рук, зорово-рухова координація.

Психологічна готовність до школи на сучасному етапі розглядається як комплексна характеристика дитини, в якій розкриваються рівні розвитку психологічних рис, що є найважливішими передумовами для нормального включення у шкільне життя і розвитку навичок навчальної діяльності на етапі шкільного дитинства. Ці психологічні риси згруповані в основні компоненти психологічної готовності до школи: інтелектуальна; мотиваційна; емоційно-вольова; комунікативна (готовність до спілкування з однокласниками і вчителем).

Психологічна готовність дитини до навчання в школі – предмет постійної уваги психологів. Від успішного розв'язання цієї проблеми залежить адаптація дитини до шкільного життя, оволодіння нею навчальною діяльністю і, як наслідок, формування всебічно розвиненої особистості.

Тому перед психологом, який супроводжує дитину на етапі дошкільного дитинства, постає завдання вивчити рівень сформованості кожного з компонентів [5, с. 6].

Адаптація до школи – це пристосування дитини до умов і вимог школи, які для неї є новими порівняно з умовами дитячого навчального закладу і сім'ї в дошкільному дитинстві. Адаптацію визначають не лише як процес пристосування до успішного функціонування у певному середовищі, але й як здатність до подальшого психологічного, особистісного, соціального розвитку. Адаптивну діяльність людей мотивують соціально зумовлені потреби. Водночас для неї властиве і специфічно біологічне, притаманне людському організму. Все це характеризує адаптацію як цілісний біопсихосоціальний процес. Психологи розрізняють фізіологічний психологічний та соціальний рівень адаптації.

Фізіологічний рівень адаптації – пристосування організму дитини до нових умов.

Психологічний (психічний) рівень адаптації – пристосування дитини як особистості до існування у школі згідно з її вимогами та власними потребами, мотивами та інтересами. Основні показники психологічної адаптації дитини до школи, які констатують проходження адаптаційного періоду: формування адекватної

поведінку; встановлення контактів з учнями, учителем (міжособистісні стосунки); оволодіння навичками навчальної діяльності.

Соціальний рівень адаптації – це процес, за допомогою якого дитина або дитяча група досягають стану соціальної рівноваги при відсутності переживання конфлікту із оточуючими людьми. Соціальну адаптацію розглядають як завершальний, підсумковий етап адаптації в цілому, що забезпечує як фізіологічне і психологічне, так і соціальне благополуччя особистості. Першокласник повинен пристосуватись до вимог тих соціальних груп, що характерні для школи (учнівська група, вчителі, інші класи тощо). Соціальна адаптація проходить чотири основних стадії:

1. Врівноваження – встановлення рівноваги між групою та особистістю, які проявляють взаємну терпимість до системи вподобань і стереотипів поведінки один одного.
2. Псевдоадаптація – поєднання зовнішньої пристосованості до соціальної групи з негативним ставленням до її норм і вимог.
3. Пристосування – визнання і прийняття систем вподобань нової соціальної спільноти, взаємні поступки.
4. Уподібнення – психологічна переорієнтація особистості, трансформація колишніх поглядів, орієнтацій, установок відповідно до нової ситуації [4, с. 25].

Все це означає суттєву перебудову життя, фізіологічних та психічних станів першокласників, що супроводжується неприємними відчуттями дискомфорту (пов'язаними, в основному з втратою звичних й улюблених занять, зміною соціального оточення), зламом і дисбалансом динамічних стереотипів, швидким накопиченням нової інформації та особистісними змінами. Проявами таких станів можуть бути тривожність, фрустрація, депресія, нестача впевненості в собі, невротичні прояви.

Також дослідники відзначають таке поняття як «дезадаптація». Деадаптація – утворення неадекватних механізмів пристосування дитини до школи у формі порушень навчання і поведінки, конфліктних відносин, різних захворювань [3, с. 6].

Основні проблеми соціалізації молодшого школяра в перші місяці відвідування школи можна позначити як труднощі соціально-психологічної адаптації дитини до вимог навчання в школі. До них належать наступні типи труднощів:

1. Зміна режиму життєдіяльності. Дорослий повинен чітко, зрозуміло розкривати вимоги та доброзичливо контролювати їх виконання, використовуючи переважно схвалення дій дитини.

2. Специфіка відносин з учителем. Учитель займає іншу позицію, ніж вихователь дошкільного закладу. Він оцінює, насамперед, результати діяльності учня, а не його особистість. Дитина ж прагне до схвалення своїх дій з боку дорослого, а при відсутності схвалення вважає, що дорослий його «не любить».

3. Нові вимоги в сім'ї, члени якої починають серйозніше ставитись до дитини, до її діяльності в школі. Зростає обов'язковість у поведінці дитини. У центрі відносин з батьками – результати й процес учіння. Згасання інтересу до школи при появі перших труднощів у навчанні, коли потрібно докласти зусиль, проявити наполегливість, працелюбність. Подальший розвиток позитивної навчальної мотивації залежить від формування навчальної діяльності [4, с. 47].

4. Соціально-психологічна адаптація є процесом активного пристосування, на відміну від адаптації фізіологічної, яка відбувається немовби автоматично. Стосунки із середовищем, до якого треба пристосовуватися, особливі. Не лише оточення впливає на людину, але і вона сама змінює соціально-психологічну ситуацію. Тому адаптувати доводиться не тільки дитину до класу, до свого місця у школі, до вчителя, але і самого педагога до нових для нього малюків [5, с. 7].

Навчальна діяльність вимагає певних знань про навколишній світ, сформованість елементарних понять, позитивне відношення до навчання, здатність до саморегуляції поведінки. З урахуванням тенденцій зростання негативних наслідків дезадаптації, що виражаються, зокрема в труднощах під час навчання, порушеннях поведінки. Проблема шкільної адаптації слід віднести до однієї з найбільш серйозних соціальних проблем сучасності, що вимагає вже не стільки поглибленого вивчення, скільки пошуку продуктивного рішення на практичному рівні [6].

Необхідно виділити наступні умови психологічної адаптації дитини до школи:

1. Змінюється соціальна позиція дитини: з дошкільника вона перетворюється на учня. Вперше в своєму житті дитина стає членом суспільства з своїми і суспільно-громадськими обов'язками.

2. У дитини відбувається зміна провідної діяльності. З приходом до школи діти починають опановувати навчальну

діяльність: школярі повинні «навчитися вчитися», тобто запам'ятовувати шкільний матеріал, формулювати відповідь, вирішувати задачі. Дитина зобов'язана робити те, що їй не завжди хочеться робити; вона повинна доволіно контролювати свою поведінку. Бути уважною на уроках.

3. Важливим чинником психологічної адаптації дитини до школи виступає її соціальне оточення: вчитель, клас, сім'я. Успішність адаптації дитини до школи багато в чому залежить також і від того, наскільки міцно вона змогла затвердити свою позицію в класі серед однолітків. Сімейна ситуація, в якій опиняється дитина на початку свого навчання в школі, також має велике значення.

4. Успішна адаптація дитини до школи, її повноцінне включення в навчально-виховний процес пов'язана з необхідністю зміцнення психіки дитини, з розвитком її мислення і емоційно-вольової сфери, з нейтралізацією страхів і негативних переживань. Необхідно розвивати «комплекс довірливості» – уміння контролювати себе самостійно, бути уважним, бути здібним до довірливих вольових та інтелектуальних зусиль [1].

Відповідно до виділених нами умов та рівнів, виокремлюємо ознаки успішної адаптації першокласників: перебування у спокійному, врівноваженому стані; на уроках учні стримані та уважні; на перервах жваві та рухливі; виявляють інтерес до нових людей; зацікавлено оглядають інтер'єр школи; спостерігають за старшокласниками; через тиждень вже добре орієнтуються у школі добре розуміють і з готовністю виконують вимоги вчителя, не очікуючи заохочення; позитивне оцінювання дитини, її дій, вчинків, результатів навчання є стимулом для підвищення її активності; негативна оцінка сприймається адекватно; навчальна діяльність, спілкування мають ініціативний характер; проявляють різні види активності (мовленнєву, рухову, пізнавальну); успішно засвоюють навчальний матеріал.

Створення сприятливих умов для безболісної адаптації дітей до систематичного шкільного навчання, зняття напруження першокласників забезпечується при складанні розкладу уроків (перший тиждень з дітьми проводилось по 3 уроки), четвер у розкладі сплановано як розвантажувальний день для першачків. Розклад уроків першокласників складений з дотриманням оптимального співвідношення навчального навантаження протягом тижня, з урахуванням психофізіологічних і фізичних можливостей

першокласників, де є чергування протягом дня навчальних предметів природничо-математичного і гуманітарного циклів з уроками фізичної культури, курсу «Основ здоров'я», музичного та образотворчого мистецтва, трудового навчання.

Під час проведення уроків у перших класах домінуючою є ігрова діяльність, бо саме з ігрової діяльності поступово формується навчальна діяльність, якою дитина починає оволодівати. Найвиразніше дидактичні особливості уроку виявляються у способах організації навчальної діяльності (широко використані ігрові форми навчання, тривалість уроку 35 хвилин, динамічні паузи, розгорнуте повторення).

За останні роки психологи провели багато досліджень, спрямованих на виявлення особистісного потенціалу дітей шести- і семирічного віку. Результати показали, що шестирічні діти мають більші фізичні та пізнавальні здібності, відносно вищу чутливість до навчання.

Проте доводиться враховувати, що вони вирізняються підвищеною збудливістю, емоційністю, досить швидкою втомлюваністю, нестійкістю уваги, ситуативністю поведінки.

Безумовно, найкращим профілактичним засобом збереження психічного здоров'я в період адаптації до школи є взаєморозуміння батьків та дітей, розуміння батьками внутрішнього світу своєї дитини, її проблем, переживань, вміння ставити себе на місце малюка. Відомо, що не існує готових рецептів та моделей виховання, які можна просто взяти і без змін «застосувати» до своєї дитини. Але не дивлячись на це, можна дати деякі загальні рекомендації. Саме тому ми пропонуємо наступні рекомендації батькам для успішної адаптації дітей до школи:

1. Пояснити дитині, що означає «бути школярем» та для чого це потрібно. Розповідати про школу, про існуючі в ній правила, щоб дитина була обізнана і, відповідно, відчувала себе впевнено, не боялася і не сумнівалася у своїх здібностях.

2. Спланувати режим дня та дотримуватись його.

3. Навчити першокласника чітко задавати вчителю питання.

4. Розвивати навички емоційного контролю, вміння підкорятися правилам.

5. Пояснити, що означає «акуратно», «старанно», формувати самооцінку.

6. Розвивати комунікабельні здібності.

7. Підтримувати бажання вчитися.

8. Вислуховувати уважно дитину, радити, як діяти в тій чи іншій ситуації.

9. Активно взаємодіяти з учителем і шкільним психологом.

Деяка частина першокласників зазнає труднощів, перш за все, у налагодженні взаємин з учителем і однокласниками, що нерідко супроводжується низьким рівнем опанування шкільної програми. У виразі їхніх облич можна побачити емоційний дискомфорт: печаль, тривогу, напруженість [5, с. 9].

Щоб захистити та підтримати 6–7 річних школярів у важкий період адаптації до шкільного життя, вчитель повинен бути не лише постачальником інформації для розуму, а й оберегом. Підтримка батьків і вчителя – важливий гарант гармонійного входження малюка у шкільне життя. Саме тому, пропонуємо поради для вчителів, щоб створити умови позитивної адаптації першокласників. Серед них виділяємо наступні:

1. Запобігайте негативних оцінок навіть у формі висловленого судження. Дитині властиво помилятися.

2. Порівнюйте межі домагань з можливостями дитини. Непомірні домагання ведуть до хронічної втоми та поганого самопочуття, формують низьку самооцінку.

3. Привчайте дітей до самостійності, виховуйте у них уміння доводити розпочате до кінця, знаходити помилки та виправляти їх.

4. Створюйте ситуації випробування у яких дитина діятиме сміливо, творчо і буде прагнути до самоствердження.

5. Порівнюйте успішність малюка не з успішністю інших дітей, а з його власними успіхами, тим, яким був малюк вчора, сьогодні, буде завтра. Оцінюйте діяльність, а не особистість.

6. Створюйте умови для формування позитивного світосприймання молодшого школяра.

7. Якщо ви хочете, щоб першокласник став емоційно гармонійним, він повинен бачити радість від своєї правильної поведінки.

Отже, готовність дитини до школи, її майбутній успіх тісно пов'язані з тим, як вона ставиться до школи, наскільки контактує з однолітками і дорослими, як поводить у конфліктних ситуаціях і для цього дорослі повинні сприяти соціалізації дитини в новому освітньо-культурному середовищі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Адаптація першокласників. Поради батькам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://school179.edu.kh.ua/storinka_psihologa/adaptaciya_pershoklasnikov_do_shkol. – Назва з титул. екрану.
2. Бондар Т. М. Адаптація першокласників до навчання в школі [Електронний ресурс] / Т. М. Бондар. – Режим доступу : http://teacher.at.ua/publ/adaptacija_pershoklasnika/10-1-0-21201. – Назва з титул. екрану.
3. Воронова Є. Психологічна адаптація першокласників – основа успішного навчання / Євгенія Воронова // Початкова шк. – 2010. – № 9. – С. 5-7.
4. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
5. Колесова Г. Діагностика адаптації першокласників: методичне забезпечення // Психолог. – 2010. – черв. 23-24 (407–408). – С. 3-18.
6. Прийменко В. Програма «Адаптація першокласників до умов навчання в школі» [Електронний ресурс] / В. Прийменко. – Режим доступу: <https://www.b17.ru/article/8396>. – Назва з титул. екрану.

Л. Г. Рева,
кандидат філологічних наук
(м. Київ)

**МИКОЛА ПРОКОПОВИЧ ВАСИЛЕНКО: ДО ПРОБЛЕМИ
ОСОБИСТОСТІ ПРАВНИКА, ІСТОРИКА, ПОЛІТИЧНОГО І
ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА, АКАДЕМІКА ВУАН**

Постать Миколи Прокоповича Василенка (1866–1935) – правника, історика, політичного і громадського діяча, академіка ВУАН (з 1920 р.) повертається лише сьогодні, коли Україна почала відходити від взірців советських лекал. А між тим, у нього усе починалося за радянськими канонами досить успішно: у квітні-жовтні 1918 року він – міністр освіти і мистецтва України, у липні 1921 – лютому 1922 роках – виконуючий обов’язки президента УАН. У 1925–29 рр. він – голова Соц.-економічного Відділу Академії наук України, в 1925–33 рр. – Постійної комісії по вивченню західно-руського та українського права. Протягом вересня 1923 р. – листопада 1924 р. був безпідставно репресований і засуджений на 10 років позбавлення волі, але внаслідок клопотань 1925 року амнестований. Президією НАН України засновано премію ім. М. П. Василенка. Та тепер трохи детальніше.

Народився Микола Прокопович 2 лютого 1866 року в селі Есмані Глухівського повіту на Сумщині. Походив Микола Прокопович із родини дрібного службовця. Закінчив шестикласну прогімназію у м. Глухові, потім – два роки провчився у Полтавській гімназії, а з 1885 р. – поступив до Дерптського (нині – Тартуського) університету – спочатку на медичний факультет, а згодом перевівся на історико-філологічний. Його захопили лекції професора історії О. Г. Брикнера. Після закінчення університету у 1890 р. почав працювати над кандидатською дисертацією «Критичний огляд літератури з історії земських соборів», успішно захистив її, та через русифікаторську політику його керівник О. Г. Брикнер змушений був залишити кафедру, відтак потерпів і М. Василенко.

Маючи серйозні наміри працювати й надалі у науковій сфері, скласти магістерські іспити, Микола Прокопович переїздить до Києва. Вступає до Київського університету, відвідує лекції В. Б. Антоновича, М. Ф. Владимирського-Буданова, В. С. Іконнікова та інших відомих учених, досліджує договори русинів із греками, студіює «Руську

правду» [1, с. 221-224.]. Однак, при спробі у 1892 р. скласти іспити, М. П. Василенко занедужує. Працює учителем у приватній жіночій гімназії і водночас у Володимирському Київському кадетському корпусі. Це триває до 1893 р. За сумлінну працю Микола Прокопович отримує кілька орденів та чин колезького радника. Він залюбки співпрацює з часописом «Київська старина», де публікує переважно рецензії на інших дослідників, та згодом з'являються і його оригінальні розвідки – «До історії церковних і монастирських архівів», «Пам'ятник української літератури кінця XVIII століття» (1891), «До питання про децентралізацію історичних архівів. Доля Рум'янцевського опису Малоросії» (1892), «До історії малоруської історіографії та малоруського суспільного ладу» (1894). Активно співпрацював із поважним виданням – «Енциклопедичним словником» Брокгауза-Єфрона. Це близько 30 статей, серед яких статті – «Козаки», «Литовсько-руська держава», «Магдебурзьке право», «Пугачовщина», «Поземельна громада в Росії» та ін., що, безумовно, свідчить про велику довіру з боку редколегії до молодого науковця. «М. Василенко писав мало загальних праць; здебільшого все, що писав він, мало характер більших або менших нарисів, присвячених певним питанням... Окреме місце серед творів М. П. Василенка треба відвести статтям, що присвячені різним діячам України: меморіальні статті, некрологи тощо. Найбільше статей присвятив він О. М. Лазаревському» [2, с. 49].

Його монографії «Історичні відомості про дворянський рід Рум'янових» та «Сервітути і сервітутне питання у Південно-Західному краї» побачили світ у 1893–1894 рр.

Та найбільше уславився Микола Прокопович археографічними дослідженнями, що складали комплекс джерельних пошуків із історії землеволодіння в Україні – повний перелік універсалів та інших документів, що закріплювали право на володіння землею у відповідній місцевості – «Генеральних слідств про маєтності українських полків 1729–1730 рр.». Він розпочав практику досліджувати архіви України.

Його авторству належать праці «Генеральні слідства про маєтності» – про чотири існуючі на той час в Україні територіально-адміністративні одиниці, козацькі полки, а також відомий пам'ятник українського права – «Екстракт из указов, конструкций и учреждений...Правительствующего Совета 1756 г.», що видані протягом 1892–1909 рр.

Н. Полонська-Василенко згадує: «Хочу додати кілька слів про його методу праці. Він мав виключну пам'ять, був винятковим студентом, але виписок, нотаток з прочитаної літератури майже не робив. Не писав він також «чернеток»: найбільші свої праці писав він відразу, без поправок, без змін. Писав він на машинці й навіть не завжди з копіями. Копії ці він нищив після того, як працю було надруковано. Він довгий час підготовляв працю, у всіх деталях обмірковував її, і після того сідав за машинку і здебільшого дуже швидко писав статтю. До такої системи привчила його багатолітня праця в газеті, де він мусив швидко давати статті. Така метода праці відбилася на тому, що науковий архів Миколи Прокоповича був дуже малий. По суті, в ньому не було «не закінчених праць». Зате особистий архів, що залишився після смерті Миколи Прокоповича, мав багато документальних матеріалів, зокрема величезну збірку листів до нього» [2, с. 51].

Блискучий Київ захопив палкого дослідника своєю величчю та історією. 1891 р. М. Василенко стає членом Історичного товариства Нестора-літописця, згодом, упродовж майже 40 років – його головою. Він входить до складу багатьох громадсько-політичний і просвітницьких осередків – «Стара громада», Київське товариство грамотності, Комісія народних читань, «Народна воля» тощо.

Від 1903 р. Микола Прокопович на державній службі у губернських органах, водночас займаючи посади по лінії Міністерства фінансів та Міністерства внутрішніх справ.

У 1904 р. М. Василенко став членом групи «Освобождение». Тут він пліч-о-пліч із Б. О. Кістяківським, В. Я. Железновим, М. О. Бердяєвим, В. В. Водовозовим належав до керівного прошарку, обстоював погляди революційно-демократичного спрямування, які дратували жандармів. Група тісно перепліталася з Київським осередком інтелігенції, серед яких – Олена Пчілка, Б. Грінченко, М. Старицький, І. Айвазовський, В. Антонович, Леся Українка – неповний перелік гуртківців.

Відійшовши від державної служби, Микола Прокопович зайнявся редакторською роботою. «Василенко з захопленням віддавався газетній роботі: писав «передові» статті, бібліографічні огляди, рецензії, публіцистичні, науково-популярні статті», – згадує Н. Полонська-Василенко [3, с. 9]. Газета «Киевское слово», що не виправдала сподівань, а потім – «Киевские отклики», яка почала виходити із 1903 р., була рупором незгоди до уряду, звісно, не могли

довго існувати. Тим більше, що газета «Киевские отклики» «стала одним із найважливіших осередків громадсько-політичного життя Києва», – писав О. Оглоблин [4, с. 7]. Невдовзі за трудову діяльність, не сумісну із політикою уряду, М. Василенка заарештовують. Це сталося в ніч із 25 на 26 січня 1906 р. У в'язниці він не покладає надій скласти магістерські іспити. Готується, і вже через рік після звільнення він із успіхом складає їх у Київському університеті, і готується писати магістерську дисертацію.

Уже на початку 1911 р., як магістрант, починає читати лекції в Київському університеті, стає приват-доцентом історико-філологічного факультету університету, але офіційно затверджений був лише в кінці 1912 р. За доносом ректора університету піклувальник Київської учбової округи не дозволив своїм розпорядженням від 7 січня 1913 р. у подальшому читати лекції, як неблагонадійному. Його звинувачували в сепаратизмі, прихильності до ідей М. С. Грушевського, приписували інші гріхи. М. Василенко підтримував концепцію М. Грушевського, і це спричинилося до того, що йому відмовлено влітку 1911 р. читати лекції в Полтаві, на курсах Українознавства, для земських вчителів.

Робота над темою «Землеволодіння на Лівобережній Україні XVII – XVIII ст.» була обрана не випадково: «його керівником став О. М. Лазаревський, який хоч і не мав офіційної академічної посади, був членом Судової Палати, але виключним знавцем історії Лівобережної України XVII – XVIII ст., знав її архіви, мав власну багату збірку документів та велику українознавчу бібліотеку. Усе це було відкрите для М. П. Василенка. З того часу тісна дружба зв'язала двох істориків, не зважаючи на велику різницю літ» [2, с. 41].

М. П. Василенко заробляв собі на життя адвокатською практикою. 1914 р. він працює присяжним повіреним при Одеській Судовій Палаті, розглянув майже 150 справ. В листопаді 1916 р. його призначено захисником при канцелярії 12-го кримінального відділення Київського Окружного Суду. А в квітні 1914 р. він стає головою Київського обліково-позичкового товариства взаємного кредиту.

Енергійність, активність, природний незаурядний розум забезпечили М. П. Василенкові незмінний авторитет у суспільстві. Під час 1-ї Світової війни він входив до складу «Союзу міст», «Военно-промислового комітету», «Татьянівського комітету», «Товаристві допомоги населенню півдня Росії», інших осередків

подібного спрямування. В березні 1916 р., разом із представниками української інтелігенції – С. Єфремовим, К. Воблим, М. Довнар-Запольським та ін., започаткував Київський загальноміський комітет по задоволенню потреб, пов'язаних із воєнним часом. Лютневу революцію 1917 р. М. Василенко зустрів у Петербурзі. За ініціативи Міністра Народної освіти О. А. Мануйлова він 27 березня 1917 р. він зайняв посаду піклувальника Київської учбової округи, а вже 19 серпня 1917 р. його призначено товаришем (заступником) Міністра освіти С. Ф. Ольденбурга – відомого вченого, індолога, в майбутньому – академіка, неодмінного секретаря Академії наук СРСР упродовж майже чверті століття. Другим заступником міністра був В. І. Вернадський. Саме тут зародилася думка про створення подібної установи в Україні.

«Василенко був органічний, з крові й кости українець, і цього не могло змінити ні перебування в російській політичній партії, ні впливи численних товаришів і друзів російського походження» [4, с. 19]. Це підтверджує й лист до його друга В. О. Мякотіна від 3.07.1912 р. Тому М. П. Василенко повертається до Києва, занурюється в наукові пошуки, читає курси лекцій в Київському університеті, Правничому інституті, Народному університеті, Комерційному інституті та Вищих жіночих курсах – з історії та права. «Микола Прокопович зайняв у київському житті своєрідне становище. Спокійний, лагідний, нездатний на будь-яку ворожнечу, боротьбу, він зайняв становище, яке нагадувало те, що належало 20 років перед тим О. М. Лазаревському» [5, с. 1054].

Війна 1914–1918 рр. внесла величезні зміни в українське життя. Відбилася війна і на М. Василенкові [3, VI]. Про це у своїх споминах відзначав Д. Дорошенко [6]. «У своєму особистому Микола Прокопович був незвичайно скромний. Вчитель, професор, міністр, академік – він не міняв свого життя і залишався в тій самій маленькій квартирі на Тарасівській вулиці, де оселився ще тоді, коли був гімназійним учителем. Тільки кількість книжок з того часу зростала; бібліотека, яку він збирав із молодих років, була єдиним його скарбом» [5, с. 1183]. «Цей маленький будинок був широко відомий у Києві і люди найрізноманітніших професій йшли до нього, йшли до Миколи Прокоповича, щоб послухати його поради, знайти в нього сердечну відповідь, втіху. Микола Прокопович був особливо чутливий, лагідний, м'який, і саме це притягувало до нього людей. Він наче випромінював тепло» [5, с. 1183]. Тут були й вчені,

професори, дослідники, люди зі світовим ім'ям, були й малопомітні люди, з якими випадково звела доля. Найтісніші зв'язки – з В. О. Мякотіним та Д. М. Петрушевським – робота в архівах у Києві, Чернігові, Полтаві, Харкові. «Рідко доводилося зустрічати людину, що відразу робила враження, яке залишалося вирішальним на все життя; таке враження робив Микола Прокопович», – пише Н. Полонська-Василенко [3, с. 25].

Про товариськість і щирість натури М. Василенка знали всі. Цікаву думку висловив О. Оглоблін. У своєму нарисі, присвяченому двом історикам – М. Василенку та В. Модзалевському, він зазначав: «Модзалевський і Василенко були людьми двох різних поколінь, що кожне з них дало багато для історичного розвитку українства. Василенко народився в один рік з М. Грушевським. Рік народження Модзалевського також був плідний для української історіографії: 1882 р. народилися В'ячеслав Липинський, Дмитро Дорошенко, Михайло Слабченко. Відміна поколінь поклала свій відбиток на кожного з них, але не тільки не розділила їх, а навіть сприяла їх зближенню і в науковій співпраці, і в особистих відносинах» [4, с. 5-6]. В. Модзалевський і М. Василенко листувалися один із одним, ділилися поміж собою про наукові студії й дослідження. «Василенко, найкращий тоді історик Гетьманщини й знавець її архівів не тільки дає цінні наукові вказівки Модзалевському, й ділиться з ним своїми архівними матеріалами ... А Модзалевський передає Василенкові знайдені ним в архівах матеріали, потрібні для його дослідів» [4, с. 16)]. Велика рукописна збірка В. Модзалевського нині зберігається в Інституті рукопису НБУВ («Личные архивные фонды», Т. І. – М., 1962. – С. 462; див. Ibid, т. II. – М., 1963. – С. 384)]. Звісно, що така співпраця накладала свій позитивний відбиток на обох дослідників. Більше того, «наукові й особисті зв'язки з Василенком і співпраця з М. Грушевським і Науковим товариством ім. Т. Шевченка чимраз більше пов'язували Модзалевського з національно-українськими колами» [4, с. 15]. Так, Модзалевського невдовзі після утворення Українського наукового товариства в 1907 р., обрано його членом, а М. Грушевський запропонував йому участь в журналі «Україна».

Все так чудово розпочиналося, та все ж, «друга велика українська соціальна, національна й політична революція, як і перша за часів Б. Хмельницького, не дала цілковитого визволення українському народові, а лише трохи посунула його вперед у цьому

напрямку; підняла його національну свідомість, розбудила його сили й творчий дух. Тяжкий шлях до національної незалежності, як гарантії свободи всебічного національного розвитку, лишається ще не пройдений» [7, с. 53].

Інше становище було за Гетьманату. М. Василенко як Міністр Народної освіти, цілком міг «реалізувати свої наукові прагнення» [2, с. 45].

За Гетьманату П. Скоропадського М. П. Василенко повертається до політичного життя. Він сформує першу гетьманську Раду міністрів, передавши обов'язки голови уряду Ф. А. Лизогубу. Сам обійняв посаду Міністра Народної освіти, виконував за сумісництвом обов'язки Міністра Закордонних справ. «За планом, який подав Він (Р.Л.: М. Василенко) гетьманові на початку травня, стояли 4 головні завдання: українізація школи всіх ступенів; заснування українських університетів; заснування Національної бібліотеки і Української Вільної Академії Наук», – згадує Н. Полонська-Василенко [8, с. 15]. Однак складнощі виникли майже відразу. «Реалізувати план, накреслений М. П. Василенком, було не легко. Найпростішим була українізація народної школи, хоч там перешкодою були брак підготовлених педагогів та підручників. Гірше стояла справа з середньою школою: у містах значну частину населення складали українці русифіковані та не українці, – вони протестували проти українізації середньої школи» [8, с. 15]. Однак «головним... твором Миколи Прокоповича Василенка, як міністра, була Українська Академія наук. Вона була конче потрібна Україні, якщо вона хотіла творити свою культуру і ставити цю культуру на рівні з культурами інших народів» [8, с. 13].

З 1920 р. почалася нова ера життя Миколи Прокоповича. Року 1918 – заснування ВУАН – це було головним завданням його і як міністра, і як академіка. 1920 р. М. Василенка було обрано на Голову Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права; року 1922 – обрано на Президента Академії, та советський уряд не затвердив його. Того ж, 1922 р., його обрано Головою соціально-економічного відділу ВУАН, де він залишався до советської реорганізації ВУАН. «Перед ним розкривалися широкі можливості наукових дослідів у царині історії українського права та видавничих перспектив» [2, с. 45].

За редакцією М. Василенка було надруковано 6 томів «Записок III Відділу» та 8 томів «Праць» Комісії для виучування

історії права. По одному тому обох видань було конфісковано й вони в світ не вийшли [2, с. 45].

Саме в цей період вчений знайомиться з ім'ям французького емігранта, великого патріота України, невтомного дослідника Ілька Львовича Борщака (19.07.1892, євр. поселення Нагартав Херсонської губ., нині у межах смт Березнегувате Миколаївської обл. – 11.10.1959, Париж), який був дійсним членом НТШ (з 1949), брав участь у Першій світовій війні. Ілько Борщак – це псевдонім Іллі Львовича Баршака, ім'я якого ще донедавна для українців лишалося невідомим. М. Василенко пише статтю «Звідомлення Ілька Борщака з дослідів в архівах Західної Європи» на основі повідомлень вченого-історика про його пошукову діяльність в еміграції: «В последнее время судьба первой украинской политической эмиграции обратила на себя внимание галицкого [Р.Л.: !] ученого Ильи Борщака, который задумал большой труд под названием «Европа и Украина». Задачей этого труда, по словам автора, является изучение отношений, политических и культурных, между Европой, т. е., отдельными ее странами, и Украиной. В первую очередь Илья Борщак остановился на Франции, куда привела его судьба. По его словам, у него уже готова к печати большая шеститомная работа «Франция и Украина» (Звідомлення Ілька Борщака з дослідів в архівах Західної Європи, послане Українській Академії наук у Києві. Копія його видрукувана в «Записках НТШ у Львові». – Т. СXXXIV, С. 241-248). Занимаясь отношениями разных европейских стран к Украине, Илья Борщак, естественно, должен был коснуться времени гетмана Мазепы, а также и его перехода на сторону Карла XII. В связи с этим его заинтересовала и судьба украинской эмиграции после Полтавской битвы» [9, с. 390].

Влада не могла пробачити М. П. Василенкові й трактування історичного періоду часів гетьмана І. Мазепи. Не збігався з радянським каноном цей час, де постать І. Мазепи піддавалася анафемі, вважаючи його зрадником, і в тлумаченні І. Борщака, який поетизував особистість гетьмана, уславляючи його героєм. Саме ці погляди завадили І. Борщаківі повернутися в Україну.

Потерпав і М. Василенко. «Постать Миколи Прокоповича Василенка, культурної, освіченої й обдарованої людини, це – трагічна постать української революції 1917 р. Постать не самотня, бо таких українських інтелігентів було дуже багато в надрах різних російських імперських партій і поза ними. Це – символ тодішнього нашого

національно-політичного безчасся, що його породила вікова колоніальна політика правителів Російської імперії, політика перманентного обезголовлювання української нації. Василенко, як політичний діяч, уособлює собою похмуру тодішню українську ситуацію. Ситуацію безлюддя на відтинкові фахових сил, що їх нестача так гостро й болюче відчувалася на кожній ділянці відродженого національного українського громадсько-політичного життя. Це те безлюддя на відтинкові фахових українських сил, яке... примусило М. Грушевського по повероті в березні 1918 р. до Києва розплакатися на Шевченківському концерті (Грушевський М. Вибр. твори. – С. 77-78), бо воно вело до катастрофи» [7, с. 53].

І все ж «не наукове ім'я Миколи Прокоповича лякало російських чорносотенців – їх лякало те місце, яке належало йому в українському русі. Твердо, без хитань, він ішов наміченим шляхом, присвятивши все життя українській культурі» [5, с. 1055].

Утиски, безправ'я, політична несвобода зробили свою справу, підірвавши здоров'я вченого. «Останні роки життя Миколи Прокоповича Василенка були дуже тяжкі. З 1929 р. почалася руйнація Української Академії наук, скасовано було гуманітарні відділи її. Праця припинилася. Тяжкі переслідування співробітників Академії, початок яким поклав процес СБУ, арешти, заслання близьких людей тяжко відбилися на Миколі Прокоповичу Василенку. Сам він виніс з в'язниці в 1924 р. страшну нервову недугу: «паркінсовану», – пише його дружина у своїх споминах [8, с. 14]. Та М. П. Василенко прагне працювати.

«Останні роки – 1933–1935 – були справжньою мукою для Миколи Прокоповича. Він втратив володіння руками, не міг ходити без допомоги, не міг сам підвестися з крісла, місцями не спав, втрачав голос, слабів зір. Лише розум залишався і він не міг відмовитися від наукової роботи: збирав матеріали, за допомогою секретаря, для нової теми «Положення козаків на Україні після 1782 р.» і мріяв розпочати роботу, якщо йому покращає. Але краще не стало» [5, с. 1189].

Поміж тим, лихо підкрадалося звідусіль: утрата близьких йому людей – Дмитра Миколайовича та Марії Миколаївни Требінських у 1934 р., із якими спільно прожив 40 років, а до цього додалися малярія та канцер печінки. Н. Полонська-Василенко із сумом та біллю зазначила: «Характерна риса: похорони всіх академіків відбувалися за певним трафаретом: з «гражданськими панахидами» в Академії наук; виняток був зроблений для М. П. Василенка. Більше того: в офіціозі

Академії наук, «Вістях», уміщалися обов'язково некрологи академіків, здебільшого з їх портретами. Але не тільки некролога, навіть згадки про смерть Миколи Прокоповича Василенка не було» [8, с. 15].

Похований Микола Прокопович на Лук'янівському цвинтарі. Бібліографії його праць немає.

Твори М.П. Василенка в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського:

Василенко Николай. Дерптский университет. Воспоминания: 1885–1890. Неизвестные странички дневника. – К. : Університ. вид-во «Пульсари», 2003. – 120 с. Книга вперше публікує, здавалося б, назавжди втрачені сторінки його «найсвітлішу епоху» буття – навчання в Дерптському (нині – Тартуському) університеті, де формувалися його еволюційні погляди – спочатку на медичний факультет, а потім – на історико-філологічний, на другому курсі змінивши фах.

Из эпистолярного наследия В. И. Вернадского. Письма украинским академиком Н. П. Василенко и А. А. Богомольцу / Сост.: С. Н. Киржаев и В. А. Толстов. – К., 1991. – 46 с.

Книги про М. П. Василенка із фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського:

Микола Прокопович Василенко / Вст. ст. Ю. С. Шемшученка, І. Б. Усенка ; показчик літ. склав В. В. Вороненко. – К. : Наук. думка, 1990. – 56 с. : портр.

Вороненко В. В., Кістерська Л. Д., Матвєєва Л. В., Усенко І. Б. Микола Прокопович Василенко / Передм. Ю. С. Шемшученка, – К. : Наук. думка, 1991. – 272 с. : Бібліогр.: С. 246-259.

Вороненко В. В., Кістерська Л. Д., Матвєєва Л. В., Усенко І. Б. Другий президент : Історико-біографічний нарис про М. П. Василенка // Вісн. АН УРСР. – 1990. – № 2. – С. 55-72.

Список використаних джерел та літератури:

1. Рева Л. Г. Ігнатій Раковецький, його життя та «Prawda Ruska» / Л. Г. Рева // Бердичів древній і вічно молодий [Бердичів. міська рада, Житомир. наук.-краєзнав. т-во дослідників Волині, Житомир. обл. орг. Нац. спілки журналістів України та ін.] ; голов. ред. М. Ю. Костиця : Наук. зб. «Велика Волинь». – Житомир, 2005. – Т. 32. – С. 221-224.

2. Полонська-Василенко Н. Микола Прокопович Василенко – його життя та наукова діяльність / Н. Полонська-Василенко // Укр. історик. – 1966. – № 3–4. – С. 49.

3. Полонська-Василенко Н. Микола Прокопович Василенко / Н. Полонська-Василенко // Голос державника. – VI. – С. 9.

4. Оглоблин О. Микола Василенко й Вадим Модзалевський // Укр. історик. – 1966. – № 3–4. – С. 7.

5. Полонська-Василенко Н. Микола Прокопович Василенко: 1866–1966: 3 нагоди 100-ліття з дня народження / Н. Полонська-Василенко // Визвольний шлях. – 1967. – Кн. 9. – С. 1054.

6. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле: 1914–1920 / Д. Дорошенко. – Львів, 1922–23. – Ч. 4. – I–III.

7. Соловей Д. Василенко, Мілюков і самостійність України / Д. Соловей // Новий літопис. – 1965. – Ч. 14. – V. – С. 53.

8. Полонська Н. Академік Микола Василенко: 2.II.1866 – 3. X. 1935 / Н. Полонська // Віра й культура. – 1956. – № 3. – С. 15.

9. Василенко М. П. Вибрані твори : у 3-х т. – Т. 2 : Юрид. пр. / Упоряд. : І. Б. Усенко [кер. колективу]. – К. : ТОВ «Вид-во «Юрид. думка» ; Вид. дім «Академперіодика», 2006. – 560 с. – [С. 390].

С. І. Тафінцева,
кандидат педагогічних наук
(м. Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Постановка проблеми. Сучасна ситуація реформаційних змін у суспільстві вимагає посиленої уваги до соціально-психологічних проблем, особливо підготовки педагогічних кадрів, здатних розв'язувати завдання соціального характеру.

На необхідності підготовки майбутніх учителів до соціалізації молодого покоління наголошується в напрацюваннях Л. Кондрашової. Дослідниця визнає, що соціальне замовлення зумовлює необхідність готовності педагогів до виховання людини, орієнтованої на співробітництво із іншими людьми, відкритого діалогу, здатної бути не лише виконавцем, але й організатором творчої діяльності в різних соціальних і економічних сферах [6, с. 37]. Адже В. Семиченко до основних функцій вчителя, які пов'язані із стратегічними напрямками педагогічної діяльності та відображають її сутнісні цілі та завдання, відносить навчальну, виховну, розвивальну, функцію життєзабезпечення, а також соціалізуючу [10, с. 15]. У психолого-педагогічній літературі не завжди виокремлюється соціалізуюча функція у професійній діяльності вчителя. Хоча через її забезпечення реалізується ряд завдань, не охоплених навчальною, виховною, розвивальною функціями, як-от:

- формує модель соціальних стосунків;
- інтегрує дитину в соціум;
- сприяє оволодінню механізмами взаємодії між людьми, що відрізняються за віком, статтю, соціальним і професійним статусом.

Соціалізуюча функція близька до виховної, однак, на відмінну від неї, головна увага приділяється не оволодінню дитиною морально-етичними, естетичними та іншими цінностями соціуму, а підготовці її до встановлення взаємних стосунків із реальним соціальним середовищем, яке може бути не завжди ідеально організованим.

Саме вища школа повинна озброїти майбутніх спеціалістів умінням орієнтуватися та гідно діяти в сучасних соціокультурних і соціо професійних ситуаціях, допомогти творчо адаптуватися до життя, підготувати їх до соціального партнерства [6, с. 12].

Майбутній педагог ще у вищому навчальному закладі має оволодіти методикою консолідації всіх зусиль і можливостей стосовно кожної людини, активізації її творчих зусиль та діяльній позиції в суспільстві, перетворення її на суб'єкта соціального процесу [6, с. 31].

За твердженням С. Литвиненко, педагогічне осмислення змісту і механізмів соціального розвитку молодших школярів, виявів дитячої субкультури в процесі підготовки допомагає майбутнім учителям в організації освітнього середовища початкової школи, міжособистісної взаємодії та діяльності вихованців, у розв'язанні проблем шкільної дезадаптації, у здійсненні соціалізуючого впливу на особистість учня [7, с. 13].

У практиці роботи навчальних закладів процес соціалізації особистості залишається прерогативою виховання, яке за умови традиційної освітньої моделі набуло характеру другорядності, поступившись першочерговістю процесу навчання. Як результат, у більшості випускників шкіл мають слабо сформовані життєві компетенції, нерозвинуті соціальні здібності, через що вони важко адаптуються до сучасних суспільно-економічних умов, не здатні до самореалізації в соціумі, виявляють схильність до асоціальної поведінки [11, с. 4]. Саме тому дослідження зазначеного питання є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічних, соціологічних, філософських досліджень свідчить про незгасаючий інтерес науковців до проблеми соціалізації дітей молодшого шкільного віку. У наукових роботах вітчизняних і зарубіжних авторів досліджено теоретичні засади аналізу проблеми соціального становлення особистості, розкрито особливості соціалізації дітей (А. Адлер, Т. Алексєєнко, О. Безпалько, П. Бергер, Е. Еріксон, А. Капська, Г. Костюк, М. Лукашевич, Р. Мертон, В. Москаленко, М. Осоріна, В. Радул, Л. Харченкота ін.).

Принципове значення в контексті означеної проблеми мають дослідження, спрямовані на виявлення механізмів соціалізації дітей і молоді (О. Алексєєва, Л. Боса, М. Доннік, О. Заболотна, В. Коваль, С. Литвиненко, Ю. Пастир, О. Петрунко, І. Печенко, Н. Сівак, І. Шоробура та ін.) та вивчення особливостей організації професійної підготовки педагогічних кадрів до соціалізації молодого покоління (Н. Голованова, Л. Зімакова, І. Ковальчук, Л. Колбіна, С. Литвиненко, Н. Сайко, Л. Яценко та ін.).

Мета написання статті полягає в розкритті особливостей соціалізації дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Сьогодення вимагає від молодших школярів їхньої соціально-психологічної готовності до активної взаємодії, засвоєння соціального досвіду, соціальних ролей, норм та цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності, що здійснюється у взаємозалежності та взаємозв'язку із активністю індивіда. Саме від професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи залежить ефективна реалізація поставлених завдань і створення сприятливих умов для соціалізації молодого покоління.

Головна мета соціалізації – інтеграція особистості в соціальну систему, її підготовка до повноцінного існування і продуктивного функціонування в різноманітних структурах громадянського суспільства і держави [1, с. 198].

Соціалізація (socialization) – це двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, а з іншого – процес активного відтворення системи соціальних зв'язків індивідом через його активну діяльність, активне включення в соціальне середовище [2, с. 94]. Таким чином, людина не просто пасивно засвоює суму соціальних знань, але й діяльнісно перетворює їх у власні установки, цілі, ціннісні орієнтації та ін.

Також соціалізація розглядається як загальне діяння зі сторони суспільства, зокрема сім'ї, школи та соціального середовища, яке спрямоване на перетворення індивіда в суспільну істоту, надання їй такої системи цінностей і досягнення такого розвитку особистості, яке сприяло б формуванню повноцінного члена суспільства [2, с. 94-95].

І. Кондаков розглядає соціалізацію як процес засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в систему соціальних відносин. Дослідник визначає сферу діяльності, спілкування та самосвідомості як основні у означеному процесі [5, с. 336].

Психологічний словник під соціалізацією визначає увесь багатогранний процес засвоєння досвіду суспільного життя та суспільних відносин [9, с. 364]. Саме соціалізація відноситься до тих процесів, через які люди навчаються жити спільно та ефективно взаємодіяти одне з одним. Соціалізація передбачає активну участь самої людини в освоєнні культури людських стосунків, у формуванні

визначених соціальних норм, ролей та функцій, набутті умінь та навиків, необхідних для їх успішної реалізації.

У якості джерел соціалізації індивіда дитяча та соціальна психологія визначають:

- передача культури через сімейні та інші соціальні інститути, і перш за все через систему освіти та навчання;

- взаємний двосторонній вплив людей у процесі спілкування та спільної діяльності;

- первинний досвід, пов'язаний з періодом раннього дитинства, з формуванням основних психічних функцій та елементарних форм суспільної поведінки;

- процеси саморегуляції, які співвідносяться з поступовою заміною зовнішнього контролю індивідуальної поведінки на внутрішній самоконтроль [9, с. 364].

Аналіз теоретичних аспектів проблеми соціалізації у науковій літературі [4, с. 43] окреслений таким підходами:

- соціологічний. Соціалізація розглядається як трансляція культури від покоління до покоління, як загальний механізм соціального спадку, що охоплює як стихійні впливи середовища, так і організовані – виховання, освіту;

- факторно-інституціональний. Соціалізація визначається як сукупність (множинність, неузгодженість та деяка автономність, а не жорстка ієрархічна система) дій факторів, інститутів та агентів соціалізації;

- інтеракціоністський. Соціалізація у якості важливої детермінанти пропонує міжособистісну взаємодію, спілкування, без яких неможливе становлення особистості та сприйняття нею картини світу.

- інтеріорізаційний. Соціалізація являє собою засвоєння особистістю норм, цінностей, установок, стереотипів, у результаті чого у неї укладається система внутрішніх регуляторів, звичних форм поведінки;

- інтраіндивідуальний. Соціалізація не обмежується адаптацією до соціального середовища, а є творчою самореалізацією особистості, перетворенням себе; пропонується як діяльнісна модель самовиховання.

Окреслюючи змістові характеристики поняття соціалізації учнів молодшого шкільного віку, Н. Голованова наголошує на важливості ролі дорослого в цьому процесі. Адже соціалізація

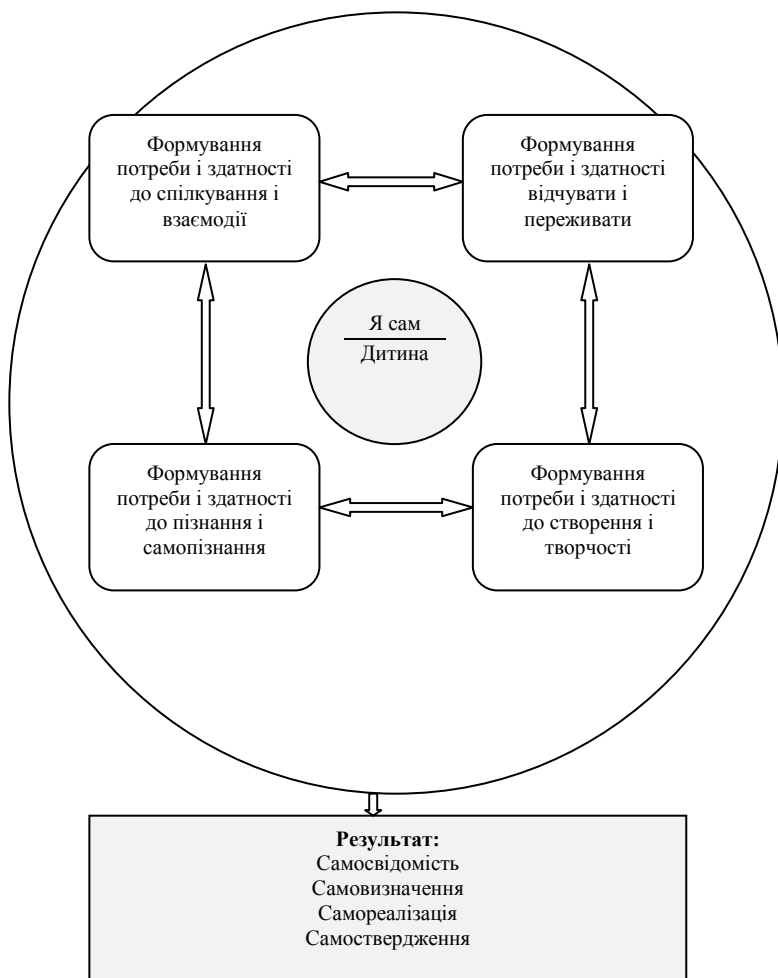
передбачає не лише надання дітям простору для вільного вибору дій, оцінок, відносин, а й забезпечує їм відчуття захищеності, яке визначається особистістю дорослого, який співпрацює з дітьми, його стилем життя, укладом мислення [4, с. 45].

Дослідниці Л. Яценко, Т. Кравченко вказують на залежність ефективності соціалізації в молодшому шкільному віці від таких умов:

- урахування в змісті навчально-виховної діяльності різноманітних інтересів дітей, потреб;
- створення гуманного середовища (запровадження відносин співробітництва, партнерства, співтворчості всіх учасників педагогічного процесу);
- розвитку в дитини впевненості у власних силах, самоповаги, творчої розкутості;
- поглиблення і закріплення соціальних і моральних знань, виховання адекватних емоційних ставлень, формування вмінь і навичок соціально схвалюваної поведінки [12, с. 387].

О. Матвєєва, аналізуючи особливості соціального та психічного розвитку молодших школярів, обґрунтовує основні напрями їхньої соціалізації [8, с. 154] (рис. 1). На її думку, якщо дитина гармонійно розвиватиметься в зазначених напрямках, вона набуде такого соціального досвіду та якостей особистості, які сприятимуть успішному розв'язанню завдань соціалізації.

У рамках дослідження специфіки соціалізації дітей молодшого шкільного віку є погляди Н. Голованової на соціалізацію як педагогічне явище. Дослідниця розглядає початкову школу не лише як підготовчий елемент концентру базової освіти, а як заклад із своїми значущими, специфічними, соціалізуючими та виховними функціями, такими, що протягом навчання молодший школяр формує образ своєї особистості, вчиться розуміти сам себе, визначає свої можливості, вибудовує нові стосунки із однолітками і дорослими [3].

*Рис. 1. Основні напрями соціалізації молодшого школяра
(за О. Матвєєвою)*

Важливим є напрацювання Н. Голованової щодо моделювання соціалізації та визначення компонентів цього процесу як складників єдиної педагогічної системи (рис. 2).

Соціальне життя

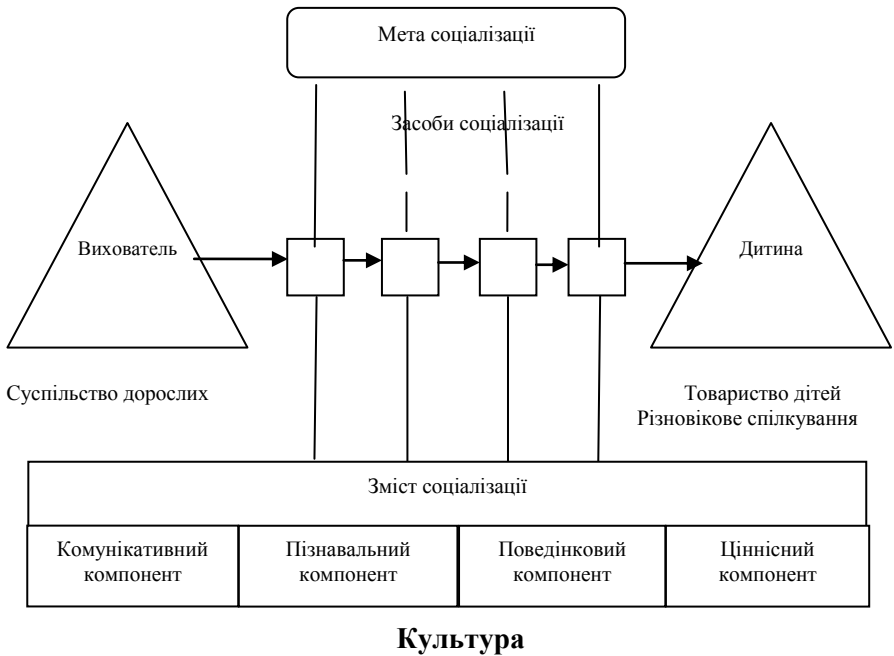

Рис. 2. Модель соціалізації дитини як педагогічної системи (за Н. Головановою)

Механізм соціалізації має особистісний характер і реалізується через діяльність. У свою чергу, авторка зауважує, що організація діяльності, її мотивація, усвідомлення, переживання, стимулювання складають сутність професійної діяльності вчителя, вихователя, що прямо вказує на педагогічну природу процесу соціалізації [3].

Таким чином, Н. Голованова за допомогою моделі соціалізації дитини обґрунтовує роль вчителя, вихователя в цьому процесі, який для реалізації мети соціалізації актуалізує та спрямовує засоби соціалізації на особистість дитини молодшого шкільного віку.

Н. Голованова розглядає соціалізацію школярів як педагогічне явище, початкову школу визначає як своєрідну соціальну «плаценту» для дитини. Вона зазначала, що соціалізація передбачає не лише надання дітям простору для вільного вибору дій, оцінок, відносин, а й

забезпечує їм відчуття захищеності, що визначається особистістю дорослого, який співпрацює з ними. Таким чином, підготовка вчителів початкової школи до соціалізації учнів має бути спрямована на формування умінь, як-от:

- допомагати дитині формувати та використовувати свій соціальний досвід;

- адаптувати важкі, складні життєві явища, щоб надати про них уявлення;

- згладжувати прояви соціальної та матеріальної стратифікації в дитячому середовищі;

- виховувати основи гуманістичної позиції особистості;

- захищати від асоціальних впливів, формувати навички духовного протистояння їм [4, с. 45].

Висновки. Таким чином, аналіз наукових напрацювань з досліджуваної проблеми дозволив визначити, що соціалізації учня молодшого шкільного віку – це інтегрована система передачі учням соціального досвіду – суспільні уявлення, ідеали, цінності і норми, алгоритми, стандарти і принципи, адекватні форми поведінки, звички і традиції, способи та стилі життя, життєві орієнтації – та формування в дітей готовності до виконання сукупності соціальних ролей, а також врахування потреби особистості школяра у власній соціальній позиції, певного статусу в колективі, прагнення до дорослості та самоствердження серед однолітків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бачинин В. А. Психология. Энциклопедический словарь / Владислав Аркадьевич Бачинин. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 272 с.

2. Василюк А.В. Педагогічний словник-лексикон. Англо-український. Українсько-англійський. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2004. – 154 с.

3. Голованова Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка : учеб. пособ. для студентов высших учеб. заведений / Н. Ф. Голованова. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.

4. Голованова Н. Ф. Социализация школьников как явление педагогическое / Н. Ф. Голованова // Педагогика. – 1998. – № 5. – С. 42-45.

5. Кондаков И. М. Психология. Иллюстрированный словарь / И. М. Кондаков. – СПб. : прайм-Евразнак, 2003. – 512 с.

6. Кондрашова Л. В. Высшая педагогическая школа и Болонский процесс: реалии и перспективы / Л. В. Кондрашова. – Кривой Рог, 2007. – 474 с.

7. Литвиненко С. А. Теоретико-методичні засади підготовки учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / С. А. Литвиненко. – Київ, 2005. – 40 с.

8. Матвеева О. Н. О социализации младших школьников в современных условиях / Олеся Николаевна Матвеева // Известия Пензенского государственного педагогического университета имени В. Г. Белинского. – 2010. – № 16 (20). – С. 151-157.

9. Психологический словарь / Под. ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – 2 –е изд., перераб. и доп. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.

10. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. / Валентина Анатоліївна Семиченко. – К. : Вища шк., 2004. – 335 с.

11. Теоретико-методологічні засади процесу соціалізації дітей та учнівської молоді в сучасному освітньому просторі : методичні рекомендації / укл. С. О. Моїсєєв, Л. М. Назаренко. – Херсон, 2013. – 48 с.

12. Яценко Л. Особливості соціалізації дітей молодшого шкільного віку / Л. Яценко, Т. Кравченко // Гуманітарний вісн. Переяслав-Хмельницького державного пед. ун-ту імені Григорія Сковороди : наук.-теорет. зб. / голов. ред. В. П. Коцур; редкол.: Вашуленко М. С., Бех І. Д. та ін. – Переяслав-Хмельницький : [б. в.], 2013. – Вип. 28. – Т. 2. – С. 383-388.

В. В. Федорчук
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Кам'янець-Подільський)

ТРЕНІНГ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Кардинальні зміни, що відбуваються в житті сучасного українського суспільства, позначаються на розвитку освітнього простору і разом з тим ставлять нові посилені вимоги до особистості педагога, його знань, можливостей, рівня професіоналізму. Розробка і визначення шляхів удосконалення професійної майстерності сьогоденного та майбутнього вчителя великою мірою залежить від того, якими знаннями, вміннями і особистісними якостями збагатять майбутнього педагога у вищих навчальних закладах. Шлях до вершин майстерності є довгим і важким. Важливим етапом у становленні спеціаліста є період навчання у вузі. Тому, продумана організація, глибока теоретична і практична підготовка студентів значно полегшать включення особистості в діяльність, яка приведе з часом до професійного успіху.

Найдоречнішим у даному контексті, на наш погляд, може бути застосування інноваційних технологій, зокрема таких, які не потребують перебудови традиційних форм роботи у вищому начальному закладі, наприклад, тренінгових технологій навчання. Практика показала, що подібне урізноманітнення навчальної роботи на заняттях з педагогічних дисциплін підвищує мотивацію й активність студентів, зацікавлює їх, сприяє кращому засвоєнню необхідної інформації, формуванню необхідних професійних навичок, що свідчить про підвищення ефективності навчального процесу.

Тренінг – одна із групових форм роботи зі студентами. Термін «тренінг» (від англійського training) має цілу низку значень – «навчання», «виховання», «тренування», «підготовка». Прийнято вважати, що групові форми роботи були запропоновані К. Левінім, К. Роджерсом та ін. ще у 40-х роках XX століття [5].

Тренінгом називають «будь-яку навчальну програму чи набір процедур, розроблених для того, щоб у результаті їх здійснення отримати кінцевий продукт у вигляді організму, здатного до певної реакції чи участі у складній діяльності, що потребує певних умінь. Тренінги, на думку І. Вачкова, Н. Хазратової та інших науковців, є

одним із ефективних способів отримання особистісного досвіду, формою активного навчання та самопізнання його учасників, а також вироблення й удосконалення вмінь спілкування та взаємодії. Вони проводяться з метою поліпшення адаптації майбутніх учителів до фахової діяльності, для зняття повсякденної напруги, попередження та вирішення конфліктів, з якими стикається майбутній фахівець. Це безпосередньо стосується соціально-психологічного тренінгу, під час якого «здійснюється розвиток техніки міжособистісного спілкування людей.

У групах тренінгу групова та індивідуальна робота має бути спрямована на те, щоб допомогти майбутнім педагогам краще пізнати самих себе, виробити індивідуальний стиль діяльності, навчитися розуміти колег, учнів, їхніх батьків, правильно поводитися у ситуаціях міжособистісного спілкування (тобто, містити елементи самопізнання та психокорекції). Такі заняття дадуть можливість студентам усвідомити та реалізувати свій потенціал особистісного й інтелектуального розвитку, підвищити рівень самосвідомості» [2].

У дослідженнях О. Лівшуна [1] визначено параметри професійної готовності майбутніх вчителів, зокрема такі: креативність (інноваційність), емпатійність, адаптивність та рефлексивність, аутопсихологічна компетентність, організаторські якості, комунікативні якості та екологічна відповідальність. Розглянемо як за допомогою тренінгових технологій можна формувати деякі з цих якостей, приміром, креативність та рефлексивність.

Так, розвиток креативності, як параметру професійної готовності майбутнього вчителя, забезпечує формування в нього: здатності до творчо-конструктивного, нестандартного професійно педагогічного та особистісного мислення й поведінки; здатності до винайдення ним нових способів вирішення проблем, що виникають у процесі вивчення та засвоєння навчальних дисциплін; здатності до творчого засвоєння та застосування новітніх освітніх технологій (інноваційність) в умовах мінливості навчального процесу; здатності до усвідомлення та творчого розвитку власного досвіду на основі навичок нестереотипного мислення в ході фахового саморозвитку.

Метою комплексу вправ із розвитку креативності є розвиток творчих здібностей майбутніх вчителів, розвиток окремих аспектів креативності як якості особистості педагога – оригінальності, гнучкості, точності, рухливості мислення й уяви; формування вміння

злагоджено та ефективно працювати над виконанням творчого завдання.

Широкі можливості для пробудження фантазії містить заняття з педагогічної майстерності, де ми пропонуємо студентам відповідні завдання. Приміром, студенту пропонується стати на стілець, підняти руку, потім опуститися на підлогу, доторкнутися у різних місцях до стіни. Після цього потрібно обґрунтувати свої дії. (Наприклад, студентка уявляє себе в лісі, стає на пенюк, намагається зняти з гілки пташеня, яке падає на землю, а потім перелітає з дерева на кущ).

Можна використовувати зі студентами гру «Дешифратор»: ведучий пропонує аббревіатури, що зустрічаються щодня, і видумані ним (СНД, ВНЗ, МАЛС і т. п.), а інші учасники повинні дати їм власне тлумачення (розшифровку). Автор найкращого варіанту стає ведучим наступного туру.

Розвитку творчої фантазії сприяють і так звані вправи на «якби»:

1) клас, в якому Ви проводите урок, злітає зі всіма присутніми; придумайте кінець подорожі;

2) у клас заходить вчений (письменник, композитор, художник, математик, біолог і т. п.), що зробив значний внесок в ту область, яка є темою Вашого уроку; як Ви поведетеся, як розвиватимуться події далі?

3) придумайте неіснуючий поки що пристрій, необхідний в школі;

4) продумайте і опишіть «школу майбутнього», Ваш «ідеал» школи; якими будуть особливості школи, вчителів, учнів?

5) Ви випили кави і раптом перетворилися на жабу (слона, кролика, змію, вовка...);

6) Ви – чарівник; можете перетворюватися у будь-кого і робити це з іншими.

Подібні завдання допомагають майбутнім вчителям вивільнити свій творчий потенціал. А обмін фантазіями всередині групи сприяє виникненню нових ідей, залученню більшої кількості учасників до процесу колективної творчості. Своєрідним «пусковим механізмом» творчості може бути колективне обговорення питання: що вийде, якщо з'єднати лампочку з ручкою? крісло з олівцем? двері з вікном?

Для розвитку у майбутніх педагогів творчої уяви варто застосовувати тренінгові вправи з різними предметами.

Так, студентам пропонується, беручи з рук партнера палицю (лінійку, ручку), зуміти поставитися до неї, як до квітки, скрипки, змії і т. д.

Звичайно, розвинена уява передбачає здатність до творчої інтерпретації досвіду, до створення нових комбінацій з особистого багажу асоціацій. З метою перевірки і розширення асоціативних ланцюжків майбутніх педагогів їм пропонується таке завдання: «На дошці зображено два концентричних кола. Дивлячись на малюнок, уявіть, що це може бути? Які асоціації у вас виникають? Хто запропонує більше варіантів?».

Значний інтерес у студентів викликає наступне завдання: «Зі слів: троянда, кабінет, ключ, капелюх, сторож, дощ, човен, крокодил потрібно скласти невелике оповідання»; або: «Скласти послідовну й логічну розповідь з одних лише дієслів (прикметників)». Після цього один із слухачів відтворює почуте, використовуючи вже всі частини мови. Такі вправи активізують творчий потенціал майбутніх педагогів, сприяють їхньому самовираженню.

Відомо, що творчі здібності передбачають уміння застосовувати відоме у нестандартних ситуаціях, бачити незвичайне у звичайних речах. Для розвитку таких здібностей у майбутніх вчителів може використовуватися вправа «щоденна творчість»: «виберіть будь-яке рутинне заняття, яке виконуєте регулярно Ви або повинен виконувати вчитель (заповнення журналу, підготовка до занять, приготування їжі, перевірка зошитів і т. п.), і запропонуйте спосіб зробити цю діяльність творчою, цікавою з допомогою уяви». Хороші можливості для перевірки і розвитку творчого потенціалу студентів містить завдання придумати 10 (і більше) способів застосування скрипки, кнопки і т. п.

Застосування подібних завдань, на нашу думку, дає уявлення студентам про значення творчої уяви та фантазії в роботі вчителя та вказує на можливі шляхи формування цих якостей. Адже педагогічна професія передбачає постійну роботу людини над собою, свідоме і послідовне самовдосконалення на шляху до педагогічної майстерності [3].

Та особливу увагу хотілось би звернути на рефлексивний компонент готовності до професійної майстерності майбутніх педагогів. Сучасна наука визначає окремі акти рефлексії, серед яких найпоширенішими є: самоспостереження, самоаналіз, самоствавлення, самоусвідомлення. Тобто, рефлексія може сприяти формуванню творчої особистості вчителя, його адекватному уявленню про себе,

свої можливості, усвідомленню ним власного рівня педагогічної діяльності та визначення перспективних напрямків професійного самовдосконалення, самовираження.

З рефлексією пов'язані чи не всі педагогічні технології. Приміром, рефлексії сприяють завданню на тривале спостереження за «своєю» рослиною та образні характеристики дітей, що використовуються у вальдорфській педагогіці. Рефлексуючи, діти пишуть свої «вільні тексти» у «Школі успіху і радості» С. Френе. Неможливо обійтися без рефлексування й у «Школі діалогу культур», зокрема, вживаючись в образи різних історичних діячів. Цей перелік можна продовжувати, та хочеться зупинитися на місці та значенні рефлексії в інтерактивному навчанні.

Автори інтерактивних технологій навчання відводять рефлексії особливе місце, оскільки їй присвячено один із найважливіших етапів інтерактивного уроку, а саме підсумковий етап. Мета підсумкової рефлексії: згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності – її зміст, тип, способи, шляхи їх вирішення, отримані результати тощо.

Рефлексивна діяльність в процесі вивчення студентами інтерактивних технологій навчання сприяє тому, що майбутні вчителі не лише осмислюють, який новий матеріал було ними опрацьовано, засвоєно під час заняття, наскільки успішним був цей процес, що йому перешкоджало, а ще й краще усвідомлюють, як вони зможуть використати ту чи іншу технологію у своїй майбутній педагогічній діяльності, тобто, аналізують пророблену роботу як з точки зору учнів, так і з точки зору педагогів [4].

Тренінгові вправи допомагають також відпрацьовувати виконання конкретних специфічних операцій у педагогічній діяльності. У нашій ситуації вони застосовуються з метою відпрацювання методики використання міміки і пантоміміки в педагогічній діяльності та формування певних комунікативних умінь і навичок.

Елементи такої тренінгової роботи доцільно, на наш погляд, використовувати під час оволодіння студентами елементами зовнішньої педагогічної техніки, тобто умінням втілювати власні внутрішні переживання в тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці. Зокрема, з метою формування навичок мімічної виразності ми пропонуємо студентам картки з індивідуальними

завданнями: в описаній педагогічній ситуації з допомогою лише міміки відобразити заданий емоційний стан.

Зразки завдань:

«Контрольна робота. Ви за столом. Бачите, як учень намагається скористатися шпаргалкою. Ваші погляди зустрічаються. Ви дивитесь з докором».

«Учень біля дошки. Виконав завдання. Ваша реакція: здивування (Ти впевнений, що виконав правильно?)».

Точність мімічних реакцій, відображених студентами в процесі операційної гри, визначається за тим, наскільки адекватно аудиторія змогла інтерпретувати побачене. Таким чином, студенти вчаться не лише виражати себе, свій стан, а й «зчитувати» емоції, стан співрозмовника, що допоможе майбутнім педагогам самовиражатися та встановлювати зворотний зв'язок у процесі комунікативної діяльності.

Операційні ігри допомагають студентам також у відпрацюванні навичок рефлексивного та нерефлексивного слухання. Так, на заняттях з «Основ педагогічної майстерності» ми пропонуємо їм у парах змоделювати діалоги, у яких кожний по-черзі демонструє уміння нерефлексивно реагувати на висловлювання співрозмовника (підтримувати розмову похитуванням голови, словами «так-так» і т. п.), вчиться звертатися за уточненням, перефразовувати слова співрозмовника, резюмувати почуте [3].

Загалом, досвід засвідчує, що застосування елементів тренінгу в процесі підготовки майбутніх учителів допомагає викладачеві адаптувати студентів до педагогічної діяльності, навчити їх правильно спілкуватися зі своїми учнями, швидко знаходити оптимальне рішення в процесі фахової діяльності, розвивати педагогічні здібності, тобто підвищувати власний професійний рівень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лівшун О. Професійний тренінг як засіб формування професійної готовності майбутнього вчителя технології [Електронний ресурс] / Олександр Лівшун. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjM1OyEs9bRAhVmEJoKHeZ0B30QFggnMAI&url=http%3A%2F%2Ffirbis-nbu.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbu%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D

1%26Image_file_name%3DPDF%2FMir_2012_4_32.pdf&usg=AFQjCNE
RpJMcMY6bpbQiUdCzOtXdFm9gtA&sig2=RQ7k5Zay1OBfTZe6FsilFQ
&bvm=bv.144224172,d.bGs. – Назва з титул. екрану.

2. Сеньовська Н. Л. Тренінг як форма підготовки майбутніх учителів до професійної саморегуляції [Електронний ресурс] / Н. Л. Сеньовська. – Режим доступу: http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/8450-Tren%D1%96ng_jak_forma_p%D1%96dgotovki/1.html. – Назва з титул. екрану.

3. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. / В. В. Федорчук. – Кам'янець-Подільський : Вид. ПП Зволейко, 2008. – 144 с.

4. Федорчук В. В. Рефлексія та її роль у сучасних педагогічних технологіях / В. В. Федорчук // Психологічні і педагогічні проблеми педагогічної дії : зб. наук. пр. Ін-ту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України ; [наук. ред. Л. О. Хомич, О. М. Ігнатович]. – 2011. – Ч. II. – С. 353-357.

5. Федорчук В. М. Тренінг – інструмент особистісного зростання особистості [Електронний ресурс] / В. М. Федорчук // Зб. наук. пр. К-ПНУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/pspl/2010_9/690-700.pdf. – Назва з титул. екрану.

Т. М. Черкасова,
старший викладач
(м. Хмельницький)

ШЛЯХ ОСОБИСТОСТІ ДО ЩАСТЯ ЯК ОСОБЛИВІСТЬ ЇЇ СТАВЛЕННЯ ДО БУТТЯ

У наш час стрімких змін у житті суспільства і кожної людини гостро постає питання «виборів» на життєвому шляху, щастя, душевної гармонії і творчого розвитку кожної особистості як невід'ємної духовної складової людства. При цьому, як вважає, зокрема, К. Роджерс, прогрес в особистому житті і психотерапії відбувається однаково – через досягнення гнучкості, вміння змінюватись, свободи і творчості [5, с. 401].

Отже, нашою метою стало дослідження основних проблем особистості на шляху до щастя та їх подолання через формування її естетичного ставлення до буття. Для осмислення даної проблеми велике значення мають наукові праці таких відомих представників гуманістичної філософії, психології, психотерапії, як К. Абульханова, Г. Абрамова, Р. Асаджолі, Г. Балл, Е. Берна, І. Зязюна, В. Мартинова, А. Маслоу, Р. Мей, В. Рибалка, К. Роджерса, Т. Титаренко, В. Франкла, Н. Хрящевої та ін.

Мета статті – розкрити шлях особистості до щастя.

Розвиток культури і цивілізації дійшов до того стану, коли людство почало усвідомлювати необхідність внутрішньої гармонії людини з собою і світом. В сучасному світі знов порушується питання пошуку особистісного призначення, щастя, здійснення мрій. Численні війни XX–ХІ сторіччя, масова втеча молоді з життя у віртуальні світи комп'ютерних ігор, алкоголю, наркотиків, помолодшання і збільшення кількості суїцидів гостро поставили питання про подальший вибір життєвого шляху особистістю. Від вибору цього шляху по великому рахунку залежить майбутнє буття чи небуття цивілізації, розвиток здобутків людства. Що ж це за шлях, який має привести людину до щастя? Розглянемо це питання детальніше.

У довідковій літературі поняття «щастя» трактується як психоемоційний стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості. Те, що викликає відчуття найвищого задоволення життям, дає радість людині [10].

У психологічній літературі щастя розглядається як відчуття радості і задоволення життям, коли людина усвідомлює, що рухається в напрямку до досягнення своєї мети (мрії), а також сам момент її досягнення. Дійсно отримання бажаного робить щасливою особистість на порівняно короткий період часу, ніж шлях до цього, при умові, що вона розуміє, що йде у правильному напрямку. Отже, найбільше задоволення людина може отримати на шляху до здійснення мрії, що дає їй величезний заряд енергії, надихає, підкріплює сили і на тривалий час суттєво покращує настрій.

Як стверджує В. Франкл, людина потребує не відсутності напруження, не спокою і одноманітності, а зусиль та боротьби за втілення своїх бажань. Людині потрібний виклик з боку конкретного сенсу її особистого буття [8, с. 74].

Що ж необхідно, щоб почати йти до мети? Як мінімум спочатку віра в те, що її досягнення є можливим і готовність до змін. Щодо останнього – зі студентами-психологами ХІ МАУП проводився невеличкий експеримент. Він полягав у тому, що кожен учасник мав уявити те, в чому він найбільш впевнений і занотувати кілька іменників, які характеризують його стан коли він думає про своє непохитне переконання. Відповіді мали містити інформацію про те, що першим відчувається та спадає на думку. Наведемо для прикладу деякі відповіді.

Отже учасники, думаючи про щось, в чому вони впевнені відчують:

- підтримку, щирість, мудрість;
- радість, добро, гармонію, тепло, щастя, турботу;
- веселість, активність, доброту, життєрадісність;
- приємність, безпеку, ласку, довіру, щирість, підтримку, розуміння;
- захоплення, враженість, радість, задоволення;
- радість, впевненість, стабільність, спокій;
- приємність, тепло, радість, ейфоричний стан і т. д.

Подібним чином відповіло 19 студентів з 22 учасників.

Троє студентів, думаючи про щось, в чому вони впевнені на «сто відсотків», відчують:

- розчарування, збентеження, злість, стурбованість;
- злість, почуття несправедливості, образу, гнів;
- прикрість, відчуття несправедливості, сум, жаль.

Як бачимо, більшість учасників впевнені у чомусь, що визиває в них приємні почуття, і тільки троє – в чомусь прикрому для себе.

Наступне завдання полягало в тому, щоб учасники уявили собі людину, яка хоче спростувати їх переконання, довести щось інше.

Отже, людина, яка хоче спростувати переконання виглядає як:

- лукава, мстива, злопам'ятна, жорстока, ненависна;
- хитра, ненависна, заздрісна, нешира;
- нав'язлива, вперта, нагла;
- егоїст, підлабузник, брехун;
- зла, зневірена, недобросовісна;
- деспотична, вперта, егоїстична і т. д.

Навіть для трьох учасників, яких «розчаровували» в чомусь негативному для них, така людина виглядала як:

- недалеко, недосвідчена, дуже наївна;
- смішна, розумово відстала;
- несповна розуму, занадто самовпевнена, дивна.

Тобто, до будь-якої людини, яка буде спростовувати переконання учасників, вони готові поставитись з недовірою, побачити в ній недосвідченість та/або злі наміри по відношенню до себе.

Далі було запропоновано занотувати ті відчуття, які виникають, якщо уявити собі, що хтось таки, хоча б і невірогідним чином, зміг переконати в протилежному, «вкрасти» попереднє переконання. Розглянемо для прикладу, як учасники відчували себе за цими записами:

- «на дні»;
- безпорадним, відкинутим, обдуреним, розстроєним;
- приниженим;
- прикрість, невпевненість, агресивність;
- пустота, холод, сум, «коти шкребуть»;
- душевна важкість, небажання вірити іншим, розчарування, зневіра в інших доводах і т. п.

Троє учасників, яких «розчаровували» в чомусь негативному, зробили наступні записи про свій стан:

- образа, зневіра, переоцінка думок;
- мені дуже дивно, несподівано, руйнується все, що знав;
- то в мене б було багато комплексів, я була б дуже невпевнена в собі.

З цього невеличкого експерименту можна зробити висновок, що для всіх його учасників втрата переконання, в яке вони вірили, пов'язана з низкою «важких» переживань: невпевненості, образи, гніву, зневіри, пустоти, приниження та ін. Цікаво, що виявилось практично не важливо приємним чи неприємним було переконання – все одно його втрати сприймається дуже важко.

Чому ж так важко відмовитись від переконання? Як виявилось в бесіді зі студентами, здебільшого тому, що навіть «негативні» переконання дають певне відчуття стабільності світу, його заданості і можливості зорієнтуватись.

Що ж може все-таки підтримати людину, коли вона втрачає переконання? Студенти-психологи рахують, що «рятує» у мінливому світі бажання шукати відповіді, наполегливість, «вміння не обертатись» і бути відкритим новому досвіду, вміння сприймати життя як «диво», цінувати нові враження. Тобто, фактично мова йде про формування такого світогляду, при якому людина налаштована на прийняття і пошук змін, коли самі ці зміни і новий досвід стають своєрідними цінностями для неї, коли душевна гармонія пов'язується не зі сталими поняттями, а з глобальною довірою до всього, що відбувається у зовнішньому і внутрішньому світі людини. Як зауважив К. Роджерс, бути собою – це означає знайти образ, основні закономірності, які існують в потоці власного досвіду, що постійно змінюється. Бути собою – означає не намагатись організувати свій досвід у вигляді маски або неіснуючої структури, а відкрити єдність і гармонію, які є присутніми у власних актуальних почуттях і реакціях [5, с. 119-120].

У зв'язку з цим постає питання формування естетичного ставлення до буття як особливого цілісного духовно-практичного відношення людини до дійсності: зовнішнього і внутрішнього психічного світу, об'єктивної і суб'єктивної реальності свого існування, що характеризується взаємодією особистості і дійсності за законами краси і гармонії.

Окрім розуміння мети і готовності до змін для впевненого крокування до здійснення мрії, необхідно також мати конкретне уявлення про те, як це зробити, а краще план. Звісно, не завжди все буде співпадати із задуманим, будуть вноситись корективи, але певний вектор руху і настанови, підкріплені планом дій, за таких умов все одно зберігаються.

Також необхідно серйозно поставитися до своєї мрії. А для цього вона має бути справжньою. Це не те, чого хтілося б, а те, що пов'язане із сенсом життя. Дуже добре, коли мета слугує високим ідеалам особистості. При цьому висока моральна ціль, зокрема на думку Г. Абрамової, викликає величезну мобілізацію сил на тривалий час – фактично на марафон творчої діяльності [1, с. 576].

Що ж таке творча діяльність? На наш погляд, це те, що Ф. Шіллер назвав естетичною грою [2, с. 388]. Естетична гра є вільним виявом творчої сили людини, коли вона творить «естетичну реальність», формує себе і суспільство, прямує від «прози життя» до ідеального світу «естетичної реальності» [3, с. 34-35].

На жаль, в епоху інтенсивної праці людина втрачає свою душевну цілісність, яку необхідно відновлювати за допомогою її естетичного розвитку [2, с. 384]. При цьому вирішальним педагогічним засобом у реалізації завдань формування гармонійної людини є мистецтво, яке пробуджує в людині прагнення до пізнання істини та буття, приводить її до стану гармонії розумової і фізичної діяльності, думки і почуття, душі і тіла. Філософ також обстоює думку, що мистецтво й краса являють собою єдино можливий шлях, яким людство йде до істини [3, с. 32-33].

Так, для виявлення мети життя, головної мрії в психологічній практиці використовуються засоби мистецтва. Зокрема малювання бажань, ліплення перешкод на цьому шляху, невеличкі оповідання або вірші «Про найголовніше» та ін.

Наступним важливим моментом для того, щоб почати рухатися до здійснення мрії, є настанова не боятися розчарувань. Так, серед якостей і особливостей поведінки, що допомагають жити в мінливому світі, займає, на наш погляд, надзвичайно важливе місце прийняття себе і світу в усіх проявах.

За результатами проведення психологічних тренінгів, а також за підсумком теоретичних даних з цього питання, відомий психолог Н. Хрящева робить висновок про важливість відкритості особистості новому досвіду. Вона виділяє якості й особливості поведінки, що сприяють успішній адаптації особистості в світі, і ті, що ускладнюють життя:

1. Якості, особливості поведінки, що допомагають жити в мінливому світі:

- любов до людей, позитивне відношення до світу, оптимізм;
- прийняття себе і світу в усіх проявах;

- вміння подивитися на проблему очима інших;
- почуття гумору;
- переживання своєї незавершеності;
- комунікабельність, контактність;
- сенситивність, емпатія;
- бажання допомагати людям;
- працездатність;
- мрійливість, здатність фантазувати;
- рішучість, наполегливість, цілеспрямованість і т. д.

2. Якості, що ускладнюють життя:

- невпевненість у собі і своїх силах;
- упередженість думок;
- занижена самооцінка;
- несамостійність;
- надмірна залежність від принципів;
- формалізм, заорганізованість;
- стереотипність мислення і поведінки;
- орієнтація на загальноприйняті норми, правила; надмірна

чутливість до думки інших;

- тривожність;
- висока навіюваність і т. д [7, с. 200].

Розвиток і формування необхідних якостей є важливим завданням як для психологів у роботі з підлітками та молоддю, так і для кожної особистості, яка прагне досягти успіху в здійсненні своїх мрій і відчувати себе щасливою.

Окрім відсутності страху перед розчаруваннями на шляху до щастя, також має бути відсутній страх досягнення мети. Так, іноді людина не може досягти бажаного лише тому, що її стримує питання: «А що я робитиму, коли мрія здійсниться? Можливо життя втратить свій сенс?».

Чудовий приклад щодо цього навів відомий письменник П. Коельо у філософському творі «Алхімік», описуючи бесіду юнака Сантьяго і торговця кришталем: «Ти сказав два дні тому, що я ніколи не мріяв про мандри, – відповів Торговець. П'ятим обов'язком кожного мусульманина є паломництво. Ми зобов'язані принаймні раз у житті відвідати священне місто Мекку. Мекка набагато далше ніж Піраміди. Ще замолоду я заощадив трохи грошей на цю крамничку. Я сподівався, що одного дня розбагатію й вирушу до Мекки. Я почав добре заробляти, але не мав на кого лишити крамничку, бо кришталі

– делікатна річ. Весь цей час повз мою крамницю проходили паломники, прямуючи до Мекки. Серед них були багатії зі слугами й верблюдами, але здебільшого то були бідаки, злиденніші, за мене. Всі вони однак поверталися щасливі й чіпляли на двері своїх будинків символи паломництва. Один такий, швець, який заробляє на хліб лагодячи черевики, розповідав, що майже рік ішов пустелею, але втомився менше, ніж ходячи вуличками Танжеру у пошуках шкіри.

– Чому ж ви не підете до Мекки? – запитав юнак.

– Тому, що живу задля неї. Задля неї терплю ці одноманітні дні, цей німий кришталь на полицях, ці обіди в огидній харчевні. Я боюся здійснити цю мрію, бо тоді не знатиму, для чого жити далі. Ти мрієш про овець, про піраміди. Але ти не такий, як я – ти хочеш здійснити свої мрії. Я ж волю мріяти про Мекку. Я вже тисячі разів уявляв, як переходитиму пустелю, як вийду на площу, де стоїть Священний Камінь, як сім разів обійду навколо нього, перш ніж доторкнутись. Я уявляв, які люди стоятимуть поруч і переді мною, як я розмовлятиму, як молитимусь разом з ними. Але я боюся розчарувань, тому волю тільки мріяти [9, с. 19].

Важливою настановою, яку необхідно засвоїти, щоб подолати страх розчарування є твердження: «Боятися здійснення мрії не варто, оскільки на її місце обов’язково прийде наступне прагнення, наступна мета, наступний виклик з боку життя!».

Для формування необхідних якостей особистості, що сприятимуть переживанню щастя на шляху до втілення мрії, спираючись на наукові праці М. Мясіщева і концепцію тривимірної поетапно конкретизованої психологічної структури особистості В. Рибалки, нами була розроблена модель естетичного ставлення до буття з 5 компонентів, яка включає в себе:

1. Потребнісно-естетичний компонент:

- естетичне ставлення до буття як потребу відчувати красу, «барви» життя;
- потребу виразити себе як митця;
- потребу в емоційному пізнанні буття;
- потребу відчувати свою причетність і спорідненість зі світом через красу;
- необхідність почуттєвого зрівноваження інтелекту, раціональності;

2. Естетично-пізнавальний:

- естетичне мислення;

- пізнання себе у мистецтві і природі;
- естетичне пізнання оточуючої реальності;
- оновлення бачення світу;
- 3. Світоглядно-гармонізуючий:
 - необхідність гармонізації внутрішньої реальності;
 - гармонізація зовнішньої реальності (картини світу);
 - узгодження внутрішнього світу із зовнішнім через переживання прекрасного і створення його;
- 4. Естетично-результативний:
 - естетичне самовираження в практичній діяльності;
 - вибір життєвого і професійного шляху за законами гармонії з собою й світом;
 - досягнення гармонії внутрішнього і зовнішнього світів через створення краси;
- 5. Емоційно-надихаючий:
 - почуття захоплення, радості, щастя при спогляданні та створенні прекрасного;
 - переживання краси життя, прийняття неповторності інших і себе;
 - відчуття гармонії внутрішнього (особистісного) і зовнішнього світів.

Отже, використовуючи дану модель, можливо ефективно підбирати діагностичні методики і психокорекційні вправи під час психологічного консультування і проведення психокорекції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абульханова К. А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности) : Изб. психол. труды. – М. ; Воронеж : Изд. НПО «МОДЭК», 1999. – 224 с.
2. Гилберт К. Э. История эстетики / К. Гилберт, Г. Кун ; [под общ. ред. В.П. Сальникова ; пер. с англ. В. В. Кузнецова, И. С. Тихомировой]. – СПб. : Алетейя, 2000. – 653 с.
3. Левчук Л. Т. Основи естетики : навч. посіб. / Л. Т. Левчук, О. І. Онищенко. – К. : Вища шк., 2000. – 271 с.
4. Мартынов В. Ф. Эстетика : учеб. пособ. / В. Ф. Мартынов. – Изд. 2-е, стереотип. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – 336 с.

5. Роджерс К. Р. Становление личности. Взгляд на психотерапию / Пер. с англ. М. Золотник. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 416 с.

6. Старовойтенко Е. Б. Жизненные отношения личности: модели психологического развития. – К. : Лыбидь, 1992. – 216 с.

7. Психогимнастика в тренинге / Под ред. Н. Ю. Хрящевой. – Спб. : «Ювента», Ин-т Тренинга, 1999. – 256 с.

8. Франкл В. Воля к смыслу / Пер. с англ. Д. Гурьева, А. Суворовой. – М. : Апрель-Пресс, Изд. ЭКСМО-Пресс, 2000. – 368 с.

9. Читай онлайн Алхімік [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://read-online.in.ua/read/alkhimik/19>. – Назва з титул. екрану.

10. Щастя [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Вікіпедія <https://uk.wikipedia.org/wiki>. – Назва з титул. екрану.

О. Б. Чмир,
кандидат філософських наук
(м. Полтава)

ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглядаються соціально-психологічні аспекти правової соціалізації у формуванні громадянського суспільства. Правова соціалізація забезпечує формування громадянського середовища та правових відносин, інтеграцію людини в правове середовище, а також регуляцію поведінки та активності громадян. Приділяється увага соціально-психологічним підставам правового виховання, освіти та самовиховання як необхідним компонентам правової соціалізації.

Розкриваються особливості правової соціалізації особистості в українському громадянському суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, правова соціалізація, соціальна психологія.

Для кращого розуміння стану сучасного громадянського суспільства в Україні потрібно застосовувати міждисциплінарну методологію. У даному дослідженні пропонується застосувати принципи та методи соціальної психології, правознавства, політології, філософії права. Центральні поняття цих галузей наукового знання формують сутність досліджуваного предмета.

«У сучасній інтерпретації громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами між його членами, яке не залежить від держави, а взаємодіє з нею, суспільство громадян високого соціального, економічного, політичного, морального і культурного статусу, що створюють разом з державою розвинуті правові відносини» [1, с. 255].

Як бачимо з наведеного визначення, громадянське суспільство передбачає формування гармонійних інтерактивних зв'язків у соціумі. Цьому сприяє правильне соціально-психологічне підґрунтя.

Соціальний вплив формує особистість та її громадянську позицію, пасивну чи активну. Особливості цього формування

визначаються «соціально-психологічною реальністю, що виявляється через ефект соціальності, різноманітність якого залежить від того, в яких групах явищ здійснюється вплив» [2, с. 9].

Соціальні психологи, визначаючи природу соціального впливу, стверджують, що «найвідчутнішим він є у сфері міжособистісних відносин, у спеціально створеному середовищі, сфері засобів масової комунікації. Відмінності між сферами впливу полягають у тому, наскільки вони є особистісними чи індивідуалізованими, а також у ступені, широті охоплення цільової аудиторії, на яку спрямований вплив» [3, с. 255]. Чим ближчий предмет впливу до самої особистості, чим сильніша ідентифікація особистості з цим предметом, тим сильніший соціальний вплив.

Тут підкреслюється також, що поза соціальною діяльністю будь-якого виду організації, поза суспільними відносинами та інтерактивною взаємодією соціально-психологічного простору не існує. Він завжди має об'єктивну форму й зміст у вигляді системи певних оцінок, уявлень та образів, що формується у ході соціалізації. Усе людське життя проходить у певному соціально-психологічному просторі, у певних соціальних групах: у школі, на роботі, на відпочинку людина постійно вступає у взаємодію з оточуючими. Значний арсенал навиків соціальної поведінки формується завдяки стійким емоційним реакціям на виклики оточення.

У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Соціалізація відбувається як за стихійного впливу на особистість різних обставин життя, так і за цілеспрямованого формування особистості. Вона входить до соціальної групи, намагаючись стати її частиною, виховує почуття «Ми» і почуття «Я» серед «Ми», що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду.

Формами соціалізації є соціальна адаптація та інтеріоризація.

Соціальна адаптація (лат. *Adaptatio* – «приспособувати») – вид взаємодії особи із соціальним середовищем, у процесі якого відбувається узгодження вимог та сподівань обох сторін. Цей процес вказує на пристосування індивіда до рольових функцій, соціальних норм, спільностей, до умов функціонування різних сфер суспільства.

Інтеріоризація (лат. Interior – «внутрішній») – процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів, процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє «Я».

Одним із основних напрямів соціалізації є правова соціалізація, під якою мається на увазі вироблення в ході освоєння соціального досвіду ціннісно-нормативної орієнтації особистості, за якою приписи суспільних норм сприймаються нею як власні життєві установки.

Право, як вид соціального регулювання, здійснює прямий вплив на процеси соціалізації, орієнтуючи індивіда в різноманітній соціальній дійсності. Факт правової урегульованості суспільних відносин, спосіб правового впливу на них, визначення належної та дозволеної поведінки, різноманітні заборони – все це оптимізує процеси соціалізації.

Правова соціалізація – це процес включення індивіда в систему правовідносин даного суспільства на основі засвоєння всієї правової культури даного суспільства. Вона виступає як складова єдиного процесу соціалізації; «це заміна правомірної поведінки за примусом на правомірну поведінку за особистісними особливостями» [4, с. 21]; «процес, завдяки якому люди вчаться думати і вести себе відповідно до засвоєння та активного відтворення соціально-правового досвіду, набутого в умовах спілкування з іншими людьми і суспільством в цілому, а також різних видів суспільно-правової дійсності» [5, с. 103].

Вперше термін «правова соціалізація» був введений до наукового обігу в середині XIX століття Е. Дюркгеймом. Вагомий внесок у розвиток цього поняття здійснили французький юрист і соціолог Габріель Тард та американський соціолог Толкотт Парсонс. Правова соціалізація як корелят соціалізації виник в 60-х роках XX століття в рамках дослідження американської школи правової психології. Найбільш відомим дослідником правової соціалізації є Ж. Карбоньє, який зводить її до процесу юридизації і звертає увагу на соціальність правових явищ. І. Сабо аналізує процес формування юнацької правосвідомості. У працях К. Оппа велика увага приділяється особистісним характеристикам у правовій соціалізації, К. Ікінгер аналізує право як регулятор процесу соціалізації в життєдіяльності особистості.

Варто відмітити, що правова соціалізація – це не тільки формування навичок соціальної поведінки, яка відповідає правовим нормам суспільства, а й інтеріоризація таких норм, тобто перетворення зовнішніх правових настанов на внутрішню мотивацію, що орієнтує особистість на їх додержання. Метою правової соціалізації є досягнення такого типу поведінки особистості, за якого вона бажає діяти як громадянин, бажає робити те, що необхідно для суспільства.

У цьому процесі особистість: засвоює норми, закони, інші елементи правової системи; займає певну позицію щодо них; оцінює їх реалізацію у юридичній практиці; формує ставлення до правових інститутів та установ; засвоює правову ідеологію як системне, науково обґрунтоване відображення правової дійсності в ідеях, поняттях, принципах.

Початком цього процесу є засвоєння у дитинстві норм соціальної поведінки, комунікації, соціальних заборон і вимог. Пізніше правова соціалізація набуває виразних форм, коли доросла особистість стає повноцінним учасником правовідносин і стикається з необхідністю самостійно відстоювати свої права, цивілізовано вступати у стосунки з іншими людьми і виконувати свої обов'язки перед суспільством.

Правова соціалізація формує зрілого громадянина, свідомого учасника державотворення. Без якого неможливе існування громадянського суспільства.

«В аспекті дослідження правової соціалізації справедливим буде віднесення її до соціально-психологічної форми, що характеризується впливом на людину як на дієву ланку суспільства через визначення її ролі та засад існування в соціумі. У контексті зазначеного впливу відбувається не лише процес правової соціалізації особистості, а й реалізація та забезпечення правомірної поведінки суб'єктів правовідносин через застосування переконання та примусу, формування стійких психологічних моделей усвідомлення та сприйняття права, а також це всі умови, що визначають особливості прояву права в реальному житті» [6, с. 65].

У процесі правової соціалізації відбувається поступова інтеграція особистості в широкий соціальний контекст, перехід її до повноцінної участі в функціонуванні громадянського суспільства та держави. Однак при цьому можуть виникати переключення,

деформації, які призводять згодом до появи в індивіда кримінальних нахилів, правового нігілізму, асоціальної й антидержавної поведінки.

У становленні особистості як громадянина велику роль відіграють:

1) загальний стан економічних, політичних, ідеологічних відносин у суспільстві та державі;

2) ступінь суспільної правосвідомості в цілому і рівень правової поведінки, що склалася;

3) безпосереднє соціальне оточення особистості та вплив на неї малих формальних і неформальних груп;

4) рівень правової пропаганди;

5) загальний стан законності, зокрема стан законності у галузі державного управління [7, с. 14].

Правова соціалізація містить:

а) засвоєння критеріїв оцінювання юридично значущих ситуацій;

б) вивчення законів і соціальних вимог, що визначають міру можливої і належної поведінки в суспільстві;

в) усвідомлення своїх прав та обов'язків, а також способів їх реалізації;

г) оволодіння необхідними соціально-правовими навичками шляхом вивчання того, як користуватися правовими знаннями, вимогами, правилами [8, с. 17].

Кожен громадянин повинен не лише з'ясувати, що в суспільстві діють конкретні закони і правила, а й пов'язати їх із собою, тобто усвідомити, що вони означають для нього, що дозволяють, а що забороняють (у тому числі усвідомити й ті покарання, які може понести за порушення законів).

Існують різні способи засвоєння норм права і правових цінностей у ході соціалізації особистості:

- предметний – засвоєння відповідного способу дій, зразків поведінки відбувається в процесі тієї чи іншої діяльності людини, взаємодії з іншими людьми;

- традиційний – засвоєння відповідних звичок і зразків поведінки під час спостереження дій і поведінки людей у різних ситуаціях соціальної взаємодії;

- раціональний – отримання знання про правові цінності, стандарти правової поведінки на уроках у школі, з бесід з іншими людьми, з книжок, з каналів засобів масової інформації.

«Правова соціалізація виступає як проміжна ланка, механізм адаптації правових цінностей та принципів до світосприйняття людини. Вона є механізмом своєрідного транспортування ідеологічної сутності від правового поля до індивідуальності людини, провідником від правового до соціального через психологічне. Разом із тим, необхідно зважати і на ту обставину, що правові ідеали мають втілюватися в певних явищах чи подіях об'єктивної реальності для оптимального сприйняття їх людиною – так звані чинники правової соціалізації. Якщо уявляти соціалізацію як канал, через який певне смислове наповнення потрапляє до сфери особистих переконань людини, то чинники є транспортувальним засобом, який «постачає» правові ідеї від абстрактної форми до їх кінцевого втілення в уяві, мисленні і дії. Вони є найбільш гнучким елементом структури, який піддається корегуванню з метою підвищення ефективності соціальної дії права» [6, с. 65].

Головне завдання правової соціалізації – це формування і розвиток правосвідомості, яка забезпечує правомірну поведінку особистості.

У широкому розумінні слова під правосвідомістю розуміється весь правовий досвід поведінки особистості чи групи людей. Правосвідомість виступає як одна з форм суспільної свідомості, зміст і розвиток її обумовлені матеріальними і духовними умовами існування суспільства. Як орієнтовна основа правознавчих дій правосвідомість визначає поведінку людини в сфері найсуттєвіших соціальних відносин. Її основа – не стільки знання численних правових норм, скільки усвідомлення і прийняття соціальних цінностей, які знаходять своє відображення в праві [7, с. 24].

До основних ознак правосвідомості належать:

- а) стійкий взаємозв'язок із соціальною реальністю;
- б) мовно-розумова діяльність людей; саме друга сигнальна система відображає систему правових знань і понять, яка регулює суспільні відносини;
- в) приналежність людській особистості чи групі (категорія групової правосвідомості виникає тоді, коли за ознакою єдності усвідомлення своїх правових норм у суспільстві відбувається об'єднання людей у групи);
- г) формування правового досвіду особистості та мотивація її поведінки. Інакше кажучи, вона виконує функцію регулятора поведінки людей [8, с. 19].

Соціально-психологічні аспекти правової соціалізації, які розкриваються у даному дослідженні:

1. Залежність правової мотивації правомірної поведінки від соціальних зв'язків, у які вступає особистість, від ступеня її залучення в правову культуру держави, а також від участі в соціальних групах, які істотно впливають на розвиток правосвідомості.

2. Необхідність позитивного емоційного забарвлення правових знань для їх інтеріоризації; щоб стати справжнім регулятором правослужняної поведінки особистості, правові знання повинні перейти в ціннісні установки особистості, перетворитися в її внутрішні переконання, у звичну форму поведінки.

«Правове життя особистості є найважливішим, специфічним різновидом суспільного життя, який охоплює відповідні сторони буття кожної особи і суспільства, і в якій визначальним моментом виступає взаємовідношення влади і особи. Багато в чому це – процес створення і відтворення політико-правових стосунків, що виникають між людьми з приводу реалізації їх інтересів. Тому найважливішою функцією владно-правової соціалізації є досягнення особою уміння орієнтуватися у владному просторі, виконувати певні владні функції, а також здійснювати активну поведінку у сфері владно-правових стосунків» [9, с. 696].

Правове виховання та самовиховання допомагають особистості «формуванню ціннісних орієнтацій, відіграють важливу роль в упорядкуванні свідомої діяльності людини, виступають віссю правової свідомості, істотно впливають на формування ставлення людини до різних політичних явищ, визначають її поведінку в суспільстві. Юридична освіта є необхідною для усіх груп і прошарків суспільства. Особливо вона важлива для керівників, для яких знання трудового, адміністративного права тощо є обов'язковою умовою вирішення завдань, підвищення ефективності та якості роботи» [10, с. 80]. Правові знання закладають основи правової культури, її дієвого зв'язку з іншими елементами у формуванні громадянського суспільства.

Слід зазначити, що в останні роки в Україні стали значно більше уваги приділяти правовому вихованню.

Правове виховання включає в себе засвоєння правових норм і вимог, формування навиків правослужняної поведінки, усвідомлення особистістю обов'язку перед суспільством і розуміння необхідності дотримання соціальних норм, що в кінцевому підсумку повинно

забезпечувати високий ступінь правової свідомості людини та її нормативну поведінку.

Правова соціалізація відбувається в усіх соціальних групах, де перебуває особистість (сім'я, дитячий садок, школа, вищий навчальний заклад, колектив тощо), де особистість виконує певну соціальну роль.

Соціальна роль не зводиться лише до правового статусу індивіда, вона характеризується як його певними правами і обов'язками, так і комплексом нормативних вимог до поведінки. Річ у тім, що формальна і неформальна соціальна група є носієм тих чи інших соціальних цінностей, норм поведінки, а також служить джерелом примусового впливу, спрямованого на забезпечення відповідності поведінки членів групи вказаним нормам.

Оптимального стану соціально-психологічного клімату в будь-якому колективі можна досягти за умови психологічної сумісності (психосоціальні чинники, що враховуються при формуванні колективу: вік, стать, характер, темперамент, здібності) та за рахунок застосування соціально-психологічних методів, що сприяють виробленню у членів колективу навичок ефективного взаєморозуміння; організації безперервної професійної перепідготовки, чіткого розподілу ролей.

Взаємодія людини з групою може мати характер або злиття, або конфлікту. Вплив групи на людину проявляється так:

1. У групі людина отримує певну вагу (позицію). Ця роль (вага) людини в групі може бути не менш важлива за її формальну позицію (статус).

2. Людина починає ідентифікувати себе з групою, що призводить до змін у самосприйнятті і в усвідомленні свого місця у світі та свого призначення.

3. Співпраця з групою генерує такі ідеї, судження і пропозиції у людини під впливом «мозкового штурму» (спільного вирішення проблем), які недоступні при самотійній роботі.

4. В групі людина більше схильна до сприйняття ризику та прийняття ризикованих рішень, поведінка людини стає більш активною [11, с. 345].

Найважливішими ознаками позитивного соціально-психологічного клімату у трудовому колективі називають:

- довіра і висока вимогливість членів групи один до одного;
- доброзичлива і ділова критика;

- плюралізм думок при обговоренні питань, що стосуються всього колективу;
- достатня поінформованість членів колективу про його завдання і стан справ при його виконанні;
- задоволеність приналежністю до колективу;
- відсутність тиску керівників на підлеглих і визнання за ними права приймати значущі для групи рішення;
- високий ступінь емоційного включення і взаємодопомоги в ситуаціях, які викликають стан фрустрації у будь-якого з членів колективу тощо.

У правовій мотивації особистості велику роль відіграє залежність від соціальних зв'язків, в які вступає особистість. Найвища ступінь залежності від соціуму проявляється у комфортності особистості.

Конформність (від лат. *conformis* – «подібний, відповідний») – схильність до конформізму; тенденція людини змінювати свою поведінку під впливом інших людей таким чином, щоб вона відповідала думкам оточуючих; соціально-психологічна орієнтація особистості, яка проявляється не в самостійному, глибоко продуманому виборі життєвих і соціальних цінностей, а лише в пасивному, пристосувальному відношенні до існуючого порядку речей. Конформна поведінка – це некритична поведінка згоди. Конформістом називають того, хто без критичного розбору приєднується до суджень, що панують у певних колах.

За своєю сутністю, конформність – це прагнення пристосувати свою поведінку до вимог решти членів колективу чи групи людей. Серед інших соціально-психологічних механізмів правової соціалізації конформність викликає конфлікт між тим, що думає особистість, і тим, як поводить себе насправді; між тим, що вона говорить, і тим, як діє реально. Інакше кажучи, конформність виявляється там, де є конфлікт між власною думкою індивіда і думкою групи (колективу), до якої він належить, якщо подолання цього конфлікту здійснюється шляхом згоди з думкою групи (колективу).

Конформізм буває зовнішнім і внутрішнім, пасивним і активним, свідомим і бездумним.

Зовнішній конформізм проявляється, коли особистість лише зовні показує свою підпорядкованість, тим самим не наражаючись на проблеми з оточуючими або з владою, при цьому внутрішньо

залишається при своїх поглядах і своїй думці. Внутрішній конформізм, виявляється тоді, коли особистість реально змінює свої погляди і внутрішню позицію.

З іншого боку, можна виділити пасивний і активний конформізм. Пасивний конформізм породжується зовнішнім тиском: на людину натиснули – вона підкорилася. Активний конформізм йде від самої людини: навіть якщо переважна позиція не оголошується і не спускається згори, людина намагається відчувати, яка вона може бути, реагує на атмосферу та знаки. Це войовничий конформізм, який активно бореться «з усіма інакомислячими».

Свідомий конформізм, як вважають соціальні психологи, рід досить рідкісна. Іноді він є раціоналізацією попереднього негативного досвіду протистояння зовнішньому тиску; іноді – це життєва філософія. У повсякденності звичайна форма конформізму – це бездумне, некритичне пристосування, засноване швидше на страху, відсутності віри в себе і відсутності власних переконань і цінностей. Цей вид конформізму описується як груповий тиск: як правило, група негативно реагує на того, хто їй протистоїть. Люди активно виходять за рамки шаблонів, зазвичай піддаються впливу й агресії з боку конформістів – «мовчазної більшості».

Конформізм у соціалізації особистості може виконувати позитивну функцію. Вона полягає у тому, що конформізм здатен врівноважити індивіда з оточуючим його соціальним середовищем (може сприяти виправленню помилкової дії і поведінки, якщо більш правильними виявляються поведінка і дії більшості).

Серед соціально-психологічних типів пристосуванців виділяють також «опортуністичний» тип особистості. Як і конформістський, він є дуже поширеним в українському соціумі.

Опортунізм має місце тоді, коли керівник у колективі (соціальна група, політична партія, держава) використовує своїх підлеглих як засоби для досягнення особистого успіху.

Позитивною мотивацією опортуніста є його бажання бути винятковим, першим, тобто людиною, яка хоче бути зверху, тому що ті, хто зверху, знаходяться в центрі уваги. Це положення, яке забезпечує увагу і пошану. Опортуніст намагається уникнути будь-яких дій, які можуть залишитися непомітними, щоб не бути людиною в натовпі або не втратити першості і стати другим. Більшість опортуністів, намагаючись догодити всім і кожному, можуть бути передбачені в своїх діях, тому що вони завжди мають на

меті егоїстичні інтереси. Наприклад, якщо людина, з якою опортуніст має справу, належить до більш високого рангу, більш заможна або користується більшою повагою в суспільстві, то він їй низько вклоняється, підлещується, намагається здобути її прихильність. Причина в тому, що люди високого рангу можуть допомогти в просуванні нагору більше, ніж будь-хто інший. З рівними за рангом колегами опортуніст поводить як з банківським рахунком: роблячи внесок тепер, пізніше можна зняти гроші з рахунку, одержавши при цьому прибуток. З рівними собі опортуніст може поводитися і по-іншому, наприклад, виявляючи їх слабкі місця. Це робиться непомітно, і опортуніст дбає про те, щоб інші не здогадувались, що саме він про них знає. Такі відомості можна використовувати для зміцнення свого положення в майбутньому [12, с. 235].

Ознаки опортуністської поведінки: намагання догодити всім і кожному; гордовитість щодо тих, хто стоїть нижче рангом; намагання привернути увагу; полюбає бути в центрі уваги; створює репутацію за допомогою похвальби; відповідає на запитання, ухиляючись; догоджає іншим; виявляє увагу, ставлячи умови; від нього важко добитися обіцянки; лестивий; знає слабкості людей і використовує їх в своїх цілях; робить послуги в обмін на щось інше; обирає вигідних людей; похваляється знаменитими знайомими; власне красномовство не пов'язане з переконаннями; заздалегідь обмірковує кожну дію; обіцяє все, але виконує тільки тоді, коли це йому вигідно; самостимулювання; спритний ділок; філософія мети, що виправдовує засоби; чемне ставлення до вищих рангом, але утиски тих, хто нижче; вірить у все те, чим він може скористатися; робить тільки те, що висвітлює його з кращої сторони; бере на себе ініціативу, що забезпечує можливість здійснення того, чого, на його думку, бажає начальство; вважає, що дуже важливо бути першим, номером один; а що це мені дасть? [12, с. 236].

Розуміння та аналіз соціально-психологічних факторів взаємовідносин особистості та колективу дає можливість оцінити дієвість правової норми, яка реалізується.

«Узагальнення теоретичних даних показало, що владно-правова соціалізація особи – складний та суперечливий психологічний процес, який характеризується структурною ієрархією взаємопов'язаних компонентів (владно-правової норми, морально-правової свідомості, морально-правової культури, владно-правового виховання та самовиховання, правової регуляції, правомірної

поведінки тощо), позитивно-емоційне поєднання яких дає можливість сформувати «правову людину» [9, с. 697].

Спеціалісти в галузі юридичної психології виділяють такі групи умов дієвості правових норм:

- макросоціальні умови (рівень соціально-економічного розвитку суспільства, правова система і культура, соціальні інститути, ідеологія і т. д.);

- мікросоціальні умови (найближче оточення людини – формальні і неформальні малі групи);

- особистісні умови суб'єкта, який реалізує право.

«Останнім часом у зв'язку з розвитком процесу глобалізації сучасного світу та переходом до інформаційного етапу розвитку людської цивілізації все більший вплив на формування правосвідомості здійснюють чинники мегарівня (міжнародного життя): демократизація сучасного світу, міжнародне право, міжнародні конфлікти, кризи тощо» [13, с. 1].

Першу групу умов ефективності правових норм складають: політична стабільність держави, робота державних і суспільних інститутів, правова культура членів суспільства; громадська думка, під якою розуміється виражене у формі певних суджень, уявлень і оцінок ставлення соціальних груп до різних явищ чи проблем соціального життя, які стосуються загальних інтересів; престиж права в суспільстві.

Високий ступінь поваги до права в суспільстві дозволяє реалізувати різні нормативні акти без суворого використання інструментів санкцій і контролю. Повага до права, внутрішня згода з правовими вимогами і впевненість у необхідності дотримання правових норм, свідоме ставлення до них – свідчення того, що рівень правосвідомості членів суспільства досить високий. Повага до права лежить у самій суті правового виховання, мета якого полягає в тому, щоб добитися такого ставлення громадянина до правових норм держави, коли вона у своїй практичній діяльності та спілкуванні визнає особистісну цінність закону, конкретного правового припису.

Значущою соціально-психологічною умовою дієвості правових норм, яка належить до другої групи, є соціальна орієнтація особистості як система ціннісного ставлення до об'єктів соціальної дійсності. У їх основі лежить сукупність потреб і установок особистості, які формують схильність до певного сприйняття й оцінювання дійсності. Відповідно ціннісні орієнтації є одним із

джерел соціальної, в тому числі й правової, діяльності особистості [14, с. 357].

Друга група психологічних умов ефективності правових норм – мікросоціальні умови, пов'язані з найближчим оточенням людини, із тими, з ким вона безпосередньо контактує (формальні малі групи – сім'я, навчальний клас, робоча бригада, співробітники відділу фірми тощо, неформальні малі групи – коло друзів тощо). Основне призначення малої соціальної групи – цілеспрямоване регулювання міжособистісних відносин з метою реалізації інтересів групи. Застосовуючи певні санкції, внутрішньогрупові стосунки впливають на поведінку людини. Якщо норми права схвалюються і визнаються цією соціальною групою, то її члени свідомо дотримуються правових приписів. У цьому разі ефективність правореалізації підвищується за рахунок того, що соціальні норми групи, які склалися, доповнюються, закріплюються правовими. Можливий варіант, коли в соціальній групі офіційні правові приписи не схвалюються, виникає спокуса їх порушити, але загроза покарання змушує людей цього не робити.

Дієвість правових норм знижується в тому разі, коли людина потрапляє в малу групу антисоціальної спрямованості, члени якої не визнають норм права і порушують їх у своїй життєдіяльності. Серед соціально-психологічних підтримок, які безпосередньо впливають на виконання членами такої групи правових норм, слід вказати на прояви уваги мікрооточення до особистості правопорушника у зв'язку з його конкретними діями, а також заохочення, схвалення цих дій, чи навпаки їх засудження. Найбільш сильними криміногенно значущими негативними підтримками, які стимулюють антигромадську поведінку правопорушників, є алкоголізм і наркоманія. Задоволення цих викривлених потреб об'єктивно суперечить інтересам суспільства, послаблює соціально корисні зв'язки правопорушників, створює напружену мікросоціальну обстановку, часто штовхає людину на злочин [14, с. 359].

Досить важливу роль у механізмі антигромадської поведінки правопорушників відіграє конкретна життєва ситуація. Вона являє собою сукупність обставин життя особи, які сприяють виникненню в неї за певних умов рішучості вчинити суспільно небезпечне діяння. Володіючи невеликою протяжністю у часі й просторі, конкретні життєві ситуації характеризуються також різним ступенем їх

психологічної напруженості, взаємозв'язком із соціальним середовищем і впливом на особистість правопорушника. На відміну від мотиву – внутрішнього спонукання, конкретна ситуація в усвідомленні особи виступає як привід, який потребує прийняття певного рішення.

Третя група умов ефективності правових норм відноситься до індивідуально-психологічних особливостей індивіда, який ухвалює рішення про правильність поведінки. Річ у тім, що вибір варіанта поведінки залежить не лише від сили впливу зовнішніх обставин (макросоціальні умови), а й від особистості, зокрема від її інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей, системи потреб, нахилів, інтересів, психічного стану тощо, які є як наслідком середовища і виховання, так і особисто вроджених якостей.

Мотиви правослукняної поведінки особистості різні:

а) переконаність у суспільній корисності вчинку, який здійснюється;

б) правовий обов'язок, обов'язок перед суспільством;

в) професійне почуття відповідальності;

г) практична корисність вчинку для інших людей;

г) стереотип, звична поведінка;

д) конформізм (підкорення більшості);

е) страх правової чи моральної відповідальності;

є) особиста користь від здійснення вчинку;

ж) егоїстичні інтереси;

з) негативні мотиви (помста, ревнощі та ін.), які реалізуються правомірними засобами [14, с. 360].

Найвищим рівнем мотивації правослукняної поведінки є переконаність особистості в соціальній цінності вчинку, який здійснюється, у його корисності для суспільства і найближчого соціального оточення.

У цілому дієвість нормативного акту визначається тим, наскільки він відповідає потребам суспільства, приймається різними соціальними групами і якою мірою реалізується громадянином, який з повагою ставиться до права.

Водночас у житті нашого суспільства існують ситуації опору закону, неприйняття правових норм різними соціальними групами і окремими індивідами.

Інтереси особистості і суспільства дуже різноманітні, і не всі взаємовідносини між членами суспільства піддаються правовій

регламентації. Особливість правових норм полягає в тому, що вони відображають найсуттєвіші стосунки між людьми, загальнолюдські цінності. На цьому принципі формується громадянське суспільство.

Отже, у ході правової соціалізації особистості, як основи формування громадянського суспільства, відбуваються засвоєння правових норм і цінностей, їх перетворення на правомірну поведінку. Цей процес проходить на раціонально усвідомленому і емоційному рівнях шляхом формування особистісного й засвоєння соціального досвіду. Він супроводжується взаємним впливом оточуючого середовища на особистість і – в порядку зворотного зв'язку – особистості на середовище та інших учасників соціальних відносин. Налагодження конструктивного й гармонійного взаємозв'язку особистості й соціального середовища відбувається завдяки певним соціально-психологічним механізмам, розглядуваним у даній статті. Скоєння правопорушення, однак, свідчить про неефективність попередньої, до злочину, соціалізації, наявність дефектів у взаємодії з середовищем.

Список використаних джерел та літератури:

1. Філософія права [текст] : навч. посіб. / [О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.] ; за заг. ред. О. Г. Данільяна. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.
2. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу [текст] : навч. посіб. – К. : Центр учбової літ-ри, 2007. – 448 с.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління [текст] : посіб. – К. : Академвидав, 2003. – 568 с.
4. Соціологія [текст] : підруч. / [Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.] ; за ред. Н. П. Осипової. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
5. Головченко В. Правові механізми формування правосвідомості студентів [текст] / В. Головченко, А. Потьомкін // Право України. – 2006. – № 9. – С. 100-103.
6. Тарабукін О. Ю. Правова соціалізація як форма соціального впливу права [текст] / О. Ю. Тарабукін // Теорія та історія держави і права. Філософія права : часоп. Київського ун-ту права. – 2013. – № 1. – С. 64-66.
7. Соціологія права [текст] : навч. посіб. / [О. М. Джу́жа, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальський та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джу́жи. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 288 с.

8. Соціологія права [текст] : підруч. / за заг. ред. Л. М. Герасіної, М. І. Панова. – Київ. : Юрінком Інтер, 2003. – 398 с.

9. Жаровська І. М. Владно-правова соціалізація особи як характерна риса сучасного суспільства [текст] / І. М. Жаровська // Держава і право. – 2010. – Вип. 50. – С. 693-698.

10. Єфтені Н. М. Роль правової цивілізації у формуванні громадянського суспільства [текст] / Н. М. Єфтені // Наук. праці Чорномор. держ. ун-ту імені Петра Могили. Сер. : Соціологія. – 2013. – Вип. 199 ; Т. 211 – С. 79-81.

11. Скібіцька Л. І. Антикризисний менеджмент [текст] : навч. посіб. / Л. І. Скібіцька, В. В. Матвеев, В. І. Щелкунов, С. М. Подреза. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 584 с.

12. Хомяков В. І. Менеджмент підприємства [текст] : навч. посіб. – К. : Кондор. – 2005. – 434 с.

13. Ірина Коваленко. Правова соціалізація як процес формування правової культури [текст] // Вісн. Книжкової палати. – 2011. – № 6. – С. 1-3.

14. Бедь В. В. Юридична психологія [текст] : навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : МАУП. – 436 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Адамів Валентина Вікторівна – старший викладач кафедри економіки підприємства та менеджменту ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва» (м. Хмельницький).

Алааред Яна Володимирівна – методист Психологічної служби Полтавського центру дистанційного навчання Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Полтава).

Баранова Світлана Сергіївна – здобувач факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ).

Бачинська Світлана Василівна – викладач кафедри психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Білошицький Сергій Володимирович – доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та освітніх технологій Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Хмельницький).

Данько Оксана Володимирівна – кандидат психологічних наук, практичний психолог відділення психологічного забезпечення відділу по роботі з персоналом Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький).

Дунець Лілія Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарної підготовки та туризму Хмельницького економічного університету (м. Хмельницький).

Жила Світлана Борисівна – старший викладач кафедри психології та соціології Всеукраїнського університету Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Полтава).

Іщук Тетяна Василівна – викладач-методист кафедри психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Ковтун Олександр Сергійович – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Мельничук Світлана Леонідівна – кандидат психологічних наук, завідувач кафедри гуманітарної підготовки та туризму Хмельницького економічного університету (м. Хмельницький).

Олійник Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Парандій Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, директор Хмельницького економіко-правового коледжу Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Пугач Лілія Миколаївна – студентка 5 курсу факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Рашина Інна Олександрівна – викладач кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Рева Лариса Григорівна – кандидат філологічних наук, член-кореспондент Академії наук вищої освіти України, член Національної спілки краєзнавців України (м. Київ).

Тафінцева Світлана Ігорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Федорчук Вікторія Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

Черкасова Тетяна Михайлівна – старший викладач кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Чмир Олеся Богданівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології UAICHiC Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Полтава).

Шепель Інна Миколаївна – соціальний педагог Хмельницького палацу творчості дітей та юнацтва (м. Хмельницький).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ПСИХОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Збірник наукових праць

Випуск 5

П 86 Психологія ХХІ століття: теоретичні та практичні дослідження : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2017. – Вип. 5. – 168 с.

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.

**Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України**
29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101-А
Тел.: (0382) 63-03-05
Ел. адреса: himaup@ukr.net
www.maup.km.ua

**Здано в набір 21 березня 2017 р. Підписано до друку 27 березня 2017 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 200 прим.**

*"Чи зрікся Талілео Талілей?
Щось люди там балакали про втому.
Про те, що рятувався він.
Але й не певна я, бо не була при тому.
О, не тривожте, люди, його прах!
Чи знали ви, до осоду охочі, -
якщо він навіть зрікся на словах,
які тоді були у нього очі?.."*

Ліна Костенко

